tarih VE toplum

AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ

OCAK 1995

İLETİŞİM YAYINLARI

133

tarih ve toplum
AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ
OCAK 1995 • CİLT 23 • SAYI 133

5 *Abdullah Uçman*
Mufassal Kamus-ı Felsefe'nin "Kader" Maddesi

12 *Nuran Yıldırım*
Tüberkülinin Keşfinin İstanbul'daki Yankıları

21 *Engin Berber*
Bursa Çiftçiler Derneği

24 *Eser Tutel*
İkinci Dünya Savaşı'nda Beyoğlu

32 *Günay Kut*
"Daima İyiyim..."

34 *Günay Kut*
Hocam Orhan Şaik Gökyay'la Hasbihal

38 *Gönül A. Tekin*
Geçmiş Zaman Olur ki Orhan Şaik Gökyay

40 BİR MARŞ
Sakarya Marşı

41 *Turgut Akpınar*
Yezidilik ve İlgi Çekici İnançları, Adetleri

55 KONGRE-KONFERANS
Zeki Arıkan
Mustafa Necati'yi Anma Toplantısı
Orhan Koloğlu
Bilim ve Teknoloji Transferi Sempozyumu

59 KİTABİYAT
Orhan Koloğlu
İstanbul'un İranlıları
Ali Karaca
1895 Yılında Anadolu'da Islahat

62 MERAKLISINA
M. Sabri Koz
Librairie de Pera'dan İki Müzayede

64 BİR BELGE
Lütfi Kırdar'ın Genelgesi

KAPAK: Yüzyılın başında yapılmış taş baskısı bir halk resminde Ayasofya ve Sarayburnu.

OKURLARA MEKTUP

FAHRİ ARAL

Orhan Şaik Gökyay'ı çok geç tanıdım. Çocuk yaşta ezberlediğim "Bu Vatan Kimin?", Dicle'nin melâlini dile getiren "Duydum ki" ve "Gurbet" gibi şiirlerinin yanısıra gençliğindeki siyasi serüveni ve tutukluluğu dışında bir şey bilmiyordum Hoca hakkında. Yıllar sonra bu "daima iyi", güzel insanla yakınlaşınca, onun koca ömrünü nasıl bir mecraya döktüğünü, bir sel gibi çoğalttığını; eserleri, öğrencileri, sevinç, hüzün ve kavgalarıyla nasıl bir dünya yarattığını gördüm. İçinde çok fazla yeralamadığım bu dünyanın bilgi ve hoşgörü saçan ışık merkeziydi Hoca. Son yıllarındaki tutkusu *Tarih ve Toplum*'u da bu dünyanın içine dahil etmişti. Geç çıktığı zamanlar telefonlar ediyor, "Şekerim ne oldu dergi?" diye soruyordu. Henüz bir kaç yıl öncesine kadar, bizlerin bile oflayarak çıktığı yayınevinin merdivenlerini yorulmadan çıkar, Mete Bey'le sohbet eder, şakalaşır; bana takılırdı.

15. Eylül, 1987

ibni kemal

Aziz Fahri Bey,

Tashih provalarını gönderiyorum. Sağ olun, çok güzel dizilmiş. Benim bunları tekrar görmekliğime gerek yok. Yazının sonuna eklediğim cümleler için, size vereceğim zahmet için özür dilerim. Ama, bence bu son bir-iki cümle bu yazıya ve benim kalemime yakışacaktır, sanırım.

Başarı dileklerimle ve sevgilerimle..

Bu yıl başında "Hocam, dergide çıkan makaleleri kitap haline getirmek istiyoruz" deyince, çok sevinmiş; kendine has deyişiyle "Bana bak... Bu işi çabuk yapın" demişti. Hele daha sonra gönderdiği bir kartta "Bugünlerde evde hep senin adın geçiyor." diye yazmasını hiç unutamıyorum. Ne yazık ki, kitapları göremeden aramızdan ayrıldı Hoca. Nur içinde yatsın.

Ölümler, hüzünler ve kötü bir Aralık... Geçen ay, Babıâli'ye ilk adımlarımı attığımda tanıdığım kişilerden birini, Burhan Arpad'ı da kaybettik.

Cağaloğlu'na müdavimi olduğu Esentepe-Adliye otobüsü ile gelir, elinde çantasıyla Sıhhiye Apartımanı'nın merdivenlerini çıkar, May Yayınları'ndaki odama meraklı gözlerle dalar, "Kuzum, ne oldu bizim hikâyeler, şu Mehmet Ali'ye bir de sen söyle" dedikten sonra, kitaplarının kapaklarında kullanılmak üzere Alman dergilerinden kestiği Masereel ve Kate Kolwitz'in desenlerini önüme koyar; kısa bir sohbetten sonra çıkarken, kapıdan döner "Kuzum, anılarım için 'Hesaplaşma' başlığı iyi mi, bir düşün" deyip, otobüse koşardı...

Yeni yılın bu ilk sayısı beğeneceğinizi umduğumuz yazılarla dolu. Orhan Şaik Gökyay için iki kardeş, değerli öğrencileri, Günay Kut ile Gönül A. Tekin yazdılar. Duygu dolu bu sayfalarda bastığımız fotoğraflar için Gündağ Kayaoğlu ile Yücel Dağlı'ya teşekkür ediyoruz. Abdullah Uçman, Rıza Tevfik'in tamamlayamadığı ünlü *Mufassal Kamus-ı Felsefe*'si için hazırladığı "Kader" maddesini inceliyor. Nuran Yıldırım, bu sayıda tüberküloz tedavisinde önemli bir adım olan Koch basilinin bulunuşunun Osmanlı tıp âleminde yarattığı yankıları yazıyor. İzmir'den genç arkadaşımız Engin Berber, Türkiye'de çiftçilerin örgütlenme tarihine küçük bir katkı niteliğinde olan Hüdavendigâr Çiftçiler Derneği'ni tanıtıyor. Bu sayımızın önemli yazılarından biri de Kasım sayısında bir dalgınlık sonucu bu sayfada sözetmediğimiz Turgut Akpınar'ın Yezidilikle ilgili yazısının ikinci bölümü. Dergimizde çıkan anıların yanısıra *Şirket-i Hayriye* adlı kitabı da zevkle okunan Eser Tutel, bu kez de İkinci Dünya Savaşı yıllarını anlatıyor.

Bu sayımızda iki kongre yazısı var: İlki İzmir'den Zeki Arıkan dostumuzun Kasım'da yapılan Mustafa Necati Toplantısı ile ilgili, diğeri ise Orhan Koloğlu'nun Bilim Tarihi Kongresi'ni değerlendirmesi. Kitabiyat sayfalarımızda ise yine Koloğlu, Fransız Araştırma Enstitüsü'nün yayını olan *İstanbul'un İranlıları* adlı kitabı; Mehmet Bilgin ise Ali Karaca'nın *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa* adlı çalışmasını değerlendiriyor.

Müzayedeler başlar da, Sabri Koz dostumuz durur mu... "Meraklısına"sayfalarında geçtiğimiz aylarda Librairie de Pera'nın yaptığı iki müzayedenin hikâyesini Koz'un kaleminden okuyacaksınız.

Yeni yılda "elimizde olmayan nedenlerden" ötürü fiyatımızı arttırıyoruz. Hoşgörü ile karşılayacağınızı umarım.

Umutla dolu yeni bir yıl dileğiyle...

OKURLARDAN MEKTUP

Orhan Koloğlu'na Bir Cevap

Tarih ve Toplum'un 128. sayısında Orhan Koloğlu'nun geçen Haziran ayındaki CIEPO toplantısıyla ilgili bir yazı yayımlandı. Yazar, 56. sayfada benim çalışmama, yanlışlar içeren biçimde değiniyordu. Üç nokta üzerinde durmak istiyordu.

İlk olarak, Koloğlu benim raporumun başlığını yanlış tercüme etmiş. Doğrusu "Soykırıma Tepkiler: Bağdat Demiryolu Şirketi ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilerin İmhası 1915-1916" biçiminde olacaktı. Koloğlu'nun hilekârca yapılmış çevirisinden yalnızca bir örnek: "Soykırım" terimini "kırım"a dönüştürmüş. Belki de Koloğlu, bütün tartışmalar boyunca soykırım kavramının can alıcı öneminin sorgulanmasına ilgisiz kalmış. Bu Amsterdam'da tartışılan konulardan biriydi. Koloğlu bundan hiç söz etmemiş. İkinci olarak, Koloğlu benim sunuşumdaki asıl konuları atlamış. Yeni materyallerden oluşan ciddi bir bütün sundum, onun içeriğini ve önemini anlattım. Bu münasebetle çeşitli şirketlerin çalışanlarının "Deutsche Bank A.G." ile bağlantıları olduğunu ortaya koymam, soykırıma ilişkin açıklamaların ötesinde bir şeydi. Onlar, aslında, bu duruma karşı aktif direniş içinde yeralmışlardı. Koloğlu benim sunuşumun ayrıntılı bir özetini edinmişti. Ancak bunun yalnızca bir bölümünü kullanmayı yeğlemiş.

Üçüncü olarak, Koloğlu bana "propagandacı" damgasını vuruyor. Koloğlu için "propagandacı"nın ne anlama geldiğini tam olarak kestiremiyorum. Ama iyi araştırılmış olguların sunulması, bu tanımın içine girmiyor, buna eminim. Koloğlu'nun beni çarpıtılmış alıntı ve eksik-gedik bir özet üzerinden itham etmesi, benim savlarımda herhangi bir zaaf bulmayı başaramadığını gösteriyor.

Koloğlu benim çalışmama derinlikli bir bakış getiremiyor. Yazısı daha çok kendi politik üslubunun ortaya dökülmesi niteliğinde. Böylece, benim politik ilhamlarla ortaya çıkarılmış yayınlara ilişkin, özetimde yeralan değerlendirme de onaylanmış oluyor. Koloğlu'nunki gibi bir örneğin derginizde yayımlanmış olması üzücüdür.

Hilmar Kaiser/FLORANSA

tarih ve toplum
AYLIK ANSİKLOPEDİK DERGİ
OCAK 1995
CİLT 23 • SAYI 133

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
ADINA SAHİBİ
Murat Belge

YAYIN YÖNETMENİ &
SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Fahri Aral

YAYIN KURULU
Nuri Akbayar, Yücel Demirel, Emre Dölen, Erol Şadi Erdinç, Ekrem Işın, Orhan Koloğlu, M. Sabri Koz, Turgut Kut, Necdet Sakaoğlu, Baha Tanman

DANIŞMA KURULU
Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Robert Anhegger, Masami Arai, Cem Behar, Kemal Beydilli, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Paul Dumont, Cornell Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Faruk Ilıkan, Colin Imber, Kurtuluş Kayalı, Gündağ Kayaoğlu, Celia Kerslake, Çağlar Keyder, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacop Landau, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Kevork Pamukciyan, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos, Erik Jan Zürcher

TASARIM **Ümit Kıvanç**
UYGULAMA
Çigdem Dilbaz
DÜZELTİ **Yetvart Danzikyan**
FOTOĞRAF **Mehmet Özcan**
OFSET HAZIRLIK **Ağaçkakan Ltd. Şti.**
Tel. 516 82 80 - 516 07 59
BASKI **Ayhan Matbaası**
DAĞITIM **İletişim Pazarlama A.Ş.**

•

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.
GENEL MÜDÜR **Nihat Tuna**
OKUR İLİŞKİLERİ **Ayten Törün**
SATIŞ-DAĞITIM **Ercan Meriç**

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu 34400
Tel. 516 22 60 Fax: 516 12 58
ANKARA Konur Sok. 24/4 Yenişehir 06640 Tel. 425 36 00 - 425 20 71
İZMİR 857 Sokak İzmiroğlu İşhanı No. 306 35250 Konak Tel: 484 90 42

ABONE KOŞULLARI
Yurtiçi
Yıllık: 900.000.- TL
6 aylık: 450.000.- TL
Avrupa-Ortadoğu 48 $/yıl
Amerika 72 $/yıl
Avustralya 84 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi *ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi* içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 75.000.- TL

Orhan Koloğlu'nun Cevabı

OKURLARDAN MEKTUP

Tarih ve Toplum'un 128. sayısında Amsterdam'da düzenlenen CIEPO Sempozyumu konusundaki yazımda şöyle bir kısım var:

"Hilmar Kaiser 'Alman Bağdat Demiryolu memurlarının tanıklığına göre Ermeni Kırımı' sorusunu işledi. Eğer sunuşunda 'Amerikan kamuoyunu etkilemek için Türk çıkarları yönünde yapılan propagandaya karşı bu çalışmayı yaptığını' belirtmeseydi sunduğu belgelere inanmak daha kolaylaşırdı. Propagandacı olarak çalıştığını itiraf, bilimsel inanılırlığını tabiî ki zayıflatacaktır."

Buradaki yargı, bir yakıştırmaya değil, bildirisinin özetinin ilk paragrafının içeriğine dayanmaktadır. Aynen şöyle diyor:

Responses to Genocide: The Baghdad-Railway Company and the Extermination of the Armenians in the Ottoman Empire

Recently the Armenian Genocide has become an issue of contention as revisionist writers have attempted to throw doubts on the validity of relevant documentation and the historicity of the catastrophe itself. These efforts were primarily directed to influence the American public opinion with a view to serving current Turkish interests. German

Hilmer Kaiser'in CIEPO Konferansı'na sunduğu bildirinin sunuşunun fotokopisi.

"Revizyonist yazarlar, ilgili belgelerin geçerliliği ve felaketin kendisinin tarihselliği üzerinde şüphe yaratmaya giriştiklerinden Ermeni kırımı son zamanlarda bir çekişme konusu haline geldi. Bu çabalar öncelikle, mevcut Türk çıkarlarına hizmet etmek amacıyla Amerikan kamuoyunu etkilemeye yöneliktir."

Kamuoyu yönlendirme, etkileme, propaganda demektir. Karşıt görüşlerden birini mutlaka gerçek kabul ettiğini ve aksini söyleyenin revizyonist sayılacağını peşin olarak ileri sürmek ve bu nitelikle kamuoyu etkilemesinde yeraldığını belirtmek, propagandayı ve önyargıyı kanıtlar. İster Ermeni, ister Bosna, ister Azerbaycan hiçbir konunun bütün ayrıntılarıyla bir bilimsel toplantıda ele alınmasına karşı olmak aklımdan geçmez. Ama, Amerikan kamuoyunu etkilemeye çalışan bir Türk çabası (propagandası)'nı öne sürerek, bilimsel foruma çıkanı uyarmak hakdır. Öncelikle asıl alanına dönmesini kolaylaştırmak için. Ama benim asıl hedefim bu yazar değil, CIEPO yöneticileriydi. Çeyrek yüzyıla yaklaşan bir bilimsel çabanın çarpıtılmasını şüphesiz arzu etmezler.

Yer darlığı sebebiyle yazımda bildiri başlıklarının büyük kısmını aynen değil, tema olarak belirttim. Bu çok doğal şeyi 'fraudulent = hileli, sahteci' çeviricilik diye nitelemek pek yakışıksız, yazının tamamını okumadığını kanıtlıyor. Nitekim bildirisini daha ayrıntılı yansıtmadığım için de eleştiride bulunuyor. Tecrübesizliğine ve daha öğreneceği çok şeyler bulunduğuna veriyorum. Yazımı okumuş olsaydı, yetmişe yakın bildirinin çoğunu böyle tanıtmış olduğumu farkederdi ve tabiî hiçbirine daha fazla yer ayrılmamış olduğunu da.

Son söz: ben çeviriler için Redhouse'u kullanıyorum, kendisine de salık veririm.

Orhan Koloğlu/İSTANBUL

Tarih ve Toplum'un Notu

Floransa'da Özgür Avrupa Üniversitesi'nden genç arkadaşımız Hilmar Kaiser'in, Orhan Koloğlu dostumuzun 128. sayıda çıkan CIEPO konferansı ile ilgili yazısında, kendi tebliğine ilişkin değerlendirmesine getirmiş olduğu eleştiriyi aynen yayınlıyoruz. Ancak tartışılan konudan okurlarımızın da haberdar olabilmesi için Kaiser'in "Orhan Koloğlu'na Bir Cevap" başlıklı mektubunu, Koloğlu'na verip, yazacağı cevabı aynı sayıda yayınlamak istediğimizi belirttik. Koloğlu da bu isteğimizi yerine getirdi. Amacımız bu ve her türlü tartışmanın bilimsel ölçüler içinde yapılmasını sağlamaktır. Dergi olarak temel ilkemiz budur.

Bu arada Hilmar Kaiser'in cevabındaki son cümlenin kendi öznel değerlendirmesi olduğunu derginin bugüne kadar sürdürdüğü yayın politikasının herkesce bilindiğini,dergide yeralacak yazıların yayın kurulunca değerlendirildiğini belirtelim.

1908'de Anadolu-Bağdat Demiryolu İşletmesi'nde yapılan bir grev.

Mufassal Kamus-ı Felsefe'nin

"Kader" Maddesi

ABDULLAH UÇMAN

Adının önüne koyduğu Feylesof lâkabıyla şöhret bulan Rıza Tevfik'in *Mufassal Kamus-ı Felsefe* adını taşıyan ünlü felsefe lügatı, tamamlanmamış, hattâ tasarlanan hacimden çok az bir kısmı yazılıp yayımlanabilmiş olduğu halde, Cumhuriyet'ten önce Türkiye'de özellikle felsefe alanında yapılan çalışmalar arasında önemli bir yere sahiptir.[1]

II. Meşrutiyet sonrası yıllarında Türk kültür hayatında ilk telif felsefe lügatı mahiyetinde olan bu eser,[2] Rıza Tevfik'in 1896 yılında *Servet-i Fünûn* dergisinde yayımlanan "Mebhas-ı Lisan" başlıklı makale serisinden başlayarak batı dillerinde okuduğu felsefe kitaplarında rastlamış olduğu felsefî terimlere Türkçe'de karşılıklar bulma gayret ve çabasından doğmuştur.[3]

Kronolojik olarak baktığımız zaman Rıza Tevfik'in ıstılahlar (terim) konusu üzerinde daha ayrıntılı biçimde 1901'de "Bazı Istılahât-ı Hikemiyye Hakkında Mütalâa ve Tafsilât" başlıklı makale serisinde durduğunu görürüz.[4] Burada, dillerin ıstılahsız olamayacağını ve "lisan, ıstılah-ı fendir" diyenlerin sözlerinin doğru olduğunu belirten Rıza Tevfik, ıstılahların hakiki anlamda ıstılah olabilmeleri için, "lisan-ı avamdan bütün bütün mümtaz olmaları lâzım geldiğini" de söyler.[5] Aynı yerde ayrıca, batı dillerinde yazılmış ilmî ve fennî kitapların Türkçe'ye tercümesi sırasında o kitaplarda sık sık karşılaşılan ilmî ıstılah ve fennî tâbirler için ne yapılması gerektiğini de soran yazar, o dillerde bütün ıstılahların Latince ve Rumca'dan alındığını; hattâ Arapça gibi zengin bir dilin bile başlangıçta Yunan klasikleri tercüme edilirken eski Yunanca'dan ıstılahlar aldığını belirtir. Durum böyle olunca ve bizim de hiç değilse ilmî tercümeler sırasında ıstılahlar bulmamız gerekince, yapabileceğimiz tek şey, ya Fransızca ve İngilizce gibi batı dillerinden birinden, ya da konuştuğumuz ve yazdığımız dilin kelime sayısı bakımından en az üçte birini meydana getiren Arapça'dan ıstılahlar almaktır. Çünkü bize lâzım olan ıstılahların çoğu bu dilde mevcuttur.[6]

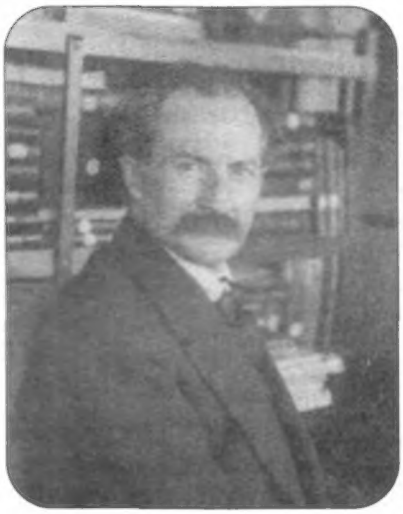

Rıza Tevfik

Rıza Tevfik'in ıstılahlar hakkındaki düşüncelerinin büyük bir kısmını ise 1916 yılından itibaren cüzler halinde yayımlanmaya başlanan *Mufassal Kamus-ı Felsefe* adlı lügatında buluruz.[7]

1913 yılında devrin Maarif nâzırı Şükrü Bey'in[8] önayak olmasıyla, Türkiye'de ilk defa ilim, felsefe ve sanat terminolojisini tesbit etmek amacıyla Maarif Nezâreti'ne bağlı bir Istılahât-ı İlmiyye Encümeni kurulur.[9] Aralarında Rıza Tevfik'in de bulunduğu bu encümeni şu isimler oluşturmaktadır: Mahmud Esad (başkan), İbrahim Aşkî, Ahmed Naim, Esad Şerefeddin, Ahmed (Ağaoğlu), Besim Ömer Paşa, Celâl Esad (Arseven), Celâl Sâhir, Hasib, Hulûsi, Hâlid Ziya, Rauf Yekta, Salih Zeki, Sabri, Âlî, Ziya (Gökalp), Kemal Cenab, Mehmed Cemil, Mehmed Hamdi,

"Kader" maddesinin 2. sayfasının fotokopisi

1916 yılından itibaren fasiküller halinde yayımlanmaya başlanan lügatın ilk cüzü "Bazı İzâhat" (s. 3-26) başlıklı uzunca bir mukaddimeden sonra "A" harfinin açıklamasıyla başlar, "Arts Libéraux" (Sınâât-ı Seb'a) maddesiyle sona erer. Birinci cildin ikinci cüzü "Assertorique" (Kasiyye-i Hissiyye) maddesiyle başlar, "Bon Sens" (Hassa-i Selîme, Akl-ı Selîm, Tab'-ı Selîm) maddesiyle sona erer. 1917 yılında yayımlanmaya başlanan ikinci cildin ilk cüzü ise "Canon" (Kanun) maddesiyle başlar, "Classifications des Sciences" (Tasnîf-i Ulûm) maddesiyle son bulur.

Lügatın başında yer alan oldukça ayrıntılı mukaddimede, Istılahât-ı İlmiyye Encümeni'nin gayesinden ve yapılmak istenen ortak çalışmalardan da bahseden Rıza Tevfik, Osmanlılar'da felsefe ve ilmin gerektiği şekilde gelişememesini, bir bakıma filolojinin uzun zamandan beri ihmal edilmiş olmasına bağlar. Ona göre, Türk milletinin asırlardan beri ilim ve felsefeyi ihmal etmiş olması, terimlere karşılıklar aranırken yüzyüze gelinen en büyük güçlüklerden birini oluşturmaktadır. Bu konuda karşılaşılan ikinci güçlük ise, dilin doğrudan doğruya yapısıyla ilgilidir. Türkçe, batı dilleri gibi, başına "edevât-ı dahîle" (préfixes) alamaması ve bu yolla yeni "kelimât-ı mürekkebe" (bileşik kelime) meydana getirilememesi yüzünden, batı dilleri yanında ikinci derecede bir dil halinde kalmıştır.[15] Rıza Tevfik, bütün bunlara ve Encümen'deki arkadaşlarının itirazlarına rağmen ıstılahlar konusunda Türkçe yerine Arapça'da ısrar etmesini ise şöyle açıklar:

"Şi'r-i millîde Türklüğün en samimi ruhunu, en asîl hissiyâtını söyletmek taraftarıyım, çünkü mümkündür ve lâzımdır; fakat ıstılah bahsinde bu mümkün değildir ve o kadar da lâzım değildir." Ayrıca, bir "kelime-i ıstılahiyye"nin Türkçe olmakla hemen anlaşılamayacağını söyleyen yazar, onu anlayanların da Türkçe olduğu için değil, terimlerin ilgili bulunduğu meslek, ilim ve sanata bağlı bulun-

Mehmed Ali Aynî, Mehmed Fatin, Mehmed Fuad (Köprülü), Mazhar Hüsnü, Mahmud ve Nutkî.[10] Rıza Tevfik'in ifadesiyle, Encümen'in doğrudan doğruya gayesi "elsine-i müterakkiyede câri ve müsta'mel olan birçok ta'birât-ı ilmiyye ve kelimât-ı ıstılahiyyenin kendi lisanımızda mukabillerini bulup tayin etmek ve binaenaleyh mazbut ve müdevven bir kamus-ı ıstılahat vücuda getirmektir."[11]

Encümen çeşitli sebeplerle kısa bir süre sonra kendiliğinden dağılır ve henüz hazırlık çalışmaları olduğu gibi daha başında kalır.[12] Encümen'in çalışmalarına kısmen katılan Rıza Tevfik ise, yıllardır sürdürmekte olduğu daha önceki hazırlıklarıyla buradaki çalışmalarını bir araya getirmek suretiyle, biraz da Şükrü Bey'in ısrarı ve zorlamasıyla,[13] *Mufassal Kamus-ı Felsefe* adıyla, her cildi ortalama sekiz yüz sahife olmak üzere on veya on bir ciltte tamamlanabilecek bir felsefe lügatının telifine başlar.[14]

"Kader" maddesinin 4. sayfasının fotokopisi

dukları için anladıklarını belirtir. Ona göre, günlük konuşma diline girmiş yabancı asıllı yüzlerce kelime dururken, esasında Türkçe karşılıkları da bulunmayan "vicdân-ı ictimâî, tekâmül-i ahlâkî, tereddî-i mânevî, vücûd-ı mutlak" gibi terimlerin Türkçe karşılıklarını aramak son derece gereksiz bir gayrettir.

Asya bozkırlarında göçebe bir hayat tarzı sürdüren Türkler medeniyet dairesine girdikleri sırada İslâmiyet'i kabul eder ve bir bakıma mecburi olarak, din ve medeniyet dili olan Arapça'nın hakimiyeti altına girerler. "Arapça zaten mükemmel ve zengin bir lisan-ı ilmî ve felsefî olduğu ve büyük bir defîne-i irfâna mâlik bulunduğu için felsefe ve ulûma müstaid olan Türkler, eserlerini hep o lisanla yazmışlardır ki, bu da tabiî ve zaruridir. Medeniyet-i fikriyye ve mâneviyye, terbiye-i diniyye ve ictimâiyye, terbiye-i ilmiyye hep Arapça olunca, kütüphanelerdeki âsâr dahi Arapça olunca, bir Türk –velev ki Fârâbî gibi dâhî bir feylesof-ı nihrîr olsun!– bütün bu avâmilin te'sirâtından kendini kurtarıp da sırf Türkçe olmak üzere, yeni bir lisan-ı felsefî icad etmeye kalkışamazdı, kalkışsa da bir şey yapamazdı; çünkü asırlarca devam eden parlak bir medeniyetin eser-i feyzini bir adam değil, bin adam vücuda getiremez. Buna ihtimal yoktur."[16] İşte bütün bu sebeplerden dolayı, Türkçe kaleme alınmış bir felsefe ya da geometri kitabı bulunmadığı halde, felsefe ve ilme hizmet etmiş, hattâ şeref vermiş yüzlerce Türk mevcuttur.

XIX. yüzyıla kadar yazılan çeşitli eserlerin, Osmanlı âlimlerinin terimleri Arapça'dan dilimize nakletmekle üzerlerine düşen görevi yaptıklarını gösterdiğini belirten Rıza Tevfik, kendisinin de bu lügatta mümkün olduğu kadar Türkçe gramere uygun terkipler yaptığını, bozulması mümkün olmayanları ise olduğu gibi bıraktığını söyleyerek, terimlerimizi bir an önce bulmamız gerektiğini de sözlerine ekler:

"Lisan-ı ilim ve felsefeyi i'mâl etmezsek, medeniyet-i hâzıranın kemâlât-ı ma'neviyesini ilelebed Türk zihn-ı ictimâîsine bigâne bırakmış olacağız; yeni bir fikir nakledemeyeceğiz. Türklüğe karşı bundan büyük cinayet olamaz. Biz bu cihet-i mühimmeyi düşünüyoruz."[17]

Ancak I. cilde ait 806, II. cilde ait de 400 sayfalık kısmının yayımlanabildiği *Mufassal Kamus-ı Felsefe*, bildiğimiz anlamda bir felsefe ıstılahları lugatından çok farklı mahiyette, daha çok ansiklopedik bir lügat özelliği göstermektedir.[18] Bu lügatın aynı veya benzer adları taşıyan diğer lügatlardan ayrılan yanı da, daha çok, Rıza Tevfik'in bilgi ve kültür birikimiyle, ele aldığı konulara yaklaşım tarzından ileri gelmektedir. Lügatın ancak "C" harfine kadar yayımlanabilen bir buçuk cilt içindeki hemen her maddesinde Rıza Tevfik'in doğu ve batı dünyasına ait engin edebî, felsefî ve dinî kültürünün bütün akislerini görmek mümkündür. Burada yer alan maddelerin büyük bir kısmının sıradan birer lügat maddesi olmanın ötesinde, birer risale hacminde ve konu üzerinde yapılmış oldukça kapsamlı inceleme ve araştırmaların ürünü olduğu hemen dikkati çekmektedir.

Hilmi Ziya Ülken *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* adlı eserinde Rıza Tevfik'e ayırdığı sayfalarda, *Mufassal Kamus-ı Felsefe*'nin ilk iki cildinin basıldığını, eserin tamamlanamadıysa da, basılmamış birkaç cildinin Millî Eğitim Basımevi'nde bulunduğunun söylendiğini belirtmektedir.[19]

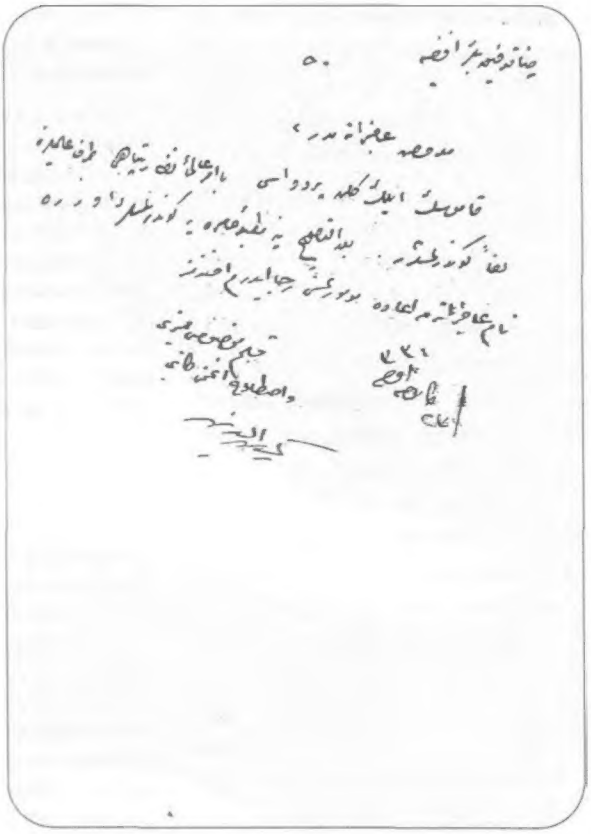

Rıza Tevfik'in, üzerine "Tarihî bir vesikadır" kaydını koyduğu yazı:

Rıza Tevfik Beyefendi'ye

Ma'ruz-ı âcizânemdir,

Kamus'un ilk gelen provası bâ-emr-i âlî-i nezâret-penâhî taraf-ı âlînize leffen gönderilmiştir. Ba'de't-tashîh yine Matbaa-i Âmire'ye gönderilmek üzere nâm-ı âcizâneme iade buyurulmasını rica ederim efendimiz.

27 Kânun-ı evvel 331

Kalem-i Mahsus Mümeyyizi
ve Istılah Encümeni Kâtibi
Aynüddîn
İmza

Ancak bizim on beş yıla yakın zamandır Rıza Tevfik'le ilgili olarak yaptığımız çalışmalar sırasında Millî Eğitim Basımevi'ne intikal etmiş Rıza Tevfik'in bu eserine ait herhangi bir müsveddeyle karşılaşmadığımız gibi,[20] Rıza Tevfik'in gelini Sayın Zerrin Bölükbaşı ile torunu Sayın Rıza Başikoğlu vasıtasıyla bize intikal eden terekesinden de bu lügatla ilgili olarak, çok az sayıdaki bazı maddelerin müsveddeleri dışında herhangi bir şey çıkmamıştır. Bütün bunlardan, Rıza Tevfik'in bu lügatın "C" harfinden sonraki kısmıyla ilgili bazı maddeler dışında, herhangi bir şey yazamamış olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Çünkü Rıza Tevfik, Kasım 1918'de Tevfik Paşa kabinesinde Maarif nâzırlığına getirilmekle, 1913 yılından beri ara vermiş olduğu aktif politikaya tekrar dönmüş, Mayıs 1919'da önce Âyân âzâlığı, ardından Şûrâ-yı Devlet reisliği görevi, aynı yılın Temmuz'unda Paris Sulh Konferansı'na murahhas üye olarak katılması, ardından Ağustos 1920'de Sèvres'i imzalayan heyette yer alması; 1922 yılında da Türkiye'den ayrılmak zorunda kalmasıyla, bu lügatla herhangi bir şekilde meşgul olma fırsatı bulamamıştır. Yurt dışında kaldığı yirmi yıl boyunca da bu lügata ait tek bir satır dahi yazamamıştır.

Bizim burada yayımladığımız bu lügata ait "Kader" (Fatum, Fatalités) maddesi, Rıza Tevfik'in terekesinden çıkan küçük ebatta yapraklara yazılmış ve henüz son şeklini almadığı anlaşılan bir müsveddedir. Lügatta madde başlıkları Fransızca'ya göre sıralandığı için, bu maddenin de "F" harfinde "Fatum, Fatalités" başlığıyla yayımlanmak üzere hazırlandığı anlaşılmaktadır. Biz burada elimizdeki bu müsveddeyi, metinde geçen bir kısım âyet ve Arapça ibarelere dipnotlarında karşılıklar verme dışında herhangi bir müdahalede bulunmadan aynen yayımlıyoruz.

Kader (Fatum), Mukadder, Mukadderât (Fatalités)

Kader lügatta "kuvvet" mânâsınadır. Istılahta irâde-i cüz'iyye-i beşerin (İrâde bahsine bk.) hâricinde ve mâ-fevkinde bir kudret-i fâileye ma'tuf olarak müsta'meldir. Bu tasavvur (concept), insanın kendini ve emsâlini muhît olan hâdisâtın cereyânını arzusuna, irâdetine göre tahvîl ve ta'dîl edemediği tecârib-i mükerrere ve nâ-ma'dûde ile anlamasından hâsıl olan hiss-i aczden mütevellid bir fikirdir. Avrupa münekkidîn-i felâsifesi indinde İslâmiyet'e alâka-i samimiyesi ile meşhur bir meseledir; vâkıa "Âmentü billâh ilh." sûresinde münderic olarak erkân-ı imandan biridir, fakat İslâmiyet'e has bir mesele olmadığı tarih-i felsefenin şahâdeti ve tedkikatın delâletiyle sâbit olmuştur. Meselâ hristiyanlık âleminde dahi pek çok münakaşâta sebebiyet verecek surette mevzû-ı bahs olmuştur. Fénélon ile Bossuet'nun münakaşât-ı şedîdesi meşhurdur (hulâsa verilecektir). İslâmiyet'te kader meselesi doğrudan doğruya mevzû-ı bahs edilmeyip dolayısıyla tedkik edilmiştir. Mütekellimîn-i İslâm her mü'min-i mükellefin dünyadaki harekâtını âhirete müstahak mükâfat veyahut müstelzim-i mücâzât görmekte muztar bulunmuş oldukları için evvel-emirde mesuliyet meselesini tahkik etmeye koyulmuşlar ve bu tahkîkat, bizzarure kader meselesine müntehî olmuştur. İslâmiyet dairesinde bu meseleyi tetebbû eden mezâhib-i meşhûre ve mu'tebereye nazaran efkâr mütehâliftir. Kaderin antropomorfik (bu söze bk.) bir tasavvuru vardır ki cühelâ-yı avama mahsustur. Bu itikada göre Allah her şeye kadir-i mutlaktır: "Ve hüve alâ külli şey'in kadîr."[1] İlm-i muhît-i ilâhîsi (bu sözlere bk.) iktizâsından olarak kâffe-i mahlûkatın âlem-i vücûd ve harekât-ı vukuâtını takdîr etmiş ve arşı da levh-i mahfûz üzerine yazmıştır (bu sözlere bk.). Hiçbir şey, hiçbir zerre harekâtında bu takdîr-i İlâhî'nin hâricine çıkamaz ve mahrek-i muayyeninden kıl kadar ayrılamaz. "el-mukadder lâ-yetegayyer"[2] düstûru (Hilkat bahsine ait olacaktır) feyezân-ı hilkatten (bu söze bk.) evvel (yani henüz kuvvede iken) mâlik olduğu ilme "âlem-i emr" veyahut "âlem-i kazâ" (bu söze bk.) diyorlar. Âlem-i emrden sûret-pezîr-i vücûd olarak tecellî etmesi âlem-i kazâ (yani le morite étendu et matriciel) oluyor.

Âlem-i emrden (ki Eflatun'un monde des idées'ına pek benzer; bu söze bk.) âlem-i fezâya zuhûruna (Spencer'in "de l'imperceptible devenir perceptible" buna tevâfuk eder) haddizâtında feyezân diyorlar, Allah'a nisbetle "inâyet" diyorlar. Şimdi şu takdîrce Allah bir kenz-i mahfî iken bilinmeyi arzu ediyor, âlemîni halk etmeyi irâde eyliyor. İrâdet-i İlâhiye'nin niyyet-i hilkate

معارف عمومیه نظارتی
اصطلاحات علمیه انجمنی
عدد : ۲
اصطلاحات علمیه انجمنی طرفندن صنایع نفیسه ده
موجود کلمات وتعبیرات ایچون توضیح وتدوینی
تنسیب اولنان اصطلاحات مجموعه سیدر
مطبعهٔ عامره — استانبول
۱۳۳۰

"Istılahat-ı İlmiye Encümeni tarafından Sanâyî-i Nefîsede Mevcud Kelimât ve Ta'birât için Vaz' ve TedvînTensîb olunan Istılahat Mecmuasıdır" (İstanbul 1330)

1 "O, her şeye kadîrdir" (Hadîd, 2).

2 "Mukadder olan asla değişmez!"

taallûku âlem-i kazâ veyahut âlem-i emri vücuda getiriyor. Lâkin bir kayd var; mütekellimîn-i İslâm'a göre âlem-i emrde Allah'ın eşyaya ilmi bir âlem-i icmâlîdir (bu söze bk.); âlem-i fezâda bir ilm-i tafsîlîdir. O halde Allah âlem-i emri (dans ses grands trait) yarattığı halde âlem-i fezâyı (dans ses minimes détails) halk ediyor. O tafsilât yok iken nasıl vücuda geliyor denecek! Her maddenin isti'dâdâtı iktizâsını izhâr ediyor ve her türlü hâdisât-ı mümkine tafsilâtıyla beraber isti'dâdat kaydıyla ilm-i icmâlî-i ezelîde dahil bulunuyor. Bu suretle Allah her an hâdisât-ı cüz'iyyenin her birini hâlen ve şahsen takdîr ediyor demeğe hâcet kalmayarak cümle şuûnât-ı mümkine tafsilâtıyla beraber mukadder bulunuyor. Şurada gayet mühim bir dakîka vardır ki şâyân-ı münakaşadır. Avrupa'nın hristiyan olan hükemâ-yı İlâhiyyîni bu meselede münkirînin ta'rizâtını reddetmekten âciz kalmışlardı, zira yoktan var olmak mânâsıyla hilkate kail olamayan ve binaenaleyh her zerreye ârız olan hâdisâtı idare edecek bir Allah'a lüzum göremeyen münkirîn-i felâsife vücûd-ı ulûhiyeti inkâr etmişler ve bu iddialarını ispat etmek için evsâf-ı celîle-i ulûhiyetle kabil–i tevfîk olamayacak surette bazı hâdisât-ı hasîseyi Allah'a isnad ile meseleyi isbat-bi'n-nakîz girdâbına düşürmek istemişler ve İlâhiyyûn'a karşı demişler ki, meselâ: "Bir yere tükürdüğüm vakıt rüzgâra tebean sağa veyahut sola meylederse bunu Allah mı tevcîh ediyor. Veyahut bir hayvan âşesi su üzerinde telâtum ettiği zaman her türlü harekât-ı telâtumiyesini Allah mı takdîr ve ırade ediyor?" Bittabi hükemâ-yı İlâhiyyîn teeddüben bu suale icâben veyahut selben cevap vermekten âciz kalmışlar; yalnız demişler ki: Allah tabiatın kavânîn-i lâ-yetegayyeresini (les lois immuables de la nature) (bu söze bk.) halk eylemiş ve tafsilât-ı havâdisi ve kavâninin mukteziyât-ı ahkâmına tâbi kılmış! Bakılırsa bu sûret-i tefekkür tamamen mütekellimîn-i ehl-i sünnetin bu bâbdaki itikadına tevâfuk eder bir tasavvurdur. Yalnız mütekellimîn-i ehl-i sünnet "âlem-i emr ve kazâ" ile "âlem-i maddî veyahut âlem-i fezâ" tasavvurunu icad etmekle ve birinde âlem-i İlâhî'yi "icmâlî", diğerinde isti'dâdât-ı feyezânıyla "tafsîlî" addeylemekle ziyadesiyle feylesofâne hareket etmişler ve münkirîn tarafından vürûdu muhtemel olan itirazât-ı sâbıkayı men'eylemişler, o gibi ta'rizâta mahal bırakmamışlardır.[3] Şimdi şu takdîrce yine her hâdise Allah'ın takdîri üzre vâki oluyor, lâkin tafsilât-ı hâdisât maddenin isti'dâdâtına tâbi bulunuyor. Ki sûfiyyûnun muktedâ-bihi Şeyh-i Ekber Muhyiddîn ibnü'l-Arabî et-Tâyî'nin "el kazâu ve'l-kaderu hükmillâhi fi'l-eşyâ"[4] cümlesi dahi bu mülâhazayı te'yîd edecek surette vâki olmuştur. Yalnız "eşyada Allah'ın hükmü" tabiri Vahdet-i vücud (bu söze bk.) felsefesince Şeyh'in nokta-i nazarına mütevâfık görünmüştür.

معاصر مطبعه‌سی طرفندن

اصطلاحات علمیه انجمنی طرفندن قاموس فلسفه‌ده
مندرج کلمات وتعبیرات ایچون وضع وتدوینی
تنسیب اولنان اصطلاحات مجموعه‌سیدر

مطبعهٔ عامره — استانبول
۱۳۳۰

Istılahat-ı İlmiyye Encümeni tarafından yayımlanan kitaplardan biri: "Istılahat-ı İlmiyye Encümeni tarafından Kamus-ı Felsefede Münderic Kelimât ve Ta'birât için Vaz' ve Tedvîni Tensîb olunan Istılahat Mecmuasıdır"

معاصر مطبعه‌سی طرفندن

مفصل

قاموس فلسفه

قاموس خصوصنده بالکز اصطلاحات فلسفیه
قسمی نشر اولنمشدر

رضا توفیق

مطبعهٔ عامره — استانبول
۱۳۳۰

Mufassal Kamus-ı Felsefe'nin *I. cildinin ıç kapağı*

Bu meselede mütefekkirîn-i ehl-i İslâm'ın cümlesi bu fikirde değildir. Bast olunan sûret-i mülâhaza ehl-i sünnetindir. Fırâk-ı sâirenin efkârı dahi ıstılahât-ı mahsûsası bahsinde zikredilmiştir (Mu'tezile, Cebriyye için bu sözlere bk.).[5]

Avrupalılar'ın İslâmiyet'e hasren kaderi ispat ederek mûcib-i atâlet olduğu iddiasıyla dîn-i Muhammedî'yi ta'n ile telâkki etmeleri muhikk olmadığı gibi itirazları dahi müvecceh değildir.

3 Bu tafsilât "Hilkat" bahsine daha ziyade yakışır, oraya nakli! (Bu not metne aittir).

4 "Kaza ve kader, Allah'ın eşya hakkındaki hükmüdür!"

5 Buradan aşağıki mülâhazat "İslâmiyet" sözüne râcidir, oraya nakloluna! (Bu not da metne aittir).

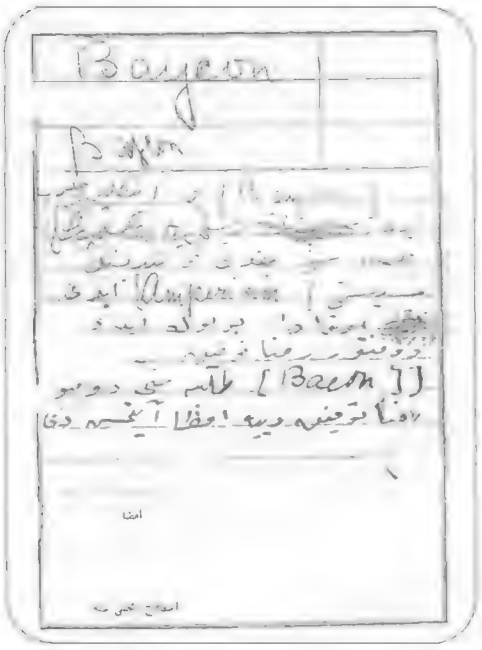

Istılah Encümeni'ne ait karton fişler üzerinde Rıza Tevfik'in müsveddeleri

Evvelâ İslâmiyet'in zuhûruyla bir devr-i mühimm-i terakkînin ıotidâ ve bir medeniyet-i fevkalâdenin inkişâf ettiği muhakkıkât-ı tarihiyedendir; halbuki o zaman İslâmiyet'in erkân-ı asliyyesini teşkil eden nusûs-ı kâtıa bugün dahi İslâmiyet'in mebnâ-aleyhidir. Nusûs-ı mezkûre üzerine müesses olan İslâmiyet ahkâm-ı umumiyesiyle parlak bir medeniyetin inkişâfına sebep olduğu halde aynı nusûs ve aynı ahkâm niçin bugün mûcib-i atâlet ve bâis-i izmihlâl olsun? Böyle bir iddia zerre kadar mantıkî olamaz. Aynı sebepler aynı neticeleri husûle getirirler prensibini inkâr etmek lâzım gelir. Vâkıa "aynı sebepler aynı ahvâl-i zurûfta aynı müsebbibleri husûle getirirler" kaydı vardır denilecek, o halde şimdi âlem-i İslâmiyet'te meşhûd-ı nazar-ı teessüfümüz olan atâleti nusûs-ı İslâmiye'ye değil, olsa olsa ahvâl-i zurûfun tagayyür ve tahavvülüne haml etmek mantıkî olur. Anlaşılıyor ki İslâmiyet'e bu yüzden ta'n eden frenk muharrirleri bir hatâ-yı mantıkîye dûçâr olmuşlardır. Stuart Mill'in **Mantık**'ında dediği gibi "concomitant"[6] olan iki hâdisenin (aralarında alâka-i sebebiyet yok iken), birini diğerine sebep zannetmekten kendilerini alamamışlar; yani İslâmiyet ile izmihlâl-i medeniyet ve atâletin revâbıt-ı zaruriyye ve mantıkiyyesi yok iken ve belki aksi kaziyenin sıhhatine mâzîde pek parlak bir medeniyetin vücudu kuvvetli bir delil-i tarihi teşkil ediyorken başka türlü esbâb-ı ictimâiyeye ma'tuf olması lâzım gelen atâlet ve izmihlâli, yani zaman ve mekânda İslâmiyet'le "concomitant" görünce atâlet ve izmihlâle İslâmiyet'i sebep zannetmişler. Bu zannın ne büyük ve ne kaba bir hatâ-yı mantıkî olduğu yek nazarda anlaşılacağı gibi isbatında da güçlük çekilmeyecek kadar vâzıh ve bârizdir. Hattâ bizim fikrimize göre "kader" conceptionu[7] İslâmiyet'i atâlete sevketmemiş, belki İslâmiyet değil fakat bu dine mensup olanlar bazı ahvâl ve zurûfun mukteziyâtı ve bazı eshâb-ı ecnebiyenin tesiri ve ilcaâtı ile mahkûm-ı sefâlet ve mecbûr-ı atâlet olduktan sonra kaderin mânâsı, conceptionu değişmiştir. İslâmiyet'te en Ortodoks olan mezheb-i hanîfin ve buna sâlik olan ehl-i sünnet ve'l-cemaatın irâde-i cüz'iyyeye itikadı şâyî olmuş iken elbette atâleti tavsiye eden İslâm o mezhebin en samimi mu'tekidînin-den addedilemez.

Rızâ-yı Bârî'yi gözle, hilâfından hazer eyle
Mukadderde hatâ olmaz hemân yan gel safâ eyle

diyen tenbel müslimîn Cebriyye'den olabilir fakat ehl-i sünnetten değildir.

Kim olur zûr ile maksûduna rehyâb-ı zafer
Gelir elbette zuhûra ne ise hükm-i kader
Hakk'a tefvîz-i umûr et ne elem çek ne keder
Gam-ı şâdî ile felek böyle gelir böyle geçer

diyen safâ-perest âtıl elbette ahkâm-ı Kur'aniye'den ma'dûd olan "Leyse li'l-insâni illâ mâ sa'â"[8] âyetini hükmen inkâr etmese de bu sözü öyle söylemiştir. Binaenaleyh Kur'an'da tamamı tamamına zıddır.

Eğer fatalisme sebebiyle itiraz etmek lâzım gelirse alel-ıtlak bu itirazı İslâmiyet'e tevcih etmek doğru olamaz, hem iki sebeple doğru olamaz. Evvelâ yukarıda arzolunduğu gibi fatalisme yalnız dîn-i İslâm'a has bir akîde değildir. Sâniyen hakkıyla bu vasfa şâyân olan fark-ı İslâmiyye arasında ancak bir fırkadır. Yok eğer fatalismeden murad akıl ve irâde-i beşer hâricinde bir kuvvet-i hâkime, bir kudret-i fâile bulunup her türlü hâdisâtı keyfe mâ yeşâ idare ettiğine İslâmiyet'in itikadı ise, bu itikaddan doğru ne var. Bundan ziyade şiddetle hissettiğimiz bir şey var mı? Draper ile beraber bilcümle muhakkıkîn bu aczi hem itikadda, hem amelde iddia ediyorlar. Kanun-ı sebebiyet üzerine müesses olan felsefe-i fenniyye dahi bu iddiayı tasdik, hattâ te'yid ediyor. Filhakika bu meselede ehl-i sünnetin itikadı déterminisme diye ma'ruf olan felsefe-i fenniyyeye tevâfuk eder (tafsilât..).

Yalnız İslâmiyet'e zâhiren kavî görünür bir itiraz serd edilebilir. Denilebilir

6 "Birlikte bulunan."

7 "Kavram, tabır."

8 "İnsan ancak çalıştığına ulaşır, insana çalışmasından başka bir şey yoktur!" (Necm, 39)

ki ahkâm-ı asliyyesi itibariyle İslâmiyet bin üç yüz sene evvel tayin olunan nusûs-ı kat'iyyeye müsteniddir. Nusûs-ı mezkûre mukteziyât-ı ahkâmı itibariyle zamanımızın şurût-ı medeniyetine tevâfuk edemez, o zamana nisbetle faidesi görülmüş kaideler olsa bile tabiatları hasebiyle tahavvülâta ve tekâmüle kabiliyetten ve binaenaleyh adaptabilité isti'dâdından mahrumdurlar. Bittabi tekâmül ve terakkîyi hiçbir sebep kat'an men'edip durduramayacağı sebeple nusûs-ı mezkûrenın mensûb olması lâzım gelir. olamadığı takdırde dahi yalnız lüzumsuzlukları değil hattâ mazarratları dahi sâbit olur.

Evet bu süret üzre bast ettiğimiz ta'rîz kuvvetlidir. Lâkin hedef-i ta'rîz olan nusûs yalnız İslâmiyet'e has olmadığı gibi hristiyanlık daha eski bir din olmak haysiyetiyle yine bu ta'rîzden en az müteessir olabilecek bir din varsa İslâmiyet'tir. Hristiyanlığın ahkâm-ı esasiyesi bu darbeden daha çok müteessir olur. Bu da iki sebeple: evvelâ hristiyanlık daha eskidir: sâniyen: Ahkâm ve nusûsun kıymet-i hakikiyeleri itibarıyle nusûs ve ahkâm-ı İslâmiye hristiyanlığın hayli mâ-fevkindedir. Ve hususâ böyle bir itiraz olsa olsa bütün edyânı hedef ittihâz edebilir, münhasıran İslâmiyet'e müvecceh olması doğru olamaz. Alelumum dinler nusûs-ı kâtıa üzerine mebnîdir; yalnız İslâmiyet değil, fakat bir din olmak üzere İslâmiyet en ziyade müstenid-i terakkî olanıdır. İslâmiyet'e mensubiyet iddiasında bulunan birçok milel ve akvâmın bugünkü atâleti başka sebeplere ma'tûf olmak lâzım gelir. Hattâ nusûsun kat'î olması, eski olması pek zannolunduğu kadar mânî-i terakkî bile değildir.

NOTLAR:

1 Yayımlandığı günlerde devrin ilim ve fikir çevrelerinin büyük ilgi ve dikkatini çeken lugat hakkında kaleme aldığı yazıda Celâl Nuri (İleri), "Bu kamus âdeta bir müzedir" demek suretiyle takdirini belirtirken (bk. "Rıza Tevfik Bey'in **Kamus-ı Felsefe**'si Münasebetiyle", **Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası**, nr. 2-33, 15 Eylül 1917, s. 119-121), aynı takdirkâr ifadeleri Bohor İsrael ("Mufassal Kamus-ı Felsefe", **Türk Yurdu**, C. XII, nr. 4, 12 Nisan 1333/1917, s. 3396-3400) ile Mehmed Ali Ayn" de kullanır (**"Kamus-ı Felsefe** Hakkında", **Türk Yurdu**, C. XIV, nr. 3, 16 Şubat 1334/1918, s. 4048-4050; ayrıca bk. **İntikad ve Mülâhazalar** (Dinî, Felsefi, Tasavvufi, Ahlâkî ve Edebî, İstanbul 1339-1923, s. 3-17). Daha yakınlarda yapılan bir değerlendirme için de bk. Rıza Kardaş, "Meşrutiyet Devrinde Felsefe Istılahları ile ilgili Kaynaklar Hakkında Bir Deneme", **Türk Kulturü**, sayı 234, Ekim 1982, s. 769-779.

2 Agâh Sırrı Levend'in **Mufassal Kamus-ı Felsefe**'yi Fransızca'dan Türkçe'ye tercüme bir lügat olarak göstermesi ise bir zuhul eseri olsa gerektir (bk. **Türk Edebiyatı Tarihi**, C. I, Ankara 1973, s. 474).

3 **Servet-i Fünün**, nr. 265, 28 Mart 1312/9 Nisan 1896, s. 71; nr. 266, 4 Nisan 1312, s. 90; nr. 267, 11 Nisan 1312, s. 103.

4 **Malûmât**, C. XXXIII, nr. 299, 26 Temmuz 1317/8 Ağustos 1901, s. 1111-1118.

5 **a.g.y.**, s. 1114.

6 **a.g.y.**, s. 1115-1116.

7 Lügatın üzerinde her ne kadar 1330 (1914-1915) tarihi bulunmakla beraber, Rıza Tevfik'in evrakı arasından çıkan ve kendisinin de üzerine "Tarihî bir vesikadır" ifadesini yazdığı, Istılah Encümeni kâtibi Aynüddîn imzasıyla gönderilen lügatın ilk formasının provasıyla ilgili bir yazının altında 27 Kânûn-ı evvel 331 (9 Ocak 1916 tarihi bulunmaktadır. İkinci cildin başındaki "İhtar" yazısının altında da 1 Kânûn-ı sâni 332 (yani 14 Şubat 1917) tarihi vardır.

8 İttihad ve Terakkî Fırkası'nın önde gelen isimlerinden olan ve 1913-1918 yılları arasında Maarif nâzırlığı yapan Şükrü Bey, Atatürk'e karşı düzenlenen İzmir suikastıyla ilgili görülerek Ağustos 1926'da idam edilmiştir. Şükrü Bey'in ıdam edildiği gunlerde Süleyman Nazif oğlu Saıd Nazif'e (Ozankan) yazdığı bir mektupta, onunla ilgili olarak şunları söyler: "Şükrü Bey'in hareketini iki kelime ile hulâsa edebilirim: Cinnet ve cinayet. Yolunda asıla asıla can verdiği gaye bari temiz, insanî bir şey olsaydı (...). Şükrü Bey ilmiyle, metânet-i ahlâkıyle bu memlekete nâfi bir adam olabilirdi. O, kanlı bir çamurda boğulmayı ciddi bir vatanperver gibi yaşamağa tercih etti. Ve boğuldu!" (bk. Zeynep Kerman, "Süleyman Nazif'ten Oğluna Mektuplar", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. XXVI, İstanbul 1993, s. 288).

9 Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, C. 3-4, 2.b., İstanbul 1977, s. 1370.

10 Agâh Sırrı Levend, **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları**, Ankara 1949, s. 352. Ayna Encümen tarafından hazırlanan **Sanâyi-i Nefisede. Mevcut Kelimât ve Ta'birat için vaz' ve Tedvinî Tensîb olunan Istılahat Mecmuası'**nın iç kapağında yayımlanan aynı listede üyelerin görevleri de belirtilmiştir. (bk. İstanbul 1330 s.2)

11 Rıza Tevfik, "Bazı İzahat", **Mufassal Kamus-ı Felsefe**, İstanbul 1330, s. 3.

12 Encümen, çalışmaları sonunda sadece **Kamus-ı Felsefede Münderic Kelimât ve Ta'birât İçin Vaz' ve Tedvîni Tensîb Olunan Istılahât** İstanbul 1330 ve **Sanâyî-i Nefisede Mevcud Kelimât ve Ta'birât İçin Vaz' ve Tedvîni Tensîb Olunan Istılahât** (İstanbul 1330) hakkında örnek birer risale ile bir de yalnızca "A" harfine ait 310 sahifelik bir fasikülden baret **Kamus-ı Istılahât-ı İlmiyye**'yi (İstanbul 1333) yayımlar (bk. A.S. Levend, **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları**, s. 353).

13 Rıza Tevfik, **Kamus**'un I. cildinin sonuna doğru "İhtar ve İtizar" başlıklı yazıda şunları söyler: "... Fakat burada kemâl-i şükrân ile şunu itiraf etmek isterim ki hiç kimsenin muâvenetine muhtaç olmayarak vücuda gelen bu kitap, Nâzır-ı maarif-perver ve kadirşinas Şükrü Beyefendi'nin eser-i himmetidir; mahzâ kendisinin teşvik ve ihtimamı ile yazılabilmiştir! Benim sa'yim ikinci derecede bir âmil olsa gerektir!" (s. 807). Rıza Tevfik yıllar sonra kaleme aldığı hâtırâtında da bu konuyu uzun uzadıya ele alır ve Şükrü Bey'in bu işteki katkısı üzerinde durur (bk. **Biraz da Ben Konuşayım**, İstanbul 1993, s. 145-147).

14 Rıza Tevfik, **Kamus**'un I. cildinin sonuna koyduğu "İhtar ve İtizar" yazısında, "İnşallah gavâil-i hâzıraya fevz ü zafer nasib olunca her altı ayda bir cilt (yani sekiz yüz sahife) ihzâr edebilmek ihtimali tahakkuk edecektir. Zannediyorum ki –bu minvâl üzere devam şartıyla– **Kamus**, altı ciltte tamam olabilecektir." (s. 807) dediği halde, 1939'da Cünye'den (Lübnan) İstanbul'da İbnülemin Mahmud Kemal İnal'a gönderdiği mektupta ise, "... Halbuki her cildi sekiz yüz sahife olarak tamamı on, on bir cild teşkil edebilecekti.." demek suretiyle cilt sayısı olarak farklı bir rakam verir (bk. **Son Asır Türk Şairleri**, 2.b., İstanbul 1970, s. 1498).

15 **Mufassal Kamus-ı Felsefe**, s. 16.

16 **a.g.e.**, s. 20-21.

17 **a.g.e.**, s. 24.

18 Bu farklılığı daha iyi görebilmek için bunu meselâ Rıza Tevfik'in lügatından yedi yıl sonra yayımlanan İsmail Fennî'nin (Ertuğrul) **Lügatçe-i Felsefe**'siyle (İstanbul 1341) karşılaştırmak yeterlidir.

19 Konya 1966, s. 407.

20 Rıza Tevfik, ölümünden bir yıl kadar önce kendisiyle yapılan bir röportajda da bu hususu gayet açık bir şekilde belirtmiştir: "Hazırladığım eser, o zaman Maarif hesabına basıldığı halde on para almış değilim. 800 sahifeden fazla olan bir cildini, herkes alabilsin diye, galiba 40 kuruşa satmışlar (...). Mütareke oldu, kitabın yazılması ve basılması geri kaldı (...). Umumi aftan dört buçuk sene sonra anavatana döndüğümü biliyorsunuz, hattâ âdi kelimeler bile değişmiş, yenileri de tamamen tayin edilmemiş. Bu uydurma lisanla **Felsefe Kamusu**'nun ikmal edilemeyeceği gün gibi âşikârdır..." (bk. Adnan Tahir, "Rıza Tevfik'le Başbaşa", **Her Hafta**, 3 Nisan 1948'den naklen Hilmi Yücebaş, **Filozof Rıza Tevfik** (Hayatı, Hatıraları, Şiirleri), 4.b., İstanbul 1968, s. 95). Ayrıca bk. **Son Asır Türk Şairleri**, s. 1498.

Tıp Tarihi

Tüberkülinin Keşfi ve İstanbul'daki Yankıları

NURAN YILDIRIM

Robert Koch (1848-1910) 24 Mart 1882'de Berlin Fizyoloji Cemiyeti'nde bugün kendi adıyla anılan tüberküloz basilini ayırıp ürettiğini açıklamıştı. Bundan sonra çalışmalarını tüberkülozu tedavi edecek bir ilaç bulmak için yoğunlaştırdı. Tüberküloz basili kültüründen elde ettiği tüberkülini, 4 Ağustos 1890'da Berlin'de toplanan X. Uluslararası Tıp Kongresi'nde bilim dünyasına tanıtmıştır.[1]

Anatomist Wilhelm Waldayer ve pediatrist Otto Heubner'e göre Koch, henüz araştırmaları sona ermemiş olmasına rağmen bu buluşunu Kültür Bakanı Grossler'in baskısı ile açıklamıştı. Açıklamasında, tüberkülin hakkında kesin bir yargı vermemiş, sadece insanlarda kullanılabileceği konusunda ümidi olduğunu bildirmişti. Ancak bunu müthiş bir sansasyon izlemiş ve Koch'un tüberkülozu yendiği, Berlin basını tarafından pazarcıların bağırması gibi yedi iklim dört bucağa duyurulmuştu. Berlin, dünyanın dört bir yanından akın akın gelen hastalar ve bu ilacın nasıl uygulandığını öğrenmek isteyen hekimlerle dolup taşmıştı.[2]

Koch'un "Paratouidine" adını verdiği tüberküline Alman hekimleri Koch'un adına izafeten Kohin (Cochine) demişlerdir. Türkçede ise tüberkülin karşılığında; "lenfa", "lenfa-ı Koh" ve "deva-yı Koh" kullanılmıştır.[3]

Tüberkülin hakkında İstanbul'da yapılan ilk yayın, Osmanlı İmparatorluğu'ndan, bu kongreye Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne delegesi olarak gönderilen E. van Millingen'in kongre izlenimleridir.[4] Bunu Dr. Abidin'in, Kasım ayında, *Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye*'de yayınladığı Koch'un bildirisi izlemiştir.[5] Pierre Apéry de Kasım ve Aralık 1890'da bu buluşu konu edinen iki yazı yazmıştır. Ayrıca *Revue Médico-Pharmaceutique*'de Koch'un tüberkülin hakkında *Deutsche Medizinische Wochenschrift*'te neşrettiği ilk makalesini ve daha sonra yine tüberkülin tedavisi hakkında *Berliner Medizinische Wochenschrift*'te çıkan yazısını ve Virchow'un bu konudaki görüşlerini Fransızca olarak yayınlamıştır.[6] *Ceride-i Emâkinü's-Sıhha*, Ocak 1891'de A.Libretiç (A.Silbertz)'in bu konudaki makalesini iktibas etmiştir.[7]

Bu bilimsel yaklaşımların yanında Padişah da tüberkülin kullanımına ilgi duyuyordu. Zira tüberküloz, İmparatorluk'ta halk sağlığını tehdit eden önemli problemlerden biriydi. Hatta II. Mahmud ve I. Abdülhamid gibi padişahlar bile bu hastalıktan ölmüşlerdi. Bulaşıcı hastalıklar konusunda çok hassas olan dönemin padişahı II. Abdülhamid, kuduz aşısının keşfinde de görüldüğü gibi, tıp alanındaki buluşları yakından izliyor, destekliyor ve hemen uygulanmasını sağlıyordu. Bu defa da Berlin'de tüberkülinin klinik deneyleri başlayınca bu yeni ilacı öğrenmek üzere Berlin'e bir heyet gönderilmesini istedi. Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne de Koch'a bir tebrik telgrafı çekmişti. Berlin'e gidecek resmi heyette; Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne'nin seririyat-ı dahiliye (iç hastalıkları kliniği) hocası Feyzi Paşa (Feyzulah İzmidî, 1845-1923), emraz-ı cerrahiye (cerrahi hastalıklar) hocası Dr. Naim (Ö.

Doç. Dr. Nuran Yıldırım İstanbul Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesidir.

Bu yazı, 30 Nisan - 2 Mayıs 1992 tarihlerinde düzenlenen Bursa Tıp Tarihi Günleri Simpozyumu'nda verilen bildiri esas alınarak hazırlanmıştır.

1891), seriiyat-ı mütenevvia (poliklinik) hocası Dr. Mikail Horasancıyan'ın (1835-1903) bulunması kararlaştırılmıştı. Ancak Almanya Sefiri bu heyete Berlin'de yardımcı olmak üzere, emraz-ı cildiye (deri hastalıkları) hocası Ernst von Düring'in (1858-1903) de katılmasını tavsiye etmiş ve böylece heyet üyelerinin sayısı dörde yükselmiştir.[8] 20 Kasım 1890'da Hariciye Nezareti'nce, bu heyette bulunan kişilerin devletin resmi hekimleri olarak prezante edildiklerine ve Dr. Koch'un padişahın selamı ile taltif buyurulduğuna dair bir mektubun hazırlanarak bu üyelere verilmesi için irade çıkmıştır.[9]

Horasancıyan ile Feyzi Paşa'ya ikişeryüz, Naim Bey ile von Düring'e ise yüz ellişer lira harcırah verilmesi kararlaştırılmışsa da sonradan harcırahlar eşitlenerek bütün hekimlere iki yüz ellişer lira verilmiştir.[10]

23 Kasım'da Berlin'e varan heyet İstanbul'da, birkaç gün içinde bu yeni usul hakkında fikir beyan edebileceklerini bildirmişlerdir.[11]

Von Düring anılarında, heyet üyelerinin çok büyük bir seyahat harcırahı aldıklarını ve Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtişamına uygun olarak Hotel Continental'de bütün üyelere ayrı birer oda ve misafirlerin kabulü için çok büyük bir salon kiralandığını ayrıca üyeler için kibar bir hizmet ekibi tutulduğunu söylemektedir.[12]

24 Kasım 1890'da Hüseyin Hulki Bey'in de bu yeni usulü öğrenmek üzere Berlin'e gönderilmesi için irade çıkmıştır.[13] Ardından, Mabeyn-i Hümayun (saray) hekimlerinden Kaymakam Mehmet İzzet Bey II. Abdülhamid'den izin istemiş ve 25 Kasım 1890'da Berlin'e varmıştır.[14] İstanbul'daki hekimler arasında büyük ilgi uyandıran bu keşfi incelemek amacıyla Dr. Yüzbaşı Süleyman Nuri,[15] İran Hastanesi doktoru Constantin Macris (Ö. 27 Kasım 1913) ve İstanbul'daki doktorlardan; N. İssaakides, Fried, Surp Agop Hastanesi Cerrahı Mihran Zartarian,[16] Simon Serpossian, Eskenazi, Schwartz, Josepovich ve Babayan Efendi de Berlin'e gitmişlerdir.[17]

Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi tıp heyeti Berlin'e vardıklarının ertesi günü, Koch'un yeni usulünün denenmekte olduğu resmi ve özel kliniklere devam etmeye başlamışlardır. İstanbul'dan tedavi için Berlin'e gitmek isteyen hastalar olduğundan[18] ilk üç günde edindikleri izlenimi telgrafla İstanbul'a bildirmişlerdir. Bu telgrafta; Koch'un yeni ilacı hakkında olumlu veya olumsuz bir fikir beyan etmeden önce deneylerin sonuçlarını beklemek gerektiğini, bu sebeple hasta vatandaşlarımızın şiddetli kışta tedavi değil, klinik deneyler için Berlin'e gelmelerinin doğru olmadığını belirtmişlerdir.[19]

Dr. Mikail Horasancıyan

Berlin'de bir araya gelen Osmanlı hekimleri, bir yandan resmi ve özel kliniklerde yapılmakta olan tüberkülin deneylerine katılıyorlar, diğer taraftan da derslere devam ediyorlardı. Bu arada tıp alanındaki bilgi ve görgülerini arttırmak için Berlin'deki ünlü sağlık kurumlarını da ziyaret ediyorlardı. 10 Aralık 1890'da Hüseyin Hulki Bey ile Berlin Sefaretimizden Osmanlı Tıp Heyetine yardım ile görevlendirilen Dr. Rosenthall, Berlin Sefirimiz Tevfik Paşa ve tıp heyetinin resmi üyeleri, Koch'un laboratuvarına giderek II. Abdülhamid'in gönderdiği 1. rütbeden Osmanî Nişanını takdim etmişlerdir.[20] Bu nişan, resmi heyet Berlin'e hareket ettikten sonra hazırlanmıştır.[21] Bu itibarla Hüseyin Hulki Bey tarafından götürülmüş olmalıdır.

Von Düring'in anılarından öğrendiğimize göre, Koch, nişanın takdimi sırasında Osmanlı İmparatorluğu temsilcilerine karşı; kayıtsız ve kibirli bir tutum takınmıştır. von Düring Koch'un bu davranışı karşısında kendi ifadesiyle yerin dibine geçmiş, Tevfik Paşa ise olgunluk göstermiştir. Ancak Dr. Horasancıyan, Koch'un ilgisizliği karşısında tepkisiz kalmamış ve sert bir şekilde kendisini kınamıştır.[22]

Hüseyin Hulki, Feyzi Paşa ve Mehmet İzzet Bey, 18 Aralık'ta mikrop darüttathiratını (dezenfeksiyon evi), 19 Aralık'ta da Berlin'deki laboratuvarları ziyaret etmişlerdir.[23] 23 Aralık günü ise, 1869'da "chloral"i, 1882'de de "lanolin"i keşfeden Oscar Liebreich'in (1838-1908), lanolin konusunda verdiği dersi dinlemişlerdir. Bu derste Dr. Horasancı, Feyzi Paşa, Naim Bey, von Düring ve Rosenthal ile İtalyan Hükümeti tarafından tüberkülini öğrenmek üzere gönderilmiş olan bir hekim de bulunmuştur. Ders sonunda Dr. Horasancı, kısa bir teşekkür konuşması yapmış, daha

sonra Liebreich'ın odasındaki sohbette, Koch'un yeni buluşu hakkında görüşü sorulduğunda, Koch'un büyük bir keşif yapmış olmakla birlikte bunun uygulamada sonuç vermeyeceğini ve şimdiye kadar iyileşme görülen vakaların eski yöntemlerle de şifa bulabileceğini bildirmiştir. Dr. Horasancı'nın bu açıksözlülüğü ve fikirlerini güzel bir dille açıkça söylemesi Leibreich'ı çok memnun etmiş, Hüseyin Hulki de Leibreich'ın dersini İstanbul'da Türkçe olarak yayınlamayı vaad etmiştir.[24]

30 Aralık 1890 tarihinde ise Hüseyin Hulki, Feyzi Paşa, Mehmet İzzet Bey, Süleyman Bey ve Babayan Efendi, Berlin Şehir Hastanesi'ni ziyaret ederek incelemelerde bulunmuşlardır.[25]

Klinik deneylere 4 hafta süreyle katılan heyetimiz, 23 Aralık'ta Berlin'de Fransızca olarak Dr. Horasancı eliyle yazdıkları raporda, tüberkülin hakkındaki görüşlerini dile getirmişlerdir. "Rapport de la Mission Médicale Ottomane Sur Le Traitement Da La Tuberculose en Général et de la Phthisie Pulmonaire en Particulier Par La Méthode du Professeur Koch de Berlin"[26] adını taşıyan raporun Türkçe çevirisi, "Berlinli Muallim Koch'un Usulüyle Alelumum Verem İlletinin ve Alelhusus Sillürrienin Tedavi Edilmesine Dair Hey'et-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin Arz ve Takdim Eylediği Raporun Suret-i Mütercimesidir" başlığını taşımaktadır.[27] Bu raporda özetle şu görüşler dile getirilmektedir:

"... Yüce hükümdarımız bilimsel buluşların incelenmesine çok önem verdiğinden, onun himayesinde, bir süre önce, Pasteur'ün üne kavuşturduğu koruyucu ve tedavi edici aşı yöntemlerini incelemek üzere Paris'e bir bilimsel heyet gitmişti. Bu yıl da Prof. Koch'un buluşundan çok kısa bir süre sonra, dört üyeden müteşekkil bir heyet hemen Berlin'e hareket etti. Amacımız, bu Alman bilim adamının yeni yöntemini kliniklerde tecrübe etmekti... Berlin'e 23 Kasım'da vardığımızda kamuya açık deneyler başlayalı daha iki ay bile olmamıştı ve resmi klinik ilk deneylerini yapıyordu. O muazzam Berlin şehri Koch'un metodunun denendiği büyük bir laboratuvarı andırıyordu, klinisyenler kendilerini bu tedavinin sınanmasına vermişlerdi. Osmanlı Tıp Heyeti bu yeni tedaviye göre klinik eğitimlerini icra etmek için ve uygulama hakkında birtakım sonuçlara varmak üzere, bir süre için bütün tüberküloz biçimlerinin birleştirildiği resmi kliniklere bağlı olarak çalışmakla işe başladı. Heyet olarak düzenli bir şekilde Prof. Gerhard ve Prof. von Bergmann'ın tecrübelerini takip ettik.

Feyzi Paşa

Yüksek düzeydeki bu dersleri yetkin klinisyenlerden takip ettikten sonra, doğrudan doğruya, müşahede altında bulunan hastalar üzerinde sınav verdik. Bunun yanısıra öteki klinikleri, mesela günümüzde çok tanınmış Prof. Leyden'in, çok sayıda akciğer veremi hastasının bulunduğu kliniğinde çalışmayı da ihmal etmedik. Her yerde bilgi ve gayretimizi gösterdik.

Düşüncelerimizi sistemleştirmek ve rapor halinde düzenleyebilmek için, sadece bir izleyici gibi değil, belli bir değer ifade eden neticeler çıkaracak surette klinik açıdan fikir belirtmemize izin verildi.

Prof. Gerhard'ın zengin içhastalıkları kliniğinden derlediğimiz, akciğer ve larenks (gırtlak) tüberkülozu hastalarının sayısı 59 olup, 43'ü erkek, 16'sı kadındır. Hastalıklarının başlangıcı, Kasım ayının ilk günlerine, tedavinin başlaması ise ayni ayın 10-15'ine rastlar. Bu 59 hasta, hızlı ya da yavaş seyirli, basil kökenli tüberkülozun klasik aşamalarını gösterirler. 8'i başlangıç, 42'si ikinci, 7'si de kavern oluşma safhasındadırlar.

13 Aralık'ta kendisini izleyerek bilgi aldığımız servis şefi derslerine son verdi ve biz de hemen o gün, Prof. Koch'un metoduyla bir aydan beri tedavi görmekte olan hastalar hakkında bir değerlendirme yazısı yazmaya başladık. Ortaya şöyle bir tablo çıktı:

Ernst Von Düring Osmanlı İmparatorluğu gezisindeyken (ortadaki şapkalı)

Öldükten sonra otopsileri yapılmış olanlar 3
Durumu ağır olup artık iğne yapılmayanlar.....6
Başka tedavi uygulanan kadın hastalar 2
İğne yapılmayan erkek hastalar.....1
Solunum borusu delinerek soluk alması sağlanan erkek hastalar.....4
Kendilerini iyi hisseden hastalar (biri taburcu edildi) 11
Her iki cinsten de ayni durumda olanlar.....35
TOPLAM 59

Berlinli bu ünlü bakteriyoloğu tartışmak asla bizim haddimiz değildir ve bu bizi aşan bir meseledir ama elimizde bulunan 59 hastadan, eski yöntem ve ilaçlarla tedavi edilmiş olanlar ile yeni metodun uygulandığı hastalar arasında hemen hemen hiç fark yok gibidir. En azından iyileşme oranı birbirine eşittir. Bununla yetinmeyip inceleme yaptığımız diğer hastanelerde de ne yazık ki benzer sonuçlar alınmıştır.

Berlin'e gelişimizin ertesi gününde Mösyö Leyden'in özel kliniğinde hemen hemen iyileşmiş olarak bize gösterilen iki genç ile tanışmıştık. O zamana kadar bu kişilere toplam 40 iğne yapılmıştı. Ancak hastanede bulunduğumuz süre içinde bu vak'ayı de-tekleyecek başka bir gelişme olmamıştır.

Dış hava ile gelişen larenks ve mukoza tüberkülozundan muzdarip belli sayıda hastada yeni metodun faydaları görülmüştür. Bu, uzmanları yeterince tatmin etmektedir. Ancak şu hususun tam olarak açıklanmasını ve bütün dünyanın aydınlatılmasını diliyoruz: şimdiye kadar tamamen iyileşmiş tek bir vak'a örneği olmamıştır.

Mukoza tüberkülozundan sonra, deneylerin başından beri Koch'un zerkettiği seruma iyi cevap veren deri tüberkülozuna (lupus vulgaire) geçebiliriz. Berlin'e gelişimizden itibaren bu türde pek çok vak'a gördük. Bunlar arasında, serumun lokal ya da genel olarak etkiledikleri vardı.

Cerrahi tüberküloza gelince, Osmanlı Tıp Heyeti bu konuda Prof. von Bergmann'ın geniş imkanlara sahip kliniğinin cerrahi servisinde bu tür üzerinde çalışma imkanına sahip oldu. 100 hastanın 30'una deri tüberkülozu teşhisi konmuş ve bunların

çoğu iyileşmeye başlamışsa da tam olarak sıhhat bulmuş tek bir vak'aya rastlamadık. Bu konuda eski yöntemlerin tamamen terkedilmeyip halen korunduğu da dikkatimizi çekti.

Bu durumda varılacak tek pratik sonuç şudur: cerrahi denemelerin kesin sonuçlarına bakıldığında görünen odur ki, bir yıldan önce yani Ocak 1892'den önce kesin sonuçlar ortaya çıkmayacaktır. Nitekim hocamızın, Koch'un yönetimini işlediği derslere son verirken, çok sayıdaki dinleyicilerine yeniden görüşmek üzere verdiği tarih de budur! Bize göre, bundan önce yapılan bütün yorumlar yüzeysel kalacaktır.

Yüce hünkarımız padişahımız efendimizin himayelerinde, Osmanlı Tıp Heyeti, Berlin'de, genel olarak tüberküloz ve özellikle akciğer tüberkülozunun, Prof. Koch'un yöntemine göre tedavisi üzerine klinik çalışmalarını ihtiva eden eğitimlerini dört haftada tamamlamıştır.

Heyet, Berlin'den Prof. Koch'un tüberküloz serumu hakkında basit dileklerden oluşan şu sonuçları padişahımızın ayakları altına sermekten şeref duyacaktır:

1- Dış hava ile temas sonucu bulaşan deri ve mukoza tüberkülozunda, yan etkilerini dikkate almazsak, Koch serumu kullanılabilir.

2- Cerrahi tüberküloz için Berlin ve diğer merkezlerde başlatılmış olan deneylere devam edilebilir, ama bunun için basit vak'alar seçilmelidir.

3- Akciğer tüberkülozu için ise, bizde yeni metoda dayanılarak sadece harici tüberküloza karşı yapılan tecrübeler olumlu sonuç vermeye devam ederse, iyi seçilmiş ve başlangıç evresinde olan belli bazı akciğer tüberkülozu vak'alarında Koch serumu kullanılabilir.

Her vak'ada ve yapılacak her iğneden evvel, hastanın tam bir klinik muayenesinin yapılmış olması, bütün yan etkilerin tartışılması, uzun ve sabırlı bir gözlem yürütülmesi zorunludur. Önce daima ufak dozlarla başlamalı ve dozlar yavaş yavaş arttırılarak, ihtiyatı elden bırakmayacak seviyeye kadar çıkarılmalıdır. Ayrıca hastanın klinik ve terapötik gözlemleri bir dosyaya muntazaman kaydedilmelidir. Yeni tedaviye paralel olarak ilerleyen herhangi bir sıhhi, tıbbi veya cerrahi tedavinin faydaları esirgenmemelidir.

Osmanlı Tıp Heyetinin tüberkülin hakkındaki ilk görüşlerini bildirdikleri telgrafın Türkçe çevirisi

Koch'un, terkibi tam olarak bilinmeyen serumu, yararları yanısıra hakiki tehlikeleri de barındırmaktadır. Bu ilacın Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanması ancak padişahın isteğine bırakılmıştır."

Bu raporda açıkça görüldüğü gibi, hekimlerimiz bütün batılı bilim adamları gibi bu yeni tedavi yöntemi hakkında kuşkulu ve temkinlidirler.

Dr. Horasancı, 6 Ocak 1891 günü Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhâne'de yapılan bir toplantıda bu raporu okumuş ve konu hakkında bilgi vermiştir. Dr. Makris de bu metodun tarihçesi hakkında kapsamlı bilgiler vermiştir. *Gazette Des Hopitaux*'da yayınlanan bu toplantı üzerine yapılmış bir yorumda, bu raporun alışılagelmişin ötesinde, derin bilgi yansıtan bilimsel bir niteliği olduğuna dikkat çekilmiştir. Gözlemlere ve bunlardan çıkarılan sonuçlara dayanarak heyetin, Koch'un bulduğu tedavi yönteminin beklenene cevap vermediği gibi özellikle ilerlemiş tüberküloz vak'alarında kullanılmasının tehlikeli olduğunu ortaya çıkardığına işaret edilmiştir. Zoeros Paşa'nın, Osmanlı heyetinin bütün öteki ülkelere mensup bilim adamları ile aynı görüşte mutabık olmalarından duyduğu memnuniyeti açıkladığı da ifade edilmektedir. Prof. Düring de Horasancı ve Zoeros Paşa ile aynı görüşte olduğunu açıklamıştır. Daha sonra söz alan Dr.

Makris ise Koch'un metodunu bir tedavi yöntemi olarak savunmakla birlikte ileri sürdüğü bu fikri kanıtlayacak hiçbir ciddi delil göstermemiştir. Dr. Serpossian da kendisinden önce konuşanlarla aynı şeyi düşündüğünü açıklamış ve Berlin'deki gözlemlerine dayanarak Koch metodunun vaad ettiklerini yerine getirmekten uzak olduğuna işaret etmiştir.[28]

Diğer taraftan, saray hekimlerinden Mehmet İzzet de 29 Ocak 1891 tarihli yazısında konu hakkındaki görüşlerini bildirmiştir. Buna göre, 28 Kasım'da Berlin'e varan Mehmet İzzet, hemen ertesi günden itibaren içhastalıkları, göğüs, deri hastalıkları ve diğer bazı özel kliniklere devam ederek tüberkülinin denendiği hastaları gözlemlemiştir. Bu gözlemleri sonunda verem dokusu üzerinde şimdiye kadar bu denli çabuk etki gösteren hiçbir deva bulunmadığına işaret etmektedir. Deneyler sonunda ilacın dahilen birinci derecede tüberkülozda ve haricen de bazı tümörlerde geçici olarak olumlu etki yaptığını, daha sonra ise hastalığın tekrarlandığını bazen öldürücü bile olduğunu bildirmektedir. Mehmet İzzet de bu yeni ilacın İmparatorluk'ta kullanılmasının uygun olmadığını açıkça belirtmektedir.[29]

Hüseyin Hulki, İstanbul'a döndükten sonra, Berlin izlenimlerini önce *İkdam* Gazetesi'nde yazmış, ardından da *Berlin Hatıratı* adı ile yayınlamıştır. Ayrıca, *Vekayi-i Tıbbiye*'de de "Deva-yı Koh" adı ile kaleme aldığı seri yazıda bu yeni ilacı bilimsel açıdan ele almıştır. Burada Hüseyin Hulki, lenfi Koh adı ile andığı tüberkülin üzerine tıp dünyasında başlayan tartışmalara değinmiş, tüberkülinin tüberkülozu tedavi etmediğini ancak yine de bu keşfin çok önemli olduğunu, fakat tıptan sadece bir yarar, bir ilâç bekleyenler tarafından küçümsendiğini dile getirmiştir. Daha sonra tüberkülinin hazırlanışı, fizyolojik etkileri, kullanım miktarı ve biçimi, hangi durumlarda kullanılıp kullanılamayacağı hakkında bilgiler vermiştir.[30]

Koch'a Birinci Rütbeden Osmanî Nişanı verilmesi için İrade

Mehmed İzzet Bey'in tüberkülm hakkmdaki görüşlerini bildirdiği ariza

Berlin'e özel olarak giden hekimlerimizden Dr. Simon Serposyan, "La Méthode De Koch" adlı yazısında; Berlin'de gördüğü hastalar arasında iyileştiği ilan edilen tek bir tüberküloz vak'asına rastlamadığını, Türkçede lenfa-i Koch

(Koch'un serumu) adı verilen bu maddenin hastalara çok az süren bir iyilik verdikten sonra hastalığın tekrarladığını, Koch'un söylediklerileyle kendi gördükleri arasında bir uygunluk olmadığını, hatta ilerlemiş vak'alarda tüberkülinin hastalığın seyrini çabuklaştırdığını bildirmiştir.[31]

Otto Winkelmann'ın yargılarında tarafsız olduğunu söylediği von Düring'in tüberkülin hakkındaki görüşlerini anılarından öğrenmekteyiz:

"Koch, benim görüşüme göre, doktorların çalışmalarından asla faydalanmadı. O bencillikle örülü bir ciddiyetsizlik içinde parladı. Hastalar doktorlar tarafından gece çok geç saatlerde –başka türlüsü pratik olarak imkansızdı– vizit edildi. Onlara yüksek dozda tüberkülin verildi. Güvenilir kaynaklara göre, bu doktorlardan biri, bir yabancı hastaya: "Sizi tebrik ederim, basil aldınız, kurtuldunuz" demişti. Daha sonra ölülerin nasıl apar topar dışarı çıkarıldıklarına şahit olduk.

Otopsilerde tüberkülinin tüberkülozu akut olarak şiddetlendiren korkunç etkisini görmüştük. Dr. Horasancıyan ve ben çok kızdık, isyan ettik. Büyük üzüntü içindeydik. Zira eleştirimizi çoktan söylemiş olmalıydık. Görüşümüzü Türk yönetimine de yazmalıydık. Kısa süre sonra iyice anlamıştık ki, tüberkülin çok ilkel, kullanılamaz ve tehlikelidir. Fakat bu Koch'un tüm otoritesine ters düşmekteydi. Şunu vurgulamak zorundayım; Alman olduğum için kararımın herhangi bir biçimde etki altında kalmaması gerektiğini biliyordum.

Virchow'a başvurdum, pek çok defa yanına gittim. Virchow'un meslektaşı Koch ile ilgili olarak bana karşı da açıkça ifade edilen bir itirazı ve taraflılığı sözkonusuydu. Çalışmalarımızın sonuna doğru kendisine sordum: "Ben şimdi nasıl bir haber vereceğim? Gördüğüm şey, tamamlanmamış, tartışılmamış, dahası akıl almaz, şarlatanca!" Virchow, bu emri kraldan aldıklarını söyleyerek aynen şöyle devam etti: "Daha hiç denenmemiş, büyük tehlikelerini her gün gördüğümüz bir maddenin, sırf kral emrettiği için aylar boyu yaşayan insanlar üzerinde denenmesi duyulmamış, görülmemiş bir olaydır. Böyle otokratik emirlere maruz kalmadığınız için Tanrı'ya şükredin, kendi fikirlerinizi söyleyebildiğiniz için sevinin..."

Bu maddenin yan etkileri, dozu ve etki süresi hakkında yeterli gözlemler yapılıncaya kadar Türkiye'de herhangi bir şekilde kullanılmasını engelledik ve geçici bir süre için kesinlikle yasakladık. Bu konuda komisyondaki bütün meslektaşlarımı tebrik etmeliyim. Berlin'den önemli miktarda tüberkülin almıştık, hastası olan aile bireylerinin bize çok büyük ücretler teklif etmelerine rağmen hiçbir doktor bu maddeyi kullanmaya yanaşmadı.

Berlin'den bakanlığın, Althoff'un ve kralın emrini itirazsız yerine getiren tıbbi otoritenin büyük bölümünün gösterdiği olağanüstü karmaşık ilgi ile ayrıldım. Bunların arasında Prof. Gerhard bir istisna idi. Başka istisnalar da vardı ama, ben Prof. Gerhard'ı tanıdım. Horasancıyan Efendi ile Gerhard'ın kliniğine oldukça sık gittik. Ondan çok şey öğrendik."[32]

Berlin'den dönen hekimlerin, İtalya ve Fransa'da yeni bulunan bu ilacı denemek üzere özel hastaneler kurulduğunu, diğer devletlerin de bu konuda teşebbüse geçtiğini İstanbul'da da deneyler yapmak üzere bir hasta koğuşu tesisi gerektiğini belirtmeleri üzerine, kendilerinden Meclis-i Vü-

Dr. Mikail Horasancıyan Hamidiye Etfal Hastanesi'ndeki muayenehanesinde (soldan ikinci) (İ. Ü. Kütüphanesi, Yıldız Albümleri, No: 90870/15)

Muallim Dr. Hüseyin Hulki Bey

kela'ya havale edilmek üzere bir rapor hazırlamaları istenmiştir.[33]

5 Ocak 1891 tarihli Meclis-i Mahsus mazbatasında, İstanbul'a dönen hekimlerin yanlarında getirdikleri aşı ile burada da tecrübelere başlanabilmesi için bir hastane koğuşuna ihtiyaç olduğunu bildirmeleri üzerine verilen 2 Ocak 1891 tarihli hususi tezkere, Meclis-i Mahsus'da okunmuştur. Hekimler bu koğuşun iki üç bin lira masrafla yapılabileceğini beyan etmişler, bu miktar makul bulunduğundan bu koğuşun hekimlerin uygun göreceği yerde inşası hususunun Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne Nezareti'ne havalesi kararlaştırılmıştır. Sadrazam Kamil Paşa tarafından padişaha takdim edilen Meclis-i Mahsus mazbatası üzerine çıkan irade ile bu hasta koğuşunun, Evkaf-ı Hümayun Nazırı Zühtü Paşa'nın nezareti altında inşa ettirilmesi, inşaat masrafının mazbatada belirtilen miktarı aşması durumunda padişaha bildirilmesi, bu barakaların inşası için padişahın yaverlerinden Derviş Paşa'ya ait arsa ile Nişantaşı'nda Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne'nin arkasında Kadınefendi Hazretlerinin oturmakta oldukları konağın veya Silahhane karşısındaki bostanların düşünüldüğü, Almanya'ya gidip gelen hekimler ile kalfaların bu yöreyi inceleyerek en uygun yeri tespit etmeleri istenmiştir.[34]

Bu irade gereği, belirtilen yöreye giden Feyzi Paşa, Naim Bey, von Düring, Dr. Horasancı ve Mimar Ohannes Bey, Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne'nin (bugün radyoevi, Hilton Oteli ile Askeri Müze ve Orduevi'nin bulunduğu yer) arka tarafında yükselen vadiyi hastane yapımına uygun bulmuşlardır.

Hekimlerin ifadelerine ve eldeki resme göre Ohannes Efendi burada yapılacak barakaların, yatak takımları ve araç gereç dışında en az 10.000 liraya malolacağını bildirmiştir. Bunun üzerine hekimler bir mazbata düzenleyerek; Koch'un yeni ilacı hakkında verdikleri rapor tarihi olan 23 Aralık 1890'dan o güne kadar geçen bir ayı aşkın sürede ilacın bileşiminin ortaya çıktığını, bir aydır Avrupa'da yapılan denevlere göre öneminin azalmış olduğunu, Virchow'un bu ilacın tehlikesini faydasından çok bulduğunu bildirmişlerdir. Ayrıca İstanbul'da Alman Hastanesi'nde denemelere başlandığı için özel bir hastane yapılması yerine mevcut imkanlardan yararlanarak Haseki Nisa Hastanesi'nde yeni inşa edilmiş olan iki barakanın geçici bir süreyle kullanılmasına izin istemişler ve alınacak sonuca göre hastane inşaatına başlanmasını önermişlerdir.[35]

Sertabib-i Şehriyari Mavroyeni Paşa da, 8 Şubat 1891 tarihli yazı-

Osmanlı Tıp Heyetinin tüberkülinin Nisa Hastanesi barakalarında denenmesi gerektiğini bildiren mazbatası

sında, Berlin'den dönen heyetin verdiği raporun bir suretinin Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'ye gönderildiğini ve bu ilacın özel bir hastanede denenmesine karar verildiğini bildirmektedir.[36]

Nisan ayında, Berlin Sefareti'nden gönderilen, Koch usulüyle tedavi için Berlin'de inşası tasarlanan hastanenin mimarisi hakkındaki belgeler gelmiş ve kopyaları alınarak saklanması istenmiştir.[37] Bu belgelerle ilgili hiçbir işlem yapılmamıştır. Zira bu sıralarda artık deneylerin olumsuz sonuçları alınmaya başlanmış ve tüberkülinin bir ilaç olmadığı kanısı yaygınlaşmıştı. Nitekim Dr. Abidin'in Türkçeye çevirdiği, 1891 senesindeki tıbbi gelişmeleri anlatan yazıda, her tarafta yapılan tecrübeler sonunda Koch'un buluşunun sadece hayvanlarda tüberkülozu teşhis etmeye yaradığının anlaşıldığı bildirilmiştir.[38]

Bu gelişmeler üzerine İstanbul'da Alman Hastanesi'nde başlayan, Haseki Nisa Hastanesi'ndeki yeni barakalarda yapılmasına başlandığı yolunda tahminler olan, tüberkülin deneme çalışmalarına son verilmiş ve Haseki Nisa Hastanesi'ndeki bu barakalar tüberküloz hastalarına tahsis edilmiştir.

NOTLAR

1 "Dıxieme Congres Internatıonal Des Scıences Médicales Ouver a Berlın 1 e 4 août 1890", **Le Semaine Médicale,** C. 10, No: 33 (Août 1890) s. 269-271.

2 Otto Winkelmnn: "Bericht Eines Türkischen Delegierten Uber Die Deutsche Medizin Um 1890", **Historia Hospitalium,** Heft: 15 (1983-1984) s. 167, 160.

3 Pardo: "İcmal-i Ahval-i Sıhhiye", **Ceride-i Emakinü's-Sıhha,** C. 4, No: 58 (Kânunusani 1306) s. 1-4.

4 E.van Millingen: "X me Congres International de Médecine A Berlin", **Gazette Médicale d'Orient (G.M.D.),** C. 33, No: 12 (1890) s. 189-194.; No: 14, s. 222-226.; No: 15, s. 238-240.; No: 16, s. 256-258.; No: 17, s. 273-274.; No: 20, s. 322-324.; No: 21, s. 339.

5 Abidın: "Bakterıyolojinin Halıhazırı. 1890 sene-i miladıyesi Ağustos'unun dördünde Berlın'de in'ıkad eden Beynelmilel Ulûm-ı Tıbbiye Onuncu Kongresi'nde Muallim-i Meşhur Mösyö Koh tarafından ırad olunan makale-i nâfı'adır", **Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye,** Sene: 19, No: 225 (Teşrinisani 1306) 261-267.

6 Pierre Apéry: "La Guérison La Tuberculose", **Rev. Med. Pharm.,** C. 3, No: 11 (30 Novembre 1890) s. 173-174.; "Théorie Probable De La Méthode Du Prof. R.Koch Sur Le Traitement De La Tuberculose", **Rev. Med. Pharm.,** C. 3. No: 12 (31 Décembre 1890) s. 189-190.; R.Koch: "Nouvelle Communicatıon Sur Un Traitement De Le Tuberculose", **Rev. Med. Pharm.,** C. 3, No: 11 (30 Novembre 1890) s. 174-178.; "Nouvelle Communucatıon Sur Le Traitement De La Tuberculose", **Rev. Med. Pharm.,** C. 4, No: 1 (31 Janvier 1891) s. 11-13.; Virchow: "Les Effets De La Lymphe de Koch", **Rev. Med. Pharm.,** C. 4, No: 1 (31 Janvier 1891) s. 10-11.

7 A.Libretic: "Lenfa Tabir Olunan Deva-i Koh'un Suret-i İsti'mali", **Ceride-i Emâkinu's-Sıhha,** C. 4, No: 58 (Kânunusani 1306) s. 6-7.

8 **BOA,** İrade, Dahiliye, No: 94333.; "Déparıs et Arrives", **Revue Médico-Pharmaceutique (Rev. Med. Pharm.),** C. 3, No: 11 (1890) s. 187.; A.Antonacopoulo: "Memoire sur les travaux de la S. I. de médecine pendant sa 1 érecinquantaine (1856-1906) se rapportant a la Pathologie Interne", **Cinquantenaire de la Société Imperiale de Médecine de Constantinople (1856-1906).** Constantinople (1907), s. 84-85.

9 **BOA,** İrade, Dahiliye, No: 94339.

10 **BOA,** İrade, Dahiliye, No: 94334.

11 **BOA,** İrade, Dahiliye, No: 94386.

12 Otto Winkelmann: **A.g.m.,** s. 168.

13 Ekrem Kadri Unat: "Osmanlı İmparatorluğu'nun Son 40 Yılında Türkiye'nin Tüberküloz Tarihçesi Üzerine", **Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Dergisi,** C. 10, S. 4 (Ekım 1979) s. 274.

14 **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA),** Y.Mtv., No: 47/147.

15 **Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Arşivi,** Mektubi, Defter No: 360, s. 45 A, 27 R. 1308 (10 Aralık 1890).; Defter No: 637, s. 20-4 CA 1308 (16 Aralık 1890).; Ekrem Kadri Unat: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bakteriyoloji ve Viroloji.** İstanbul 1970, s. 101-103.

16 "Le Mıssıon Médicale Ottomane", **Rev. Méd. Pharm.,** C. 4, No: 1 (1891) s. 19.

17 "La Découverte du Prof. R. Koch" ve "Depart et Arrives", **Rev. Med. Pharm.,** C. 3, No: 11 (1890) s. 187.

18 **BOA,** İrade Dahiliye, No: 94294.

19 **BOA,** Y.A. Hus., No: 241/46.

20 **Rev. Med. Pharm.,** C. 3, No: 11 (1890) s. 186.; Hüseyin Hulki: **A.g.e.,** s. 31.

21 30 Kasım'da bu nişanın hazırlanması için teşnfata yazı yazılmıştır. Bkz. **BOA,** İrade, Dahiliye, No: 94169.

22 Otto Winkelmann: **A.g.m.,** s. 169.

23 Hüseyin Hulkı: **A.g.e.,** s. 50, 66.

24 **Ibid.,** s. 82, 86 99.

25 **Ibid.,** s. 105, 118.

26 Bu rapor, İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi'nden anabilim dalımız kıtaplığına maledilerek 229 numaraya kaydedilmiş ve 1970 yılında da Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü'ne götürülerek Yazma No: 3'e kaydedilmiştir. Basılı nüshası için Bkz. **G.M.D.,** C. 33, No: 22 (1891)'e ek.

27 İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi No: 1661 mührünü taşıyan bu rapor da Anabilim Dalımız Kıtaplığında B/245 numarada kayıtlı iken 1970'de Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Tıp Tarihi Kürsüsü'ne götürülerek Yazma No: 1'e kaydedilmiştir.

28 Dr. Rıtzo: "Bulletin", **G.M.D.,** C. 33, No: 22 (1891) s. 342-343.; "La Mission Médicale Ottomane", **Rev. Med. Pharm.,** C. 4, No: 1 (1891) s. 19.; **Gazette Des Hopitaux** C. 4, S. 58 (1891) s. 8.

29 **BOA,** Y.Mtv., No: 47/147.

30 Hüseyin Hulki: "Deva-yı Koh", **Vekayi-i Tıbbiye,** Sene: 11, No: 260 (28 R. 1308/29 Teşrinisâni (1306) s. 1867-1868.; No: 261 (13 CA 1308/13 Kânunuevvel 1306) s. 1873-1874.; No: 262 (1 C. 1308/31 Kânunuevvel 1306) s. 1881-1883.; No: 263 (15 C. 1308/14 Kânunusâni 1306) s. 1889-1890.

31 S.Serpossian: "La Méthode De Koch", **Gazette Des Hopitaux,** C. 4, No: 58 (13 Janvir 1891) s. 4-6. Bu dergi Türkçe-Fransızca olarak yayınlanmaktadır. Bu yazı aynen derginin Türkçe bölümünde de yer almaktadır. Simon Serposyan: "Koh'un Usûl-i Tedavısi", **Ceride-i Emâkinü's-Sıhha,** C. 4, No: 58 (Kânunusani 1306) s. 5-6. Ayni yazı daha sonra Dr. Abidin tarafından yayınlanmıştır. Bkz. **Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye,** Sene: 19, No: 222 (Ağustos 1306/1891), s. 167-168.

32 Otto Winkelmann: **A.g.m.,** s. 169-170.

33 **BOA,** Y.Mtv., No: 47/192. Bu belgede cemiyetin adı yanlış yazılmıştır. Bu cemiyet, Cemiyet-i Tıbbiye-i Şâhhane'dir. Bu tarihteki başkanı da Dr. İstekuli'dir. Bkz. "Séance du 6 Fevrier 1891", **G.M.D.,** C. 34, No: 2 (1891) s. 22.

34 **BOA,** İrade, Dahiliye, No: 94683.

35 **BOA,** İrade, Meclis-i Mahsus, No: 5031. Meclıs-i Mahsus mazbatası ile irade.

36 **BOA,** Y.Mtv., No: 47/147.

37 **BOA,** İrade, Dahiliye, No: 95954.

38 Dr. Abidin: "1891 Senesındeki Terakkıyat-ı Tıbbiye", **Ceride-i Tıbbiye-i Askeriye,** Sene: 21, No: 241 (Mart 1308) s. 1-2.

Bursa Çiftçiler Derneği (1916)

ENGİN BERBER

1876 Anayasası'nın "Osmanlı Vatandaşlarının Kamu Hakları" başlıklı ikinci bölümünün 13. maddesi sadece ticari şirketlerin kurulmasına izin veriyordu. Kişinin vazgeçilmez haklarından biri olan örgütlenme özgürlüğüne getirilen bu kısıtlamaya rağmen, II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte, "parti", "dernek", "kulüp" adı altında, sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel amaçlı örgütler kurulmaya başlanmış, Türkler ve diğer etnik gruplarca kurulup, bir süredir yeraltında çalışmakta olan birçok dernek de[1] yerüstüne çıkmıştı.[2] 1909 yılında kişilere dernek kurma hakkı veren anayasa değişikliği bu fiili durumu resmileştirilmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1913 Ocak'ında Babıali Baskınıyla sadrazamlığa getirdiği Mahmut Şevket Paşa'nın vurulmasına kadar (11 Haziran 1913) devam eden bu dağınık örgütlenme döneminde, varlığından haberdar olduğumuz derneklerden biri de, Osmanlı Çiftçiler Derneği'ydi.

1910 yılında İstanbul'da kurulan dernek, siyasetle ilgilenmemekle beraber, milletvekili seçiminde çiftçilerin hukukunu koruyacak nitelikte adayların seçilmesine çalışacak, çiftçi yararına yasaların çıkarılması için meclise başvurabilecekti. Derneğin bir vilayet, sancak ve kazada bulunan üyelerinin sayısı elli'yi aştığı takdirde Osmanlı Çiftçiler Derneği'nin (...) şubesini oluşturacak, gelirinden mahalli giderler düşüldükten sonra kalan kısım, genel merkeze gönderilecekti.[3]

Bu makaleye konu olan, Hüdavendigâr (Bursa) Çiftçiler Derneği, tüzüğünün 2. maddesine göre, "şimdilik müstakil bir dernek olarak ve manen Dersaadet Çiftçiler Derneği'ne bağlı bulunmak üzere kurulmuştu". Hüdavendigâr Çiftçiler Derneği her ne kadar, İstanbul'daki derneğin Bursa şubesi olmadığını belirtiyorsa da, bağımsızlık sürecini "şimdilik" diyerek sınırlandırması ve kendini Osmanlı Çiftçiler Derneği'ne manevi anlamda bağımlı sayması, onun etki alanında bulunduğunu göstermektedir. Nitekim, Osmanlı Çiftçiler Derneği, merkez yönetim kurulu üyelerinden Yusuf Mazhar Bey, 1327 (1911) yılı içinde dernek adına Anadolu ve Rumeli'de yapmış olduğu seyahat sırasında, Hüdavendigâr Vilayeti'ni yaya

Dr. Engin Berber, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde öğretim görevlisidir.

1 Aydın Vilayetinin merkez sancağı İzmir'de bu durum somut olarak görülmektedir. Şeniz Gündemir, **İkinci Meşrutiyet'in İzmir Basınındaki Yankıları,** Basılmamış Lisans Tezi, İzmir (1987-88) ss. 32-41'de, Meşrutiyet'in ilanını izleyen ilk günlerde, hemen ortaya çıkıveren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir merkezine gelen kutlama telgraflarından anlaşılacağı üzere, cemiyet sancağın tüm kazalarında örgütlenmişti. Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki,** İstanbul (1987), s. 53'de Meşrutiyet'in ilanından önce, Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin İzmir'de bir şubesi vardı. Öte yandan, **İzmir Ermeni İhtilal Komitesi ve Terör,** Yay. Haz: Hayri Mutluçağ, İstanbul (1986)'da belirtildiği üzere 1905 yılında İzmir'de, İttihad-ı Ermeni Heyet-i İhtilaliyesi İzmir Komitesi adlı ayrılıkçı bir Ermeni cemiyeti bulunduğu adlı makamların soruşturma sonucundan anlaşılmıştı.

2 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt I, İstanbul, ss. 368-69'da, Cemiyetler Kanunu'nun 3, 4 ve 6. maddesi "kanunları, umumi adabı, devletin büyüklüğünü, hükümetin değiştirilmesini, Osmanlı ülkesindeki etnik unsurları siyasal bakımdan bozucu amaçla... gizli... kavmiyet ve cinsiyet isimlerine ve ilkelerine dayanan" derneklerin kurulamayacağını belirtiyordu. Gerçekte ise bazı ayrılıkçı derneklerin II. Meşrutiyet'den sonra daha rahat çalışabilmek için kulüp tabelası altında yasallaştıkları görülecekti. Daha sonra yıkıcı çalışmaları açıkça ortaya çıkacak bu örgütlerin başında "Ermeni Taşnaksityun Cemiyeti Klübü" ile "Rum Meşrutiyet Klübü" geliyordu.

3 Tunaya, **A.g.e.,** Cilt II, İstanbul, ss. 367-73'de "Osmanlı Çiftliği Cemiyeti Nizamnamesi" madde 2 ve 46.

olarak baştan aşağı dolaşmış, kasaba ve köy pazarlarında zirai konferanslar vererek, yanında getirdiği son sistem tarım aletlerini tanıtmıştı. Yusuf Mazhar Bey, gittiği yerlerde matbaa mevcutsa, sahibi olduğu *İkramiyeli Ziraat Gazetesi*'ni ve birçok zirai broşürü basarak, köylülere ücretsiz olarak dağıtmıştı.[4]

Hüdavendigâr Çiftçiler Derneği'nin 11.5x18 cm ölçülerindeki tüzüğü, ön ve arka kapak dışında yedi sayfadan oluşmaktadır. Ön kapağında "Hüdavendigar Çifçiler Derneği Nizamnamesi, Tarih-i tesisi: 17 Eylül 1332 (1916), Bursa Muin-i Hilal Matbaası, 1332 Teşrin-i Evvel" ibaresiyle, iki beygir tarafından çekilen bir tarım aletinin resmi yeralmaktadır. Arka kapağında bulunan pulluk resminin sağ alt köşesinde, soğuk damga ile basılmış birinci nev ibaresi ve bir gül deseni bulunmaktadır.

On dokuz maddeden oluşan tüzüğün ilk bölümünde, çiftçinin çıkarlarıyla ilgili kanun ve tüzüklerin yayınlanması için hükümete başvurma, çiftçilikle ilgili yayınlar yapılması, tarım aletleri ve baytarlığın gelişimi ile ilgili sorunların yetkililere iletilmesi, ziraate ilginin arttırılması, çiftçilerin gereksinim duyduğu malzemenin sağlanması, ürünlerin ihraç edilmesi konusunda yardımcı olma ve gençleri Avrupa'ya eğitime gönderme, derneğin kuruluş amacı olarak tanımlanmaktadır. Derneği üyelik ve giriş koşullarını düzenleyen ikinci bölümde, derneğe katılmak isteyen köylülerin yirmi kuruşu duhuliyye olmak üzere toplam otuz kuruş verecekleri, aylık yüz para ve iki kuruş ödeyecekleri yazılmaktadır. Üye olabilmek için Osmanlı Çiftçisi olma şartı bulunan derneğin, on iki üyeden oluşan bir yönetim kurulu vardı. İlk yıl sadece kurucuların yer

alacağı yönetim kuruluna bakıldığında, Osmanlı Çiftçiler Derneği merkez yönetim kurulunu oluşturanlar gibi[5] bunların da büyük toprak sahipleri olduğu görülmektedir.

Mahmut Şevket Paşa'nın vurulmasından sonra, rejimi tek partili meşrutiyete dönüştüren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin onayını almayan bir dernekleşme mümkün değildi. Bu bakımdan 1916'da kurulan Hüdavendigâr Çiftçiler Derneği'nin Cemiyete itici gelmediğini öne sürmek yanlış olmayacaktır. Mütareke'den sonra, çalışmalarına devam edip etmediği konusunda bilgi sahibi olamadığımız derneğin, Bursa'nın Yunan Ordusunca işgalinden sonra açık kalmış olması bizce uzak bir ihtimaldir. Çünkü, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edildiğinin öğrenilmesinden sonra, Bursa'da kurulan Redd-i İlhak'ın üyeleri arasında, dernek ikinci başkanı Soğanlı Çiftliği sahibi Ethem Bey de bulunmaktaydı.[6]

4 "Osmanlı Çiftçi Cemiyeti Seyahati ve Yusuf Bey", **Neyyir-i Hakikat**, 20 Mayıs 1327.

5 Tunaya, **A.g.e.**, Cilt II, İstanbul, s. 364'de bunlar "Hamdullah Emin Paşa, Esat Paşa (Göz Doktoru), Mehmet Emin Paşa, İsa Ruhi Paşa, Mustafa Münif Paşa, Dr. Mustafa Hulusi, Ali Haydar, Yusuf Mazhar, Mehmet Mahfi, Hüseyin Hüsnü, Nazım, Ali Rıza Beyler" idi.

6 Mümtaz Şükrü Eğilmez, **Milli Mucadele'de Bursa**, İstanbul (1984), ss. 188-89.

Hüdavendigâr Çiftçiler Derneği Nizamnamesi

Tarih-i tesisi: 17 Eylül 1332
Bursa Muin-i Hilal Matbaası
1332 Teşrin-i Evvel

Derneğin Maksad-ı Teşekkülü

Madde

1- Mevcudiyet-i milliyemizi temin, vaziyet-i iktisadiyemizi tersin edecek yegane amil olan ziraat ve şuabatının ıslah ve terakkisine aid müzakerat icra ve tedabir-i mukteziye ittihaz edilmek maksadıyla Hüdavendigâr Çiftçiler Derneği ünvanıyla bir cemiyet-i fenniye ve iktisadiye teşekkül etmiştir.

2- Hüdavendigâr Çiftçiler Derneği şimdilik müstakillen bir cemiyet olmak ve manen Dersaadet Çiftçiler Derneği'ne merbut bulunmak üzere teşekkül etmiştir.

3- Zürramızın tenvir-i efkar ve himaye-i menafiine müteallik kavanin ve nizamat neşrini temin zımninde hükümet-i seniye nezdinde teşebbüsatta bulunmak ve zürraa müteallik risaleler ve kitablar neşr etmek, müessesat-ı ziraiyye ve baytariyyenin ıslah ve terakkisine aid mesailin merci-i aidesine arz etmek ve ziraat ve şuabatına aid sergiler müsabakalar küşadıyla teşvikat-ı ziraiyede hükümete muavenet etmek, neşriyat-ı mütevaliye icrasıyla efkar-ı umumiye-i milli-i ziraate muhabbet ve merbutiyete imale eylemek ve zürraın muhtac olduğu levazım tedarikinde ve mahsulat-ı ziraiyyenin ihracat ve sarfiyatında delalet ve vesatatda bulunmak ve derneğin bütçesi müsaid olduğu takdirde fakir ve zürra evladlarından Avrupa'ya tahsile gönderib ahval ve ihtiyacat-ı ziraiyesini tedkik ve memlekete tatbik ettirmek ve hayvanat-ı ehliyeyi ıslah ve tekessür-ü ziraate faideli umum hayvanatı himaye etmek.

Derneğin Teşkilatı

4- Aza-yı müessise bir defaya mahsus olmak üzere duhuliyye namıyla birer buçuk lira verirler. Aza-yı muavene iki kısım olub kezalik bir defaya mah-

خداوندکار

جمعیت فرنکی تعاونیه سی

بورسه مبعثملال مطبعه سی

۱۳۳۲

kanın tekrar intihabları caizdir.

8- Yekdiğerini müteakib bila özr-i şer'i üç defa heyet-i idare ictimaında hazır bulunmayan aza müstafi addedilir ve heyet-i idare müessisler meyanından heyet-i umumiyesinin ictimaına kadar muvakkat bir aza intihab eder.

9- Heyet-i idare içlerinden fahri olarak hidmet etmek üzere bir reis ve bir reis vekili ile mükeffel bir sandık emini intihab eder. Ücretli bir katib ile lüzumu kadar hademe istihdam eyler.

10- Beş yüz guruşa kadar olan akçe reis ve sandık emininin imzalarıyla bankadan alınıb sarf edilebilirse de daha fazlasını bankadan kabz ve sarfı heyet-i idarenin karar ve tensibinden sonra alınabilir. Heyet-i idarenin haberi olmaksızın bu suretle bir ay zarfında üç defaya kadar para alınması muteberdir.

11- Derneğin [illegible] sarf mutaba mahsus olmak üzere derece-i servetlerine göre bir veyahud yarım para derecesindedir. Bunlar derece-i servetlerine göre mahiye "beş", "on", "on beş" guruş tediye etmeğe mecburdurlar.

b- Derneğe dahil olmağa arzu eden bilumum kurra ahalisi duhuliyye olmak üzere yirmi ve on kuruş verir. Mahiye yüz para ve iki guruş tediye edecektir.

5- Muktedir oldukları halde altı ay taahhüdat-ı şehriyesini ifa etmeyenler iki defa tahriren ikaz oldukları halde yine vermemekte ısrar edenler heyet-i idare kararıyla kayıtları terkin olunur.

6- Derneğe aza olacak zevatın kaffesinin Osmanlı Çiftçileri olmaları.

7- Çiftçiler Derneği'nin on iki azadan müteşekkil bir heyet-i idaresi olub, ilk senesi kamilen müessisler meyanından tefrik ve intihab olur. Heyet-i idarenin müddet-i hidmetleri bir senedir. Mezkur ictimaada heyet-i idare azasının nıfsı ba kur'a tebdil ve yerlerine yenileri intihab ve tayin edilerek nısf-ı diger altısı intihabata kadar ibka edilecekler ve gelecek senelerin intihab-ı ictimalarında aza-yı kadime münavebeten tebdil olacaktır. Aza-yı sabık

12- Erbab-ı namusdan olan her arazi sahibi derneği intisabından sonra aza olabilir.

13- Derneğin meslek ve intizamına, vakar ve haysiyete mugayir harekatı görülen aza, heyet-i idarece derneğe mensub üç zatdan müntehib bir heyet-i adilin tahkikat raporu üzerine heyet-i idare kararıyla dernekten ihrac olunur. Ve vermiş olduğu aidat iade edilmez.

14- Heyet-i idare haricinde bulunan dernek azası arzu ettikleri halde her vakit dernek mahalline devam ve heyet-i idare ictimaında bulunur. Müzakere edilen mevadd hakkında beyan-ı mutalaa etmeğe selahiyatdar iselerde araya iştirak edemezler.

15- Derneği umum-ı zevair-i resmiye ve hususiyede reis veyahud reis vekili ve bunların mazeret-i meşrualarına hayluleti halinde heyet-i idarece müntehib bir aza temsil edecektir.

16-Heyet-i umumiyenin Eylül on beşinde ictimalarında sene-i ati büdcesi tedkik ve heyet-i idarenin bir senelik icraat raporu kıraat ve tasvib eyledikten sonra gelecek senelerde ziraatin terakkisi için heyet-i idare tarafından hazırlanmış ıslahat ve tedkikat layihaları ve bu babda haricden verilecek ıslahat muhtıraları tedkik ve münakaşa edilecektir. Badehu rey-i hafi ile heyet-i idare azası intihab olunacaktır. Diğer ictima-ı umumiyelerin ruznamesi heyet-i idare tarafından tanzim ve ihzar olunacaktır.

17- Dernek işbu nizamname ahkamı haricinde hiçbir husus ile iştigal etmez. Ancak teşebbüsat-ı iktisadiye ve ziraiye mecrasını memleketin menafi-i hayatiyene tevfik etmek üzere hükümeti ve meclis-i umumi-i memleketi ikaz ve irşad edebilir.

18- İşbu nizamnamenin tadili heyet-i idarenin veyahud heyet-i umumiyeden on beş zatın teklifi üzerine meclis-i umuminin intihabat ve ictamalarında hazır olan azanın ekseriyet-i sülüsan ile karar verilmesine mütevakkıfdır.

Heyet-i İdaresi

Reıs	: Mehmed Bey Beşevler Çiftliği sahibi
Reis-i sani	: Edhem Bey Soğanlı Köy Çiftliği sahibi
Aza	: Şefik Bey Bilad-ı Yunus Çiftliği sahibi
Aza	: Doktor Şefik Bey Vakıf Köy Çiftliği sahibi
Aza	: Ali Ruhi Bey Dıkenci Çiftliği sahibi
Aza	: İhsan Bey Balat Çiftliği sahibi
Aza	: Mustafa Efendi Hacivat Çiftliği sahibi
Aza	: Hacı Derviş Bey Süle Köy Çiftliği sahibi
Aza	: Osman Bey Çeltik Çiftliği sahibi
Aza	: Salih Efendi Köprübaşı Çiftliği sahibi
Aza	: Canib Efendi Çağrışan Çiftliği sahibi
Aza	: Mehmed Bey Vâkıf Çiftliği sahibi

İkinci Dünya Savaşı'nda Beyoğlu

ESER TUTEL

Savaş yıllarında,1941'in Mart ayıydı.

O akşam, Beyoğlu, Balıkpazarı'ndaki evimizde her zamanki gibi ön odada yemek yiyorduk. Babam eve gelmekte hayli geciktiği için sofraya oturmakta gecikmiş olmalıydık.

Birden bütün ev, yalnız ev mi, bütün mahalle müthiş bir patlamayla sarsıldığı zaman, çatallarımız havada, lokmalarımız boğazımızda, kalakaldık!

Önce hangimiz dedik, bilemeyeceğim: "İşte Almanlar geldi! İngiliz Sarayı'na bomba attılar!"

Çevrede oturanların en korktuğu şey, bir gece Alman uçaklarının çıkagelip İngiliz Sarayı'nı bombalamaya kalkışmasıydı. İngiliz Sarayı denilen yer, bugünkü İngiltere Başkonsolosluğu olan Galatasaray'daki geniş bahçesinin ortasında yeralan, çatısındaki direkte sürekli İngiliz bayrağının dalgalandığı büyük, tarihî bina idi. Ve evimize olsun ,olsun da 100 metre mesafedeydi. O yıllar Alman uçaklarının havadan tonlarla tahrip gücü yüksek bombalar, her yanı aleve, ateşe boğan yangın bombaları, o da olmasa upuzun tren rayları attığı yıllardı. Korkmakta sanırım ki haklıydık.

Biz çocuklar hemen pencereye koştuk. Sokak kapkaranlıktı. Ne gelen vardı, ne geçen. Açılan pencerelerden meraklı başlar uzanmıştı, herkes birbirine ne olduğunu soruyordu.

- "Ama", dediler "tayyare sesi filan duymadık ki!"

- "Duysak da, duymasak da bomba atıldı işte! İster misiniz, ikinci bombayı da bizim mahalleye sallasınlar!"

Sallarlardı, sallamazlardı derken işin aslı anlaşıldı: Koşa koşa sokağa giren bir çocuk, pencerelerden uzanan meraklı başlara, Pera Palas'ta bir bomba patladığını, koca binanın yerle bir olduğunu haber verdi. Dediğine bakılırsa, otelin önünde, kopan kollardan, bacaklardan geçilmiyordu! Bombayı kim koymuştu, niçin koymuştu, onu bilen yoktu.

İkinci bir patlama daha olmadığına göre, tehlikeyi şimdilik atlatmış olmalıydık. Olayı nasıl olsa ertesi sabah gazetelerden okur, öğrenirdik. Pera Palas bize olsun olsun da 400-500 m. uzaktaydı. Ben olsam bir koşu gider, yerle bir olan o koca oteli görürdüm. Ama babam, hiç sesini çıkarmadı. "Haydi çocuklar, yiyin yemeğinizi", dedi. "İngiliz Sarayı bombalanmadığına göre, mesele yok demektir."

Besbelli, Almanlar'ın marifeti

Büyüdüğüm zaman öğrendim ki, bomba olayı Alman casuslarının marifetiymiş. 11 Mart 1941 Çarşamba günü akşamı Sofya'dan gelen tren, İngiltere'nin Bulgaristan'daki Büyükelçisi Mr. Rendall ve maiyetini de İstanbul'a getirmiş. On gün önce, Üçlü Pakt'a katılan Bulgaristan'ın Mihver Devletleri saflarına geçmesi üzerine, İngiltere bu ülkeyle siyasî ilişkilerini kesmiş, elçisine de maiyetiyle birlikte geri dönmesi için talimat vermiş.

Büyükelçi Rendall, bu talimat üzerine İstanbul üzerinden Mısır'a, oradan da Londra'ya gidecekmiş. Kendisinin ve yanındakilerin bagajları, elçiliğin kapanması nedeniyle kesin dönüş yaptıkları için dikkati çekecek kadar çokmuş. Bu kadar bavul, Pera Palas'ın Sirkeci Garı'na gönderdiği küçük kaptıkaçtısına sığmadığı için, kalanı, kafiledekilerin doluştuğu taksilerin bagajlarına dağıtılmış. Sonunda 60 kişilik kafile, küçük bir konvoy halinde, Şişhane yokuşundan Tepebaşı'ndaki ünlü otelin önüne ulaşmış.

Yataklı Vagonlar Şirketi tarafından inşa edilen Pera Palas, 1892'de işletmeye açılmış; 113 odası ve antika denebilecek mefruşatı, balo salonu, restoranı ile İstanbul'un önde gelen üç büyük otelinden biriydi. Öbür ikisi ise Galatasaray'daki Tokatlıyan ile Gümüşsuyu'ndaki Park Otel. Haa, bir de Tarabya'da Tokatlıyan'ın yazlık kısmı vardı. Geriye kalanı ise Tepebaşı'nda üç, dört küçük otel ile Büyükada'daki yazlık otellerden ibaretti... Sirkeci otellerini elbette ki bu hesaba katmamak gerek. Nüfusu bir milyonu bulmayan o günlerin İstanbul'unda daha fazlasına da pek [illegible] voktu sanırım.

1930'lu yılların sonunda Meşrutiyet Caddesi ağzından Beyoğlu. Karşıda görülen bina şimdi Yapı Kredi Bankası... (Selâhattin Giz)

1940'lı yılların başında Pera [illegible] ile resepsi-

gene aynı cephenin Tepebaşı tarafındaki köşesine yakın bir verdevar

Mr. Rendall ile maiyeti ana kapıdan girip doğruca odalarına çıkmış, bagajlarıysa, arabalardan indirilerek servis kapısı girişine yığılmış. Yeni gelenler, etrafa göz atıp kalacakları odalara çıkarlarken, otel personeli de bu kalabalık misafir grubunu yerleştirmek telaşındaymış.

Saat tam 21.35 iken...

Birden müthiş bir tarrâka, yarım yüzyıllık, bir kale kadar sağlam yapıyı temellerinden sarsmış. O anda ortalık ana baba gününe dönmüş. Otelin girişindeki kubbeli tavanı çökmüş, camları civardaki binalarınkilerle birlikte tuzla buz olmuş, eşyalar birbirine geçmiş. Daha da kötüsü, patlamanın olduğu yerde bulunan yedi kişinin parçalanmış cesedi kanlar içinde yerde yatmaktaymış. Bunların ikisi Türk sivil polisi, ikisi otel çalışanı, ikisi İngiliz kadın sekreter, biri de şoförmüş. Patlamanın şiddetinden, otelin müdürü, bulunduğu yerden on

metre kadar ileriye fırlamış. On kişi de [illegible] yaralanmış. On dakika önce odasına çıkan Büyükelçi Rendall, olayın [illegible] yaralanmadan kurtulmuş

Daha başka bombalar da bulunmuş!

Olayın ilginç bir yanı da, otelin arka tarafında, -ki burası, Haliç'e bakmaktadır- asfaltın üzerinde patlamamış halde bir saatli bombanın daha bulunmuş olmasıymış. Yapılan tahkikattan, bombanın Bulgaristan'dan hareketinden önce, kafilenin bavullarından birine gizlice verleştirildiği anlaşılmış. Bomba, büyük bir olasılıkla Sirkeci garında trenden iniş sırasında patlamak üzere âyarlanmışken, mekanik bir nedenle yarım saat kadar gecikmiş. Sonradan, otelde bir başka bavulun içinde de patlamak üzere bir bomba daha bulunmuş, uzmanlarca etkisiz hâle getirilmiş.

Bulgar gazeteleri olsun, Alman Radyosu olsun, yayınlarında, sözkonusu bombanın, elçinin eşyaları arasına Bulgaristan'da yerleştirilmiş olduğunu aslâ kabul etmemişler, olayın suikasttten korkan Mr. Rendall'ın daima yanında taşıdığı bombanın patlamasıyla meydana geldiğini iddia etmişler. Peki, ya asfaltın üzerinde ve bir başka bavulda bulunan ikinci ve üçüncü bombalar? Onlar da mı Büyükelçi'nin bombalarıymış?!

Ertesi günü İstanbul gazeteleri infilâk ettirilen bombayı, Türkiye'nin güvenliğine karşı düzenlenmiş bir suikast olarak ele almışlar ve İstanbul'daki otellerde kalan bütün yabancıların sıkı bir kontroldan geçirilmesini istemişler. Ayrıca, otelin ve korkunç patlamada yaralananların resimlerini basmışlar.

Sen misin basan ve olayla ilgili yorumlar yapan! Sıkıyönetim Komutanlığı, *Vakit*, *Akşam*, *Son Posta*, *Sabah*, *Tasvir-i Efkâr*, *Tan*, *Vatan* ve *Halk* gazetelerini, halkı paniğe vermek suçundan belirsiz bir tarihe kadar kapatmış.

Bu bâdireden, o günlerin parasıyla 580.000 lira zarara uğrayarak kurtulan Pera Palas, dava açtığı halde, da-

vayı İngiltere'den takip ettirebilme olanağını bulamadığı için zararı sineye çekmek zorunda kalmış.

Ecelden hiç kaçılır mı?

Babam, daha sonraki günlerin birinde, "Bakın şu işe, inanılacak gibi değil" diye anlattıydı. Zengin ve nüfuzlu bir İngiliz, çok sevdiği kızını, savaştan uzak tutabilmek için tehlikesiz gördüğü Mısır'a yollayıp yatılı bir okula yerleştirmiş. Ama, bir süre sonra Mısır'da da savaş rüzgârları esmeye başlayınca kızını Kahire'den aldırıp Beyrut'taki bir okula naklettirmiş. Çok geçmeden Beyrut ve çevresi de tehlikeli yerler olmaya başlayınca bu sefer de tutmuş, o günlerde savaşta tarafsızlığını sürdürmekte olan ve başka ülkelere göre daha güvenli görünen İstanbul'a yollatmış. Kadere bakın ki, kızcağız da o akşam, tam o sıralarda Pera Palas Oteli'ne inmiş. Ama kader bu! Patlama sırasında ötekilerle birlikte o da havaya uçmasın mı? Ecel onu tâ nerelerden Pera Palas'a kadar kovalamış ve evinden binlerce kilometre uzakta bile olsa yakasına yapışmış!

Şimdiki Yapı Kredi Bankası'nın önünden 1940'lı yılların Galatasaray'ı (Selâhattin Giz)

Ne var ki, resmî bildiride, ölenler arasında böyle bir İngiliz kızının adına rastlanmıyor. Ne derece doğru, ne derece hayal ürünü, bilemiyorum ama güzel bir hikâye...

Yıllar sonra, bir röportaj için Pera Palas'ta bulunduğum gün, otelin sorumlularından Cevat Bey infilâk sırasında resepsiyonun hemen yanıbaşındaki mermer kaplı duvarda meydana gelen çatlağı göstermiş, mermeri o günün anısı olarak aynen muhafaza ettiklerini söylemişti.

Pera Palas'taki bomba olayı gibi, 24 Şubat 1942 günü Ankara'da Alman Büyükelçisi Von Papen'e karşı düzenlenen suikast da İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'yi heyecana boğan kanlı olaylarındandır. Bereket ki bomba suikastçının elinde iken patlamış, ancak birkaç metre kadar uzaktaki Büyükelçi ile eşine hiçbir şey olmamıştır. Von Papen, Ankara'da bulunduğu sıralarda, Türkiye'nin tarafsız kalması için çalışmış önemli bir diplomat, değerli bir devlet adamıydı.

Bizim kuşak, şanslı kuşak

Bizim kuşağı, yâni '30'lu yılların çocuklarını, hiç savaş görmedikleri için çok şanslı bir kuşak saymak gerekir. Babalarımız, yâni 1880'li, '90'lı hattâ 1900'lü yılların çocukları üst üste birkaç savaş birden görmüşler, gerçekten çok güç günler geçirmişler. Hadi, 1897'deki Türk-Yunan savaşı sırasında henüz küçükmüşler, savaştan fazla etkilenmemişlerdir, diyelim. Ama ya sonraki bâdireler?

Önce, gericilerin ayaklanması. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a girmesi. Sokak çatışmaları, Taksim'de kışlanın topa tutulması, köprü üstünde makineliler ve şehitler... Arkasından 1911 Trablus gailesi derken, patlak veren Balkan Savaşı.. O umutsuz günlerde az mı sıkıntı çekmişler? Birinci Dünya Savaşı'na girmemizle de kapkara günler gelmiş, çatmış: Ekmek bile bulunmaz olmuş. Zaten, eskiler hep anlatırlardı: Fırınlar un bulamadıkları için süpürge tohumundan ekmek yapmak zorunda kalmışlar. Pahalılık almış, yürümüş. Üstte yok, başta yok; sefalet dizboyuna çıkmış.

Rahmetli gazeteci ağabeyimiz Sezai Solelli, "Üç, dört yaşındaymışım, zavallı annem, Fatih'teki yangın yerlerinden bazı otları toplayıp evde kuru kuruya kavururmuş da, bana onu yedirirmiş!" diye anlatırdı. "Evde yağ da kalmamış ki, yağla kavursun. Onun için, çocukluğumuzda iyi beslenememekten ötürü, kimimizin bacakları çarpıldı, kimimizin başı büyüdü. Halbuki şimdi bebeklerimizi, çocuklarımızı, pamuk arasında elma büyütür gibi büyütüyoruz!" derdi.

O yıllarda bizde dengeli beslenme diye bilimsel beslenme yöntemini ne duyan var, ne de bilen! Yumruk kadar bir ekmekle biraz katık bulabilirsen, ne mutlu sana... Ekmek de ek-

mek olsa bâri.. Buğdaydan başka her şey varmış içinde. Gün gelmiş, çaresizlikten Kâğıthane deresinin o incecik çamurunu bile ekmeğe karıştırmak zorunda kalmışlar. Kâğıthane çamuru sözünü ağızlarına almaktan ya utanıp ya da çekindikleri için, gerektikçe hep, "malûm madde" deyip durmuşlar. Şehirde kaşınan kaşınana. Varsa paran git doktora, ver ilâca. Yoksa, kaşın gün boyunca...

Ama öte yanda, vagon ticareti yapanlar, alenen haraç yiyenler, karaborsacılar, uğursuzlar ayak üstünde yüzlerce, binlerce lira kazanmışlar. Bir elleri yağdayken, öteki elleri baldan çıkmamış. Bir zenginlik, bir israf, bir doymak bilmeyen iştah ki, sırla sırsın... Olan, her zamanki gibi zavallı halka olmuş. Bugünkü gibi...

En zoru, ekmek sıkıntısı

Hemen herkes zabıtalar da Halk-ı Umum da çektikleri ekmek sıkıntısını unutmadıkları için, Hitler'in Polonya'ya savaş bile ilân etmeden âniden saldırdığı günlerde bir miktar ekmek alıp kızartarak ilerisi için saklamaya karar verdiler.

Balıkpazarı'nda, evin karşısındaki Gavril'in fırınından sekiz-on kadar, belki biraz daha fazla yuvarlak ekmek alıp evde iyice bayatlattılar, sonra da dilimleyip fırına verdiler. (O yıllarda ekmekler yuvarlak olurdu. Uzun olan francalardı ve kendine özgü nefis kokusu vardı). Bir galeta gibi kavrulan bu dilimleri büyükçe bir beyaz torbaya doldurarak yüksekçe bir yere astılar. Yine 30 yıl önceki gibi ekmek bulunmayacak olursa, asıldığı yerden indirip bizlere iyi-kötü yedirmek için.

Garipti ama, hiç kimse, bu seferki savaşın yıllarca süreceğine ihtimal vermiyor, hemen herkes Almanlar'ın birkaç ay içinde, en fazla bir yıl sonra, yıldırım savaşını galip gelerek sona erdireceğine inanıyordu. İnanmasalar, savaş boyunca ekmek sıkıntımızı gidermek için bu bir torba ekmeğe bel bağlarlar mıydı hiç? Hoş, zaten ablamla ben, daha başlangıçta, gide gele torbadaki kavrulmuş ekmekleri birer ikişer mideye indirmiştik de, bizimkiler katur kutur yiyişimizi duymamazlıktan, şişen avurtlarımızı görmemezlikten gelmişlerdi. Çocuktur, yesinler, afiyet olsun, diye diye...

Bir de babam, savaşın başlarında bir gün, nereden bulmuşsa bulmuş, 20 kiloluk bir sandık kesme şeker bulmuş, alıp eve getirmişti. Kara günler gelip çatarsa, çoluğu çocuğu şekersiz bırakmamak için. Gün geldi çayı şeker yerine kuru üzüm yiyerek içtik, gün geldi okula giderken içimizi ısıtması için bir bardak pekmezden medet umduk. Ama nedendir bilinmez, bizimkiler o şeker sandığını açmayı akıllarına getirmediler.

Yıllar sonra, tevzemin oğlu Semiral Bilbaşar'la Harbiye'de, bugünkü Radyevi'nin bitişiğindeki Sipahi Ocağı'nın manejinde at binmeye başladığımız zaman ikimiz birden üzerinde minder duran o şeker sandığını hatırladık. Yan tarafının tahtasını keserle kanırtıp bir avuç kadar şeker alıp baktık. Biraz sararmıştı, ama tadı yerindeydi; aradan geçen on yılda hiç bozulmamıştı. Beş yıl boyunca "Elif", "Can", "Ece", "Yaman", "Negüs", "Zafer", "Apaş" ile "Akasya" birer ikişer avcumuzdan yiye yiye evdeki şekerleri bitiremediler.

Karnen yoksa, ekmek de yok!

19 Aralık 1941 günü İstanbul'da ekmek karneye bağlandı. Aynı uygulamaya bir ay sonra Ankara'da da başlandı. Kişi başına günde yarım ekmek alınabiliyordu. Ne var ki, ağır işçilere bütün ekmek veriliyordu. Gün geldi, bu miktarlar yarıya indirildi. Bazı kişiler nereden buluyorlarsa el altından un ya da ekmek satıyorlardı. Bazı askerlerin de biriktirdikleri tayınlarını şurada, burada sattıklarını duyuyorduk. Baklava, börek artık yoktu. Makarna bulunmaz olmuştu, ama pirinç yine de vardı. Pastacı, şekerci dükkânlarının vitrinleri boşaldı. Misafirliğe gittiğimiz zaman artık kek ya da kurabiye ikram edilmiyor, önümüze bir tabak içinde leblebi-fındık-üzüm karışımı konuyordu.

Lokantaya gidenler ya yanlarında ekmeklerini, ya da ekmek karnelerini götürüyorlardı. Tıpkı misafirliğe gidenlerin ekmeklerini beraberlerinde götürdükleri gibi... Yatılı okula giderken hafta başında annem bir haftalık ekmek kuponlarını düşürmemem için cekedimin iç cebine çengelli iğnesiyle sımsıkı iğnelerdi. Okuldan içeri girince görevlilerden biri gelir, hepimizden birer birer kuponları toplardı.

Bir gün Sultanahmet'teki yengem, birkaç günlüğüne bize, Erenköy'deki kira yazlığımıza kalmaya gelecekti. Onu karşılamaya Suadiye istasyonuna gittik. Tren gelince bir de baktık ki, yengemin nevri dönük. "Hayrola, bir şey mi var?" dedik.

- "Daha ne olsun?" dedi. "Ekmek karnemi evde unuttum."

Eh, ekmek zaten kıt. İster istemez, bizim ekmeğe ortak olacak. Olsun, elbette iki lokma ekmeği ondan esirgeyecek değiliz, ama biliyoruz ki boğazından geçmeyecek. Çaresiz, eve doğru yürümeye başladık. Yolumuz masmavi dikenlerle kaplı bir tarladan geçiyordu -Şimdi oraları hep apartmanlarla doldu.- Bir de ne görelim? Dikenlerden birinin dibinde bir ekmek karnesi durup durmuyor mu? Rüzgârla uçmasına fırsat vermeden hemen üzerine atladık tabii.. Kadıncağızın yüzü güldü, neşesi yerine geldi. Eve gidince söyledi: Meğer, gece kalmayıp akşamüstü Sultanahmet'e geri dönmeyi aklına koymuşmuş.

Halk arasında vesika denen ekmek karnesi, hisse senetlerine benzeyen, üzeri basılı kalınca bir kâğıttı. Altında ayına göre 30 ya da 31 tane küçük

kuponlar vardı. Her gün makasla bu kuponlardan o güne ait olanı kesiliyor, fırına onunla gidiliyordu. Fırıncı bu kuponları matbu bir kâğıda sırayla yapıştırdıktan sonra Belediye'ye veriyordu ki ertesi günkü ihtiyacını Ofis'ten alabilsin.

Yine babam bir gün eve, nereden getirmişlerse, bir, bir buçuk kilo kadar unla geldi. Ertesi günü o undan kol böreği yaptılar, fırına götürmek için de her zaman olduğu gibi bana verdiler. Fırını gittim ki içerisi insan dolu... Herkes söylenerek fırından ekmeğin çıkmasını bekliyor. Bir itiş kakıştır gidiyor. Beni elimde börek tepsisiyle görünce, öfke dolu bir dalgalanma oldu:

- "Biz vesika ekmeği için saatlerce bekleyelim, elâlem baklava börek yesin!"

Korkudan tepsiyi tezgâha bıraktığım gibi eve kaçtım, almaya da gitmedim. Akşam olup da fırının kepenklerinin inmesine yakın kim gidip aldı, bilemeyeceğim. Hatırladığım, böreğin pek lezzetli olduğuydu.

Karartmalı Beyoğlu geceleri

Hangi yıldı, bilemeyeceğim, bir gün babam, "Hanım, yarın cumartesi, öğleden sonra bir ara gidelim de siyah önlüklük kumaş alalım" dedi. Şaşırdım. Ablamın da, benim de okul önlüklerimiz yeniydi. Ne olacaktı bu siyah önlüklük kumaş? Meğer Valilikten emir gelmiş, düşman uçaklarına karşı şehirde karartma uygulanacakmış. Pencerelerine siyah perde takabilenler takacak, takamayanlar karanlıkta oturacakmış. Baktım, İstanbul'da karartmanın uygulanmaya başlaması, 1940 yılının 30 Kasım günüymüş meğer.

Ertesi gün, beni de aldılar, doğru bugünkü adı Danışman geçidi olan Haçopulo Pasajı'na gittik. Dediğim yer, İstiklâl Caddesi ile Meşrutiyet Caddesi'ni birleştiren bir geçit. Galatasaray'daki başında sıra sıra düğmecilerin, terzi malzemeleri satanların, istek üzerine model çıkartanların, şemsiye tamircilerinin, ne bileyim gömlekçilerin, kemercilerin sıralandığı bu geçit yumurta biçimi taşlarla döşeliydi; orta yerinde bir bekçi kulübesi ile kocaman, eski tarz bir havagazı feneri vardı. Anlayacağınız Pera döneminden kalma, eski havasını hâlâ sürdüren bir mekândı burası. Yanıbaşında da bütün soğukluğuyla Panaiya Rum Ortodoks kilisesi.

Tezgâhtarını tanıdığımız ve çarşaf, yastık yüzü, patiska gerektiği zaman hep oradan aldığımız mağazadan 10 metre kadar siyah önlüklük kumaş ile bir avuç dolusu demir halka aldık. Annem bu halkaları perdelerin üst kenarına yakın yakın dikti. Cumbanın üç penceresi ile ortadaki büyük camın perdeleri halkalı vidalarla bağlanan tele geçirilince evdeki karartma çalışmaları sona erdi. Arkadaki, balıkçılara bakan pencereye perde takılmadı, buradaki ampullere üçer kat mavi kap kâğıdı geçirildi ki ışık dışarıya sızmasın. Kaldı ki, mecbur olmadıkça buradaki lambalar yakılmayacaktı. Ön odada oturacak, yemeklerimizi orada yiyecek, derslerimize orada çalışacaktık.

O günlerde taksiler de farlarını mavi kâğıtlarla örttüler. Tramvayların önündeki iki ampulden oluşan lambalarının camı da içerden maviye boyandı. Hatta içerde, tepedeki lâmbalar da. Tıpkı yıllar sonra bir Kıbrıs krizinde yapıldığı gibi...

Eh, siyah perdeler takıldı ya, akşam olunca ışığı zevkle yaktık. Meğer odanın aydınlanmasında beyaz perdelerin büyük ölçüde katkısı varmış; ampul aynı ampul, ama kara perdelerle içerisi pek kasvetli oldu. Neyse, oturduk, yemek yedik. Radyo da yok ki, uzun dalga Ankara, 1.648 m. yayınını dinleyelim. O, bu derken sokaktan önce uzun bir düdük sesi duyuldu, arkasından acı acı kapımızın zili çalındı. Baktık, bekçi bağırıyor:

- "Işık sızıyor! Perdeleri iyice sıkıştırın, yoksa ceza yazarım!"

II. Dünya Savaşı yıllarında İngiltere'nin Bulgaristan elçisine düzenlenen suikasta sahne olan ünlü Pera Palas'ın o yıllara ait bir kartpostalı.

O yıllarda İstanbul'un üç büyük otelinden Tokatlıyan Oteli'nin girişi

Hemen siyah perdenin kenarlarını yastıklarla iyice sıkıştırdık. Bir mavi kap kâğıdını da tavandan sarkan ampule sardık. Anlaşılan, artık savaş boyunca hep böyle yarı karanlıkta yaşayacaktık.

Kibrit çakmak bile yasak

Sokakta tek bir sigara bile yakılsa, kibrit ışığı 1.000 metre yüksekteki bir uçak tarafından hemen farkedilir, diyorlardı. O zaman pilot, bir şehrin üzerinde uçtuğunu anlar, bombalarını atmaya başlayıverirmiş. Bu denilenler, tek bir kibrit içindi. Düşünün ki, şehirde kımbılır kaç kibrit birden çakılmakta, kaç yüz evden ışık sızmakta, kımbılır belki de yer yer casuslar kasten ışık yakarak düşmana yol, iz göstermekteydi!

Yıllar sonra, Polatlı'da Yedek Subay Topçu Okulu'nda iken öğrendim ki, İstanbul gibi deniz kenarında yeralan şehirlerde karartmanın pek bir yararı olmazmış. Gökyüzünde üç, beş yıldız bile olsa, bunların aksi denize vurur, deniz ayna gibi parlayıverirmiş. Anlayacağınız, neresi Galata, neresi Beyoğlu, neresi İngiliz Sarayı, hemen belli olurmuş.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru İngiliz uçakları gelip İstanbul'a bombalar atmış. Hem de bir değil, birkaç kere. Özellikle Harbiye Nezareti'ne ve çevresine... Yâni, bugün İstanbul Üniversitesi merkez binasının bulunduğu yere. Ölenler, kolu, bacağı kopanlar olmuş. Bir de Boğaz'daki harp gemilerine. Uçakların hızı az olduğu gibi, hepsi de bez kanatlı, pır-pır uçaklarmış. O zamanlar büyük bombalar yok, yukardan aşağıya el bombaları atıyorlarmış, ama kolay kolay isabet ettiremezlermiş. Bomba bulamadıkları zaman da avuç inşaat çivisi! Çivi den ne olur demeyin. Maazallah adamın biri isabet almayagörsün: Çivi sanki kurşun gibi, kalbine, ciğerine ya da başka ölümcül bir yerine saplanıverirmiş!

İngiliz uçakları 1917 yılının 10 Temmuz günü İstinye Tersanesi'ne kadar da uzanıp karşılıklı rıhtımlarda bağlı yatmakta olan "Goeben" ile "Breslau" adlı savaş gemilerini batırmak istemişler. Malûm, bunlardan ilki sonraki yılların ünlü "Yavuz"u, öteki de "Midilli"si. Ama ikisine de bir şeycikler olmamış da, bu hay-huy arasında isabet alıp olduğu yerde batan bizim zavallı "Yâdigâr-ı Millet" muhbiri olmuş. Tarihimizde uçaklar tarafından batırılan ilk savaş gemimiz "Yâdigâr-ı Millet" oluyor. Sonuncusu da, Kıbrıs Barış Harekâtı'nın en büyük kaybı "Kocatepe"... Üstelik de kendi uçaklarımız tarafından.

Birinci savaşta İstanbul'un havadan nasıl bombalandığı evdeki büyükler tarafından henüz unutulmamıştı. Ya ikinci savaşta da şehir bombalanırsa? Aslında, o günlerin zorlukları içinde yapacak fazla bir şeyimiz olmadığı söyleniyordu. Uçaksavar toplarımız yok muydu? Vardı elbet. Ama hem sayıca yetersizdi, hem de eski modeldi. Şehrin önemli yerlerine, bazı kulelere, minarelere, yüksek binaların çatılarına hep uçaksavarlar yerleştirildiğini duyuyorduk. Akşamleyin babam geldiğinde anlatıyordu:

- "Bugün Sultanahmet'ten geçiyordum. Ayasofya'nın şerefelerinden birine hava dâfi topu yerleştirmişler, gördüm." Hava dâfi dediği, bugünkü uçaksavar. Bir başka gün de Karaköy'de Ömer Abed Hanı'nın çatısına uçaksavar konduğunu söylemişti. Hep böyle yüksek ve önü açık yerlere, Boğaz tepelerine, Rami'ye, Çamlıca'ya...

Önce elektrikler kesiliverdi

Bir gece yemekten kalkmış, oturuyorduk. Alt kattaki komşunun yaşlı babası hemen her akşam olduğu gibi bize kahve içmeye çıkmıştı. Tabii, siyah perdeler iyice sıkıştırılmıştı, artık bekçi mekçi kapımızı ikide bir çalmıyordu. Ablam pişirdiği kahveleri henüz misafire tutmak üzereydi ki, birden lıp diye elektrikler kesiliverdi.

Ablam elimde kahve tepsisi karanlıkla kalakaldı.

- "Aaa, ışıklar kesildi!" demişti ki, hemen yakınlardan "Çatttt! Pattt!" diye sesler duyulmaya başlandı.

İlk kez top sesi duyuyorduk. Şimdikiler de öyle mi, bilmem. -Allah bildirmesin.- O zamanki uçaksavarların sesi, bir top gümbürtüsünden çok, terlikle yere vurulunca çıkan çatırtılı, patırtılı sese benziyordu.

Hemen pencereye koşarak siyah perdeyi kenara çektik. Havada, Kalyoncukulluk Caddesi'nin üzerinde, Eyüp yönünde şarapneller patlıyor, havai fişek gibi kandil kandil açılarak aşağıya iniyordu! Bir yandan da projektörlerin huzmeleri havada ısrarla bir şeyler arıyordu. Derhal bizleri içeriye çekip pencereyi üstümüze kapattılar. Ola ki, şarapnellerden biri bize isabet etmesin, diye.

Çat patlar birkaç dakika sürdükten sonra kesildi. Ama ışıldaklar bir süre daha kâh birbirleriyle kesişerek, kâh bir noktada birleşerek gökyüzünü taramakta devam ettiler.

Kesilen elektrik o gece geldi mi, yoksa yatağa mum ışığına mı girdik, hatırlamıyorum. Ertesi sabah gazetede geceki olayla ilgili bir haberi ara ki bulasın. Ne *Vatan*'da tek satır var, ne *Cumhuriyet*'te, ne *Akşam*'da, ne de *İkdam*'da... Sıkı mı olsun! Halkı paniğe vermekten ötürü gazetenin bilinmeyen bir tarihe kadar kapatılması, sıkıyönetim komutanının dudaklarının arasından çıkacak tek kelimeye bağlı: "Kapattıım!".

Ama fısıltı gazetesi durur mu hiç! Akşamleyin babam eve geldiği zaman olanı biteni bir bir anlattı. Romanya'daki petrol kuyularını bombalamaya giden İngiliz uçaklarından biri nasılsa yönünü şaşırıp İstanbul üzerine kadar uzanmış. Benzini bitmek üzere olduğundan inecek yer arıyormuş. Bizimkiler hemen çat pat uçaksavar atışlarına başlayınca pilotun aklı başına gelmiş, gelmiş ama yapabilecek fazla bir şeyi yok. Bizim uçaksavarcıların atışları hep boşa gidiyormuş. Uçağı kimse vuramayınca, Birinci Dünya Savaşı'ndan kalma uzatmalı bir çavuş, bir de ben atayım diye topun başına geçmiş. Gez-göz-arpacık diyerek tek bir mermiyle uçağı kanadından vurmayı becermiş.

Olayın devamını bir hafta kadar sonra, Anadoluhisarı'nda oturan Saim Amca'dan dinledik. Göksu Deresi'nin en sonundaki eski Santuri Edhem Efendi yalısında o gece amcamı geç vakit polisler gelip uyandırmış. Karşısında polisleri görünce, zaten işkilli bir tip olan amcam önce pek bir telaşlanmış. Ama polisler, "Merak edecek bir şey yok. Komiserim rica etti. Bir tercümanlık işi var da..." demişler.

Meğer kuyruğu kopan uçak, Elmalı Bendi'nin arkasına bir yerlere düşmüş, pilot da hafif yaralanarak ölümden kurtulmuş. Çevrede, çat pat da olsa, İngilizce bilen tek bir Allah'ın kulu olmadığı için de komiser çaresiz amcamı uyandırmak zorunda kalmış. Yaralı pilot herhalde bizlere hoş görünmek için, ikide bir amcamın sırtını sıvazlayarak "Turko good, Turko good!" deyip duruyormuş.

Daha sonraki haftalarda, aylarda da uçaksavar toplarının atıldığını duyduk. Zaten zaman zaman, uzaktan uzağa top gümbürtüleri duyduğumuz da oluyordu. Babam, bunların Hadımköy taraflarından geldiğini, askerlerin talim yaptıklarını söylüyordu. Beyoğlu Balıkpazarı neresi, Hadımköy neresi diyeceksiniz! Ama, kimbilir belki de doğruydu o top seslerinin tâ oralardan geldiği. 1940'lı yılların başlarında İstanbul böylesine kalabalık olmadığı gibi, bu derece gürültülü de hiç değildi.

O kritik 1942 kışı

1942 yılıydı. Nazi orduları Trakya sınırına gelip dayanmışlar, yollarına Türkiye üzerinden devam etmek üzere her an gelebilecek bir emri bekliyorlardı. Ordumuz, Alman saldırısını kahramanca göğüslemek için sınır boyunca yığınak yapmıştı. Toplar mevzilere yerleştirilmiş, kritik yerlere acele tarafından koruganlar inşa edilmiş, yollar kontrol altına alınmış, araziye boydan boya tank engelleri yerleştirilmişti. Ama bütün bunlar Alman ordusunu durdurmaya yetecek miydi?

Pek az kimse durdurabileceğinden umutluydu. Alman terbiyesiyle yetişmiş olan o günlerin paşaları hep Alman hayranıydı ve karamsar bir tablo çizmekte sanki sözbirliği etmişe benziyorlardı. Hepsinden önemlisi, Almanların savaş uçaklarını hesaba katmak gerekiyordu: Kanatlarında, kuyruklarında siyah haç işaretli Stuka'ları, Messerschimidt'leri "Ayasofya'nın şerefelerindeki uçaksavarlarla mı düşüreceğiz?" diyorlardı.

İşte o '42 yılında havalar da öyle soğuk gitti ki, evlerde ne odun kaldı, ne de kömür. Zonguldak'tan kalkan kömür gemisi fırtına nedeniyle gelemediği için Silâhtarağa santralının ancak birkaç saat daha elektrik verebileceği günler yaşandı. Sonra? Herhalde koca İstanbul karanlıklara gömülecekti. Peki, ya daha sonra?

Dokuz yaşında olan ben, günlerce sınıfın sobasına atılmak üzere evden, çantamın içinde orta boy bir odun taşıdım, durdum. Otuz çocuktan otuz odun, o gün için yeterli oluyor muydu, olmuyor muydu, hatırlayamıyorum. Beyoğlu'nda böyle soğuk günler, hattâ daha soğukları bir de 1928-29 kışında yaşanmıştı. O kış, Tuna'dan gelen, her biri birer vapur büyüklüğünde kocaman buz kitleleri Boğaz'dan geçmiş ki, ada sanırsın! Babam, bazılarının üzerinde, Macar katanalarının kocaman mal izlerini gözleriye gördüğünü söylerdi.

O yıl okulları normal süresinden hayli önce tatil ettiler. Nedeni, sınıfların ısıtılamaması ve çocuklardan pek çoğunun grip, anjin hattâ zatürreeden hasta yatmasıydı. Ama asıl

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Taksim Meydanı. Sağda arka tarafta görülen Taksim Kışlası çoktan yıktırıldı. Şimdi yerinde Taksim Gezisi var.

nedenin, isteyen ailelerin çoluk çocuğuyla birlikte Anadolu'ya göç etmesine kolaylık sağlamak olduğu söyleniyordu. Evet, isteyenler, Anadolu'da istedikleri şehre giderek orada yerleşebileceklerdi. Hem de, trenle, üstelik ücretsiz olarak. Kulağımıza, bazı kimselerin Konya'ya, Sivas'a, ya da ne bileyim Erzurum'a gitmeye hazırlandıkları haberi geliyordu. Haydarpaşa'dan trenler, yolcular ve eşyalarıyla tıklım tıklım dolu olarak kalmaya başlamıştı. Bir telâş, bir kargaşa ki, deme gitsin.

Gitmek bir şey değil, asıl sonrası önemliydi? Nereye gidilecek? Nerede kalınacak? Ne iş tutulacak? Ne yenecek, ne içilecekti? Hazıra dağ dayanmaz demişler. Toplu para suyunu çekince ne olacaktı?

Bir gün Saim Amca'm, babama, "Ne düşünüyorsunuz ağabey?" diye sordu. "Siz de gitmeyi düşünüyor musunuz?"

Babamın şu cevabı verdiğini hatırlıyorum:

- "Ben aklımı kaçırmadım, evlâdım. Almanlar gelecekmiş. Elle gelen düğün bayram!"

Çok şükür ki, Alman ordularına Türkiye üzerinden geçme emri gelmedi. Gelmevince Trakya'daki birlikler de, İstanbul halkı da, hattâ bütün Türkiye de kurtuldu. İsmet Paşa'nın geceleri yatağında bağdaş kurarak sabahlara kadar bir çıkar yol bulmak için düşündüğü, yine düşündüğü, tekrar düşündüğü o karanlık günlerdi. Nazi orduları artık Karadeniz'in kuzeyinde Sovyet birlikleriyle savaşıyor, bir de Rusya'nın amansız kışıyla, soğuğuyla, tipisiyle, karıyla uğraşıyordu. Türkiye savaş belâsını İnönü'nün sayesinde atlatmıştı.

Hani, yıllar sonra, muhaliflerinin öğretip karşısına çıkartarak, "Paşam, bizi savaşa sokmamakla erkekliğimizi öldürdün!" dedirttikleri çocuğa, Paşa ne güzel cevap vermişti:

- "İyi ama evlâdım, sizleri babasız da bırakmadım!"

1944-45 ders yılını, Ortaköy kıyısındaki Galatasaray'ın ilk kısmında geçirdim. Sıkı derslerimize rağmen belki de yaşamımın en güzel günlerini Ortaköy'deki okulda yaşadım. O yıllar, büyüklerimizin henüz Boğaz kıyısındaki saray yavrularını yarının büyükleri olacak çocuklara çok görerek, turistik otel yapmayı henüz düşünmedikleri yıllardı. Savaşın sona ereceği yılmış meğer 1945 yılı. Okulun bütün pencere camları karartma modasına uyularak maviye boyanmıştı. Bizler boyayı anahtar ya da çakıyla kazır, Boğaz'dan geçen gemileri, vapurları, takaları, dalıp çıkan vunusları görmek isterdik. İki üç gün sonra bakardık ki, kazıdığımız delikleri geceleyin gelip mavi boyayla kapatmışlar. Ama birkaç ay sonra, artık Alman tehlikesi kalmadığından olsa gerek, boyaları kazımamıza kimse ses çıkartmaz oldu.

Geceleri karşı kıyıda, Kuzguncuk-Beylerbeyi tepelerinde ışıldaklar yanıyor, bir uçağın aşağıya attığı sepeti bulmak için havayı tarıyorlardı. Okulun karşısında, Boğazın ortasında baştan kıçtan şamandıralara bağlı, birbirinin eşi iki Romen yolcu vapuru dururdu. Döneminin en şık, en konforlu gemileriydi bunlar: "Baserabya" ile "Transilvanya". Ne var ki, altları düz olduğu için biraz sert havalarda hemen yalpa vurdukları söylenirdi.

Savaş çıkınca gemiler ve mürettebatı enterne edilmiş olduğundan Boğaz'dan çıkmalarına müsaade edilmiyordu. Kurşunî boyalı bu gemiler sanki manzaramızın değişmez birer parçası olmuş gibiydi.

Aaa! Bir sabah baktık ki iki gemi de yok. Şamandıralar açıkta, boş duruyor. Ne olmuşlar, nereye gitmişler dememize kalmadı, Türkçe öğretmenimiz Cihat Bey (Arçıl) gelerek müjdeyi verdi:

- "Duydunuz mu çocuklar? Savaş artık sona erdi!"

Günlerden 1945 yılının 6 Mayıs günüydü. Almanya, Müttefikler'e o gece boyun eğmişti!

"Daima İyiyim..."

Orhan Şaik Gökyay

(16 Temmuz 1902 -2 Aralık 1994)

Asıl adı Hüseyin Vehbi'dir. İlk öğrenimini Kastamonu'da Yarapçı Okulu'nda ve sonra Kastamonu Numune-i İptidaî İlkokulu'nda tamamladı. Ortaokula Kastamonu'da başladı, daha sonra Aydın Sultanisi'ne nakletti. Fakat ailevi sorunlar yüzünden 9. sınıftan ayrılarak bir süre Kastamonu'da Özel İdare'de ve İstatistik Müdürlüğü'nde çalıştı. Daha sonra Ankara Darülmuallimîni'ne girerek bu okulu 1922'de bitirdi. Görevine Giresun'un Piraziz nahiyesinde başladı. 1923 yılında Samsun İstiklâl Numune-i İptidaîsi'ne, 1924 yılında da Balıkesir'e bağlı Hacı İlbey Umumi İptidaîsi'ne nakledildi. 1926 yılına kadar bu görevde kalan Gökyay, Kastamonu Lisesi son sınıfına imtihanla kabul edildi ve liseyi 1927 yılında bitirdi. aynı yıl Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ne girdi, ve Yüksek Öğretmen Okulu imtihanını da kazandı. Üniversiteyi 1931 yılında bitiren Orhan Şaik Gökyay 1934 yılında İngilizce öğretmeni Ferhunde Sarıoğlu ile evlendi. 1951 yılında Londra'da Kültür Ateşeliği ve öğrenci müfettişliği, 1959-62 yılları arasında ise Londra'da School of Oriental and African Studies'te (SOAS) Türk dili ve okutmanlığı yaptı. Ayrıca çeşitli liselerde, Çapa Eğitim Enstitüsü'nde Galatasaray'da ve İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi'nde dersler veren Gökyay, Devlet Konservatuarı Müdürlüğü yapmış ve 13 Temmuz 1967'de emekliye ayrılmıştır. Daha sonra 1983-1987 yıllarında Marmara Üniversitesi, 1988-1992 yılları arasında da Mimar Sinan Üniversitesi'nde Türkoloji ve Tarih dersleri vermiştir. Pekçok kongreye katılan ve çeşitli dallarda ödüller olan Gökyay'a 1989'da da İstanbul Üniversitesi'nce fahri doktorluk payesi verilmiştir.

1984'de Şinasi-Gönül Tekin yayımlamakta oldukları *Journal of Turkish Studies*'in (Türklük Bilgisi Araş-

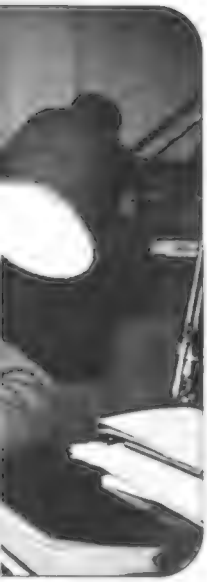

Orhan Şaik Hoca, seksenli yıllardı çalışma masasında (solda), eşi Ferhunde Hanım'la otuzlu yıllarda (sağ başta), üniversiteyi bitirdikten sonra (1931) Kastamonu'da (sağda), Londra'da öğrenci müfettişi. (1953) Orada satın aldığı otomobili daha sonra Türkiye'ye getirmiştir Üniversitede bir dersinde (Altta sağda)

tırmaları) 6. ve 7. sayılarını Orhan Şaik Gökyay Armağanı'na (iki cilt) ayırdılar. Bu Armağan Gökyay'ın 80. yaşını kutlamak için hazırlanmıştır.

60'ın üzerinde şiiri, 180'in üzerinde makalesi, 21 kitabı, Almanca ve İngilizce'den olmak üzere 6 çevirisi bulunan Gökyay'ın inceleme ve metin yayını olarak en önemli eserleri *Dedem Korkudun Kitabı (1973)*, *Kabusname* (İstanbul, 1944, 1966 ve 1974), *Kâtip Çelebi Hayatı, Şahsiyeti* (1973) *ve Eserleri* (Ankara, 1957)'dir. Şiirlerinden "Bu Vatan Kimin" devrinin en önemli şiiri olmuştur. Eleştiri sahasında dili keskin olan Orhan Şaik Gökyay, kimi eleştirilerini *Destursuz Bağa Girenler* (İstanbul, 1982) adı altında toplamıştır.

Hocam Orhan Şaik Gökyay'la Hasbihal

GÜNAY KUT

Bu bir hasbihaldir hocam. Bu iç söyleşimde ilk kez size 'sen' diye hitap edeceğim. Çünkü artık benim içimdesin, kalbimdesin. *Ölürse tenler ölür can ölesi değil.* Dile kolay hocam, şöyle düşündüm de, doksan iki yıllık ömrünün tam yetmişiki yılını öğrenci yetiştirmekle geçirmişsin.

Her yıl öğrencilerin artmış, her yıl senin sevgin pınarlar gibi coşmuş, taşmış, onlara sevgi akıtmış, onların da sevgisi senin kalbindeki sevgi pınarını beslemiş hocam. Ben kendi hesabıma otuz sekiz yıldır bu pınardan sevgi aldım, bilgi aldım. Senin için öğretmenin zamanı ve saati yoktu. Bayram, seyran, gece, gündüz, her zaman, her daim senin bilgi kapın, senin evin biz öğrencilerine açıktı.

Orhan Şaik Gökyay Malatya'da orta mektep öğretmeni, 4 Şubat 1933

Zaman tünelinin içine girip tâ dört yüzyıl, beş yüzyıl ötesinden başlayarak şairlerle yazarlarla tanışmanın onların, eserleri üzerinde çalışmanın, düşünmenin, araştırmanın yollarını ve bu yollardaki güçlükleri aşmanın tılsımını, hele hele bu çalışmalardaki tadı senden öğrendim. Evet hocam, dedim ya sen yoksun aramızda. Birden suretin kayboldu bu *ayinesi saf olmayan dünyada*. Acıyla burkuldu seven yüreklerimiz, gözlerimiz dayanamadı bu acıya. Ama ne çare sen yoksun aramızda. Artık bundan sonra hep böyle hasbihalim içimden seninle.

Biliyorum iki sene öncesine kadar ne doktora gitmiş, ne de ilâç almıştın. Hattâ hayatında palto giymemiştin. "Hocam paltonuz yok mu?" dediğimizde de, "Var, evde. Gel göstereyim" derdin. Senin yanında hasta olmak yasaktı; hele ölmekten, ölümden hiç söz açmazdık. Onun için hastahanede olduğunu duyunca doğrusu telaşlanmadım, ama yine seni görmek için sevgili çocuklarınla koştum geldim hastahaneye.

Evet yatıyordun, solgundun ve zayıflamıştın. Ama "ölüm akla gelmez insan sevince", "Nasılsınız hocam" dedim biraz kırık bir sesle, "Ben daima iyiyim sen nasılsın" oldu cevabın bizlere. Hey hocam bu ne güzel hayat felsefesiydi böyle. Bir gün hastalanmadan, bir gün biz sevenlerine acını hissettirmeden hep ama hep "daima iyiydin" sen. Yine aldandım işte...

Aslına bakarsan sen yanlışların korkulu rüyasıydın. Hani bir keresinde "Bu sahada yazı yazanlar bundan böyle Orhan Şaik Gökyay'ın gümrüğünden geçeceklerini düşünerek daha ciddi yazacaklardır" diye yazmıştım ya, kendini bilenler böyle yaptı, kimisi de korkudan yazmadı, kimisi ise malûm

Prof. Dr. Günay Kut, Boğaziçi Üniversitesi öğretim üyesidir.

hocam. Kimsecikler "destur"suz bu bağa giremiyordu bir zamanlar.

1959-62 yılları arasında Londra'da School of Oriental and African Studies'te ders verdiğin sıralarda, 1960-61 yılında, üniversiteden mezun olmak üzere mezuniyet tezimi hazırlıyordum. İçinden çıkamadığım, anlamadığım beyitleri sana yazıyordum. Bir hafta sonra beyitlerin çözümleri ile mektubun elime geçiyordu. Hayran olmamak kabil mi hocam. Söz veriyordum kendi kendime, ben de öğrencilerime böyle yardımcı olacağım diye. Yıllar sonra sen bana "ne güzel Günay, senin çocukların (öğrencilerin) bambaşka" dediğinde içim sevinçle doluyor, bir nebze bir şey öğretmenin tatlı zevkini çıkarıyordum.

Hocam, en çok, ama en çok içindeki sevgi ve öğretme ışığının sönmeden yanması beni etkiledi. Yazdığın bunca makalelerin, devasa *Dedem Korkudun Kitabı*, o güzelim insan Kâtib Çelebi üzerindeki çalışmaların, ya şiirlerin, ya şiirlerin hocam Nasıl sığar bütün bunlar bu hayata. Nasıl anlatmıştın Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya gelişini ve Ankara'nın canlanışını, Anıt Kabir Senaryosu'nda. İnsanın tüyleri ürperir okurken.

Ankara'da başlar bir yürek çarpmaya,
Bir damar atmaya.
Kuru damarlarda bir kan dolaşır,
Ilgıt ılgıt,
Ankara'nın heyecan, Ankara'nın kan,
Ankara'nın can bulur

ya Atatürk'ün Samsun'a çıkışı,

Bir gemi açılır engine
Bir tek gemi, bir küçük tekne
Bir yenilmez donanma heybetinde
Tek başına yarar Karadeniz'i
İçinde bir asker var, bin asker gibi

Bir kılıç var belinde, gücü bin kılıç...
Bir ordu gibi çıkar o tek asker
Samsun'a...
Kuşanır bir kılıç gibi Anadolu'yu
Anadolu kuşanır onu bir kılıç gibi,
Erzurum yaylasında bir şafak söker,
Bir bayrağın dinç kızıllığı vurur
Yurdun üstüne.

Ha bir de şu var. Kimse seni emekli edemedi. Öyle ya öğretme aşkının emekliliği mi olurmuş... Yaş haddi falan, bunların hepsi lâf u güzâf. Sen daha sonraları Marmara ve Mimar Sinan Üniversiteleri'nde devam ettin resmen çalışmalarına. Kaç doktora öğrencisi, kaç master öğrencisi dizlerinin dibine oturdu. Bıkmadan, usanmadan öğrettin, öğrettin, öğrettin hocam.

Seni tanıyan bütün öğrencilerin (çocukların) pek çok özelliğine hayran olmuşlardır şüphesiz ama eminim ki hepsi bir tek noktada hemfikirdirler, o da "kendine olan güvenin, o meydan okuyan halin" bunu herkes yapamaz hocam; o senin kişiliğindi. Bana anlattığın bir olayı anlatmadan geçemeyeceğim doğrusu. Yıllar önce Kültür Bakanlığı'nın bir Evliyâ Çelebi projesi vardı. Tabii ilk akla gelen isimlerden biri de sendin hocam. Neyse uzatmayayım, bir gün İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı koridorunda iki profesörle karşılaşmıştın da ne demiştin. "Kültür Bakanlığı Evliya Çelebi Seyahatnamesi'ni yayınlayacakmış. Bence bunu üç kişi yapabilir." Sonra biraz durup yüzlerine bakmıştın, orada üç kişi olduğuna göre o iki hoca bir de sen, üç kişi olacaktı.

Karşında gülümseyen iki hocaya bakıp "evet bunu ancak üç isim yapar. Orhan - Şaik - Gökyay" demiştin. Bunu zevkle anlatır, arkasından kıkır kıkır güler "ama doğru şekerim" derdin.

Daha neler hatırlıyorum, neler... Bu hasbihalde hiçbiri bitmez bunların, biliyorsun. Ama işte ben aklıma gelenleri söylüyorum sana. Seni övmek değil, amacım bu sohbette; bütün öğrenmek isteyenlerde sevgi ateşini yakmaktır, dileğim. Önlerinde koca bir çınar, bir yüzyılın kültür

Edirne, 1933

adamı, şairi, öğretmeni, sevgi zincirinin ilk halkası sen. Anlamayanlara hiç sözüm yok hocam, onlar mazurdur. Ama anlayanlar gelsin beri.

Açıldı defter-i ehl–i melâmet kayd olan gelsün
Çekenler nam kaydın gelmesun lâ-kayd olan gelsun

Hazırcevaplık senin âdetâ ikinci tabiatındı. Gereğinde bu hazırcevaplığınla insanları yerle bir eder gereğinde de göklere çıkarırdın. Bak, ne hatırlattın yine bana bu konuyla ilgili. Hani bir gün Süleymaniye'de kahve içerken kızlarımızdan biri gelmişti ve seni kahve içerken görmüş, "Aşkolsun Hocam, kahvenizi niye benimle içmediniz?" demişti de "Aman Melek kızım, ben senin gibi güzelin yanında nasıl kahve içerim, sana bakmaktan kahvemi zaten içemezdim, üstüme başıma dökerdim" demiştin. Yarabbim, bu genç bir kız için ne güzel iltifattı. Bu iltifat güzelleri huri yapar çirkinleri güzelleştirirdi.

Süleymaniye Kütüphanesi'nde şiir okuma günü, Gökyay'ın yanında soldan ikinci Günay Kut, 1 Haziran 1991.

Hiçbir gün kederli görmedim seni, ne güzel. Sen kendini dünya alâyişinden çekmiş, günlük sıkıntıları hi-

Orhan Şaik Gökyay'ın Tarih ve Toplum'da Yayınlanmış Yazıları

(Makale Adına göre Alfabetik)

Anıtkabir Senaryosu, Cilt: 2, Sayı: 11 (Kasım 1984), s. 9-12.

1599'da Kahire'de Günlük Hayat, Cilt: 1, Sayı: 4 (Nisan 1984), s. 65-67. **(k.)**

Böylesi Bir Tip, Cilt: 8, Sayı: 47 (Kasım 1987), s. 9-11.

Bugünkü Türkçe, Cilt: 17, Sayı: 100 (Nisan 1992), s. 35-39.

Divan Edebiyatında Çiçekler, Cilt: 13, Sayı: 76 (Nisan 1990), s. 30-33; Cilt: 13, Sayı: 77 (Mayıs 1990), s. 34-39; Cilt: 14, Sayı: 79 (Temmuz 1990), s. 18-23.

Divan Edebiyatında Şehirler, Cilt: 18, Sayı: 105 (Eylül 1992), s. 9-12; Cilt: 18, Sayı: 106 (Ekim 1992), s. 9-11; Cilt: 18, Sayı: 107 (Kasım 1992), s. 9-14.

Divan Şiirinde Meyveler, Cilt: 19, Sayı: 112 (Nisan 1993), s. 9-13.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin Yeni Bir Yayını, Cilt: 1, Sayı: 6 (Haziran 1984), s. 59-62. **(k.)**

Fuzuli Divanının Türkçe Önsözü, Cilt: 18, Sayı: 103 (Temmuz 1992), s. 9-11.

Kanuni'nin Gürcistan Fetihnamesi Üzerine, Cilt: 1, Sayı: 5 (Mayıs 1984), s. 2-3. **(o.m.)**

Kanuni'ye İsnad Edilen Divan Üzerine, Cilt: 12, Sayı: 68 (Ağustos 1989), s. 62-64). **(k.)**

İşte Eser, Cilt: 16, Sayı: 93 (Eylül 1991), s. 47-51.

Kızıl Elma Üzerine, Cilt: 5, Sayı: 25 (Ocak 1986), s. 9-14; Cilt: 5, Sayı: 26 (Şubat 1986), s. 20-25; Cilt: 5, Sayı: 27 (Mart 1986), s. 9-13; Cilt: 5, Sayı: 28 (Nisan 1986), s. 9-13.

Kim Etti Sana Bu Kârı Teklif, Cilt: 12, Sayı: 70 (Ekim 1989), s. 58-60. **(k.)**

Mehmet Akif Ersoy'un Sanat ve Şiir Anlayışı Üzerine, Cilt: 7, Sayı: 39 (Mart 1987), s. 20-24.

Mimar Sinan'ın Dilinden Hatıralar, Cilt: 8, Sayı: 45 (Eylül 1987), s. 24-30.

Molla Lûtfi'nin Mizah ve Hiciv Yönü, Cilt: 6, Sayı: 34 (Ekim 1986), s. 58-61.

Nasihatü's-salatin, Cilt: 4, Sayı: 20 (Ağustos 1985), s. 62-68. **(k.)**

Osmanlı Türklerinde Öğretmen ve Öğrenci Anlayışı, Cilt: 6, Sayı: 31 (Temmuz 1986), s. 48-55.

Sohbetname, Cilt: 3, Sayı: 14 (Şubat 1985), s. 56-64. **(k.)**

Şair Necati'nin Bir Beyti Üzerine, Cilt: 11, Sayı: 61 (Ocak 1989), s. 9-10.

Şeyh Bedreddin'in Babası Kadı mı idi?, Cilt: 1, Sayı: 2 (Şubat 1984), s. 16-18.

Şiir ve Şairler Hakkında, Cilt: 18, Sayı: 104 (Ağustos 1992), s. 9-12.

Tabirnâmeler, Cilt: 16, Sayı: 94 (Ekim 1991), s. 9-14.

Yahya Kemal ve Türk Musikisi, Cilt: 2, Sayı: 12 (Aralık 1984), s. 45-49.

Yunus Emre'yi ve Halk Şairlerini Anlamak, Cilt: 6, Sayı: 40 (Nisan 1987), s. 10-16.

Zati, Aşık Çelebi, Cilt: 18, Sayı: 108 (Aralık 1992), s. 10-15. **(çyz.)**

Zübdetü't-Tevarih (Tarihlerin Özeti), Cilt: 2, Sayı: 9 (Eylül 1984), s. 66-71. **(k.)**

Hazırlayan: Murat Koraltürk

Kısaltmalar: **(k.)** Kitabiyat, **(çyz.)** Çevrimyazı, **(o.m.)** Okur Mektubu.

Orhan Şaik Gökyay ve eşi Ferhunde Hanım, üniversitede yapılan fahri doktorluk pâyesi töreninde; Balıkesir'de (sağda) 24 Ağustos 1924

çe saymaktaydın. Ama bu hep böyleydi. Öyle ya hocam "gam halk-ı cihanındır". Bunun en güzel örneğini yine sende bulduk. On bir aylık tutuklu olduğun zamanda bile ne ahlandın, ne de vahlandın. Hatta "makam-ı Yusuf" olarak vasıflandırdın. Bunun yerine bize *Kâbus-nâme*'yi hazırladın. Senin sayende ismini bildiğimiz ama kütüphanelerde yazma halinde kalan dolayısıyla halka ve gençliğe ulaşamayan bu güzel eseri tanıdık. 15. yüzyılın güzel Türkçesiyle Türkçeye çeviren Mercümek Ahmet'i sevdik, Türkçesini alkışladık.

Senin için çıkardığımız Armağan'da ismini kapağa tuğra biçiminde koymuştuk. *Tarih ve Toplum* dergisi bu armağanın ilânını dergisinde vermişti. Bunu yaparken de çok hoş bir şaka yaptı da hani çok gülmüştük. Hocam, bu şakadan sen de çok hoşlanmıştın. Tuğralarda yer alan *el-muzaffer daima*'dan yola çıkarak kitap ilânının üstüne sana pek güzel uyan *el-muhacim daima* yazmışlardı. Güzel bir yakıştırmaydı doğrusu.

Hey hocam zihnim karıştı, mekânlar karıştı. Biz neredeyiz, sen neredesin. Her şey allak-bullak. Arıyorum "Adres"i bulamıyorum.

Çoktandır kendimden haber alamadım,
Gecenin bir vakti zincirden boşandım,
Uyurla uyanık bir mektup döşendim,
Eleğim sağma renkli, karalı-akli,
Baş yanı hal-hatır, sonu firaklı...
Umduğum yerlere baktım bulamadım;
Neyleyim, nideyim, hiç bilemedim,
Mektup öyle kalakalırdı elimde
Adresim kayıp
.....
Bir yolculuk biter, başlar bir yolculuk
Bir sessiz göç olur,
Gelmiş-geçmiş durur, bir ıssız hiç olur,
Karanlığı artıran kandiller yanar,
Dualar ortasında ışıklar söner,
Büsbütün;
Konuşmak güç olur, susmak güç olur...
Bir iç yangınından haber vermeye,
Bir yerlerden gelir bir buhurdan iner,
Demek bu buhurdanda tütmüş olmalı
Gülen resimdeki üzgün bakışla mı?
Gözden ılgıt ılgıt inen yaşta mı?
Yazda mı? Güzde mi? Ya da kışta mı?
Alt-üst ettim hep, dört bir yanı alt-üst
Gören yok! Bilen yok! Duyan yok!
Yok işte yok!
Besbelli, dünyadan
Adres bırakmadan gitmiş olmalı.

Öyle mi hocam, öyle mi?

Geçmiş Zaman Olur ki, Hayâli Cihan Değer

Orhan Şaik Gökyay

GÖNÜL A. TEKİN

Yine dünyamızdan bir parlak yıldız daha gökyüzüne doğru ağdı. Bu parlaklık muhakkak ki onun bütün öğrencilerini, gençleri ve geleceği seven büyük yüreğiydi. Şimdi artık geride bıraktıklarına çok yüksekten, sıcak bir gülümseyişle ve açık kahverengi gözlerinin yumuşaklığında zaman zaman parıldayan bir müziplikle bakıyordur.

Ne kadar severdi şakayı, müzipçe oyunları ve özellikle ne kadar takılırdı en çok sevdiklerine!

Onun ardından bunları yazacağım aklıma bile gelmezdi. Belki onun engin bilgisinden Türk edebiyatı sahasındaki hemen hemen çoğumuzu titreten tenkidlerinden bahsedeceğim zaman zaman aklıma gelirdi, fakat bütün bu bilgin sıfatların ötesinde beni en çok sarsan gücünün sevgi dolu kalbi ve hayat için açık direnişi olacağını nasıl düşünebilirdim. Oysa şimdi onu düşünürken, bu dünyanın maddesel küçüklüğünün çoktan ötesine ulaşmış büyük yürekliliği, içimde sıcak duygular ve üzüntülü kıpırdanışlar yaratıyor. Kendi kendime bir an durdum ve sordum - Acaba Orhan Bey'in büyüklüğüne varlık kazandıran şeyler nelerdi diye.

Orhan Bey'i şimdi Simkeşhâne'de nargile içerken gözümün önüne getiriyorum. Öğrencileri etrafında bir masada toplanmışız. Konuşmalar hep açık ve samimî. İçimizden biri, ona çok iyi bildiğimiz başka bir profesörün *tasavvuru gayri kâbili mümkün* hatâlarını neden usta kalemiyle çizip herkese yaptığı şekilde ortaya koymadığını soruyor.[1] Güzel gözlerini kırpıştırarak "...Yapamadım, çünkü dostumdu" diye cevap veriyor. İçimden düşünüyorum kaç kişi bu dünyada kendi zaafından ötürü bir şeyi yapamadığını söyleyebilecek kadar cesur olabilir diye. Sonra ben atılıyorum ve 'Bizim dergimizde bir başka hocamız için hazırlanan armağan sayısına bir yazı hazırlayıp hazırlamayacağını' soruyorum 'Hayır' diyor. Ben bu 'hayır'ın altındaki sebepleri çok iyi biliyorum. Bu iki hocanın her nedense yıldızları hiç barışmamıştır. Hınzırca devam ediyorum: 'Yazmayışınız kişisel sebeplere mi dayanıyor, yoksa hocamızın bilimsel kişiliğini ve değerini yeterli bulmuyor musunuz?" diyorum ve devam ediyorum "Eğer birincisi ise tarafsız bir bilim adamının yapamayacağı bir şey bu; eğer ikincisi ise buna bir diyeceğim yok" diyorum. Gülüyor ve sonra "Gene beni köşeye sıkıştırdın kız, haklısın. Öyleyse yazacağım" diye cevap veriyor bana. Sonradan yazıyor da.[2] Ben yine kendi kendime soruyorum "Aramızda kaç kişi kendi kendini yanlış bir eylemde bulunurken yakalayabilir ve onu düzeltebilir" diye!

İşte Orhan Bey'in en büyük hasleti büyük yürekliliği idi. Orhan Bey'in yüreği dünyamızın şimdisini ve geleceğini sarıp sarmalardı. Nasıl yapardı bunu! Etrâfındaki kendini sevenleri, acılardan ırak tutarak yapardı bunu. Onu en hasta zamanlarında çeşitli gruplarla ziyâret ettim. Kendisini ziyârete giderken genç yürekler endişeyle dolu idi; gözlerinde sorulmamış soruların üzüntülü ifâdeleriyle dolu olarak demir parmaklıklarında sarmaşıklar sarılı evinden içeri girdik.

1 Bu hatâlar yenilir yutulur cinsten de değildi. Hattâ içlerinde güldürü türünden olanlar da vardı; meselâ "... filler kitap okuyor... kervanbaşı gölün dibine iniyor ve saatlarca kalıyor..." Daha neler de neler!

2 Sözkonusu ettiğim yazı **Türklük Bilgisi Araştırmaları** (Harvard Üniversitesi) Dergisi'nin üçüncü sayısında çıkmıştır.

Eşi Ferhunde Hanım'la Sanat Tarihi Araştırmaları Haberleşme Semineri'nin gezisinde, Haziran 1992

Ama onu görünce bütün korkular dağılır, kederler unutulurdu. Çünkü daha biz içeri girer girmez, 'nasılsınız?' diye Orhan Bey'in yanına koşar, etrâfında toplanırken o bize oturduğu geniş ve rahat koltuğunda apaydınlık ve gülen bir yüzle 'dâima çok iyiyim' derdi. Bir gün dahi Orhan Bey'in hastalıktan şikâyet ettiğini, ölüm korkusunu karanlık bir kâbus gibi bize aşıladığını hiç görmedim. Konuşmalar hep gelecekte yapacaklarımıza âit olur ve geçmişteki olayların tenkitli bir şekilde tekrar tekrar ele alınması sohbetimizin başlıca konusunu teşkil ederdi. Ama acılar, ölüm, hastalık şikâyetleri aslâ konuşulmazdı. Çünkü Orhan Bey kendine acıyanlardan ve kendisine acındıranlardan değildi; dolayısıyla insan oğlunun kaderine acıyanlardan değil, insan oğlunun yapabilme gücünü körükleyenlerdendi.

Bugün onun büyük yürekliliği, çalışkanlığı karşısında hürmetle eğiliyorum. Büyük bir hoca (öğretmen) oluşunu ise minnettarlık duygularıyla anıyorum.

Çünkü o, her zaman görülen, sınıfa belli saatlerde girip ders zamanı bitince saatini ciddiyetle cebinden çıkararak öğretim zamanının bittiğini vurgulayan hocalardan değildi. Orhan Bey'le çalışmalarımız saat hesabı değil, öğrenme hesabıydı. Yüksek Öğretmen Okulu'ndaki edebiyat derslerimizi hatırlıyorum. İmtihan zamanlarında bu dersler gece dersi olmaktan çıkar ertesi günlere taşardı. Orhan Bey'in evinde, eşi Ferhunde Hanımefendi'nin mükemmel ve ince zevkli salonundaki üstü kitaplarla kaplı büyük masanın etrafında sandalyeler üstünde devam eden uzun çalışmalar haline gelirdi. Bir taraftan bütün enerjisini sarf ederek bizim ruhumuzu inceltmeye çalışırken, zaman zaman fiziki olarak sağlığımızı korumayı da bize öğretmeye çalışırdı.

Pek çok defalar onun hareketli kişiliğinin zorlamasıyla akşamları tembelce uyuşup kaldığımız köşelerden çıkıp toplanmış onunla birlikte Tepebaşı'ndaki bir tiyatroya yürümeye gidip gelmişizdir. Örnek kişiliği ile, engin bilgisiyle o bizim hem ruhumuzun hem de bedenimizin terbiyecisiydi.

Onda öyle canlı ve renkli bir kişilik vardı ki onun öğrencileri olan bizler bir mıknatıs gibi ona doğru çekilir ve onu takip ederdik.

Onun bir öğrencisi olma şerefine nâil olduğum için bu fânî dünyada kendimi gerçekten talihli addediyorum. Herkes böyle bir bilginle ve böyle bir iyi hocayla hayatta karşılaşamaz. Onun hocalığı hakkında bir şeyler söyleyeyim dersem sayfalar yazmam, tatlı hâtıraları acı dolu duygularla ortaya dökmem, ağlayıp sızlamam lâzım. Onun için burada sadece şunu söylemek istiyorum: Her insan dünyaya bir ışıkla gelir. Kimisinin ışığı, bu dünyayı bir kibrit çöpünün vereceği ışıkla aydınlatırken, kimisi elinde bir mum, kimisi bir lamba tutar. Benim hocam, kardeşim Günay Kut'un hocası, babamın hocası, oğlum İbrahim Hakkı Durali Satılmış'ın manevî dedesi Orhan Şaik Gökyay bu dünyaya yıldız parlaklığında bir ışık taşıyarak geldi ve o ışıkla gökyüzüne ağdı.

Orhan Şaik Gökyay (solda) Balıkesir'de 1924

BİR MARŞ

SAKARYA MARŞI

Ahmet Cemalettin Çinkılıç'ın bestelediği Sakarya Marşı'nın Etem Üngör'ün *Türk Marşları* adlı kitabında şöyle bir hikâyesi var:

"Giritli Ahmet Cemalettin diye anılan besteci bu marşı o sıralarda şanlı zafere yaraşır güzellikte besteliyerek zaferi müzikle ebedîleştirmiştir.

O sıralarda İstanbul da işgal altında bulunuyordu. Marşın notası yazılıp piyasaya sürülünce, İstanbul İşgal Kuvvetleri Kumandanı besteciyi makamına çağırtmış ve türlü hakaretten sonra masası üzerindeki şiiri basa, basa okumaya başlamıştır. Okudukça öfkelenmiş, nihayet nakarattaki "Allahıma emanettir Kemalim" satırını okuyunca:

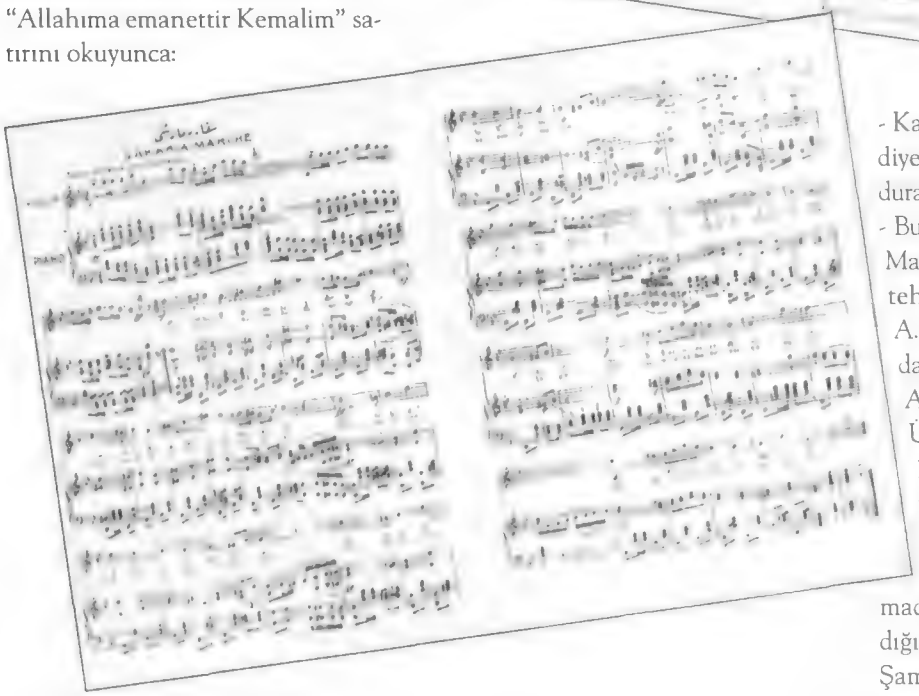

- Kamal! Kamal!
diye bağırmış ve karşısında dimdik duran besteciye bir tokat vurarak:
- Bu marşı bir daha duyarsam seni Malta'ya sürdürürüm!
tehdidini savurmuştur.

A. Cemalettin bey, bundan sonda çoluk, çocuğunu toplayarak Anadolu'ya geçmiştir." (Etem Üngör, *Türk Marşları*, Ankara, 1965. s. 209-210) Üngör düşmüş olduğu bir notta 1951-52 yıllarında marşın bestecisinin Giritli Ahmet Cemalettin olmadığı iddiası ile bir dava açıldığını kaydediyor. Nota'yı yine Şamlı Selim yayımlamış.

Ölmekte Olan Bir Din

Yezidilik ve İlgi Çekici İnançları, Âdetleri

TURGUT AKPINAR

Bundan önceki yazımızda giriş olarak, Yezidilerin Şeytana Taptıkları hususundaki çok yaygın fakat yanlış iddianın neden geçersiz olduğunu göstermeye çalışmış ve konuyla ilgisi ölçüsünde dinlerinden sözetmiştik. Bu yazıda ise "Yezidilik" denilen dini tümüyle ele almak ve Yezidi toplumunda bize garip görünen inanç, gelenek, âdetlerine değinmek geleceği hakkındaki bazı görüşlere yer vermek istiyoruz.

Yezidi Dininin Mahiyeti

Önce Yezidilik'in ne olmadığı hakkında bir iki noktaya değinmekte yarar vardır. Hemen söyleyeyim ki Yezidilik bazılarının hâlâ inandığı gibi, İslâmiyetle doğrudan ilgili bir din değildir. Yani onun uzaktan da olsa bir mezhebi, dalı değildir.

Yezidilik'in kurucusu sayılan Adî bin Musafir'in, tarihen bilinen bir mutasavvıf Şeyh oluşundan kaynaklanan bu İslâmiyet yakıştırması tamamen zorlamadır. Kaldı ki daha önceki bazı yazılarımızda, değindiğimiz gibi, Tasavvufun (İslâm Mistisizminin) da İslâm diniyle esasen doğrudan bir ilişkisi yoktur. Mistisizm, şekilci dinlerin havasından kurtulmak isteyen, dinî bakımdan duyarlı insanların, Tanrıyı, birtakım talimatlara ve kurallara uyarak değil, ferden arama yolu olarak nitelendirilebilecek, evrensel bir din cereyanıdır ve bütün büyük dinlerde rastlanan bir oluşumdur. Yani Islâma mahsus bir şey değildir. Yalnız Yezidilik, İslâmiyetin bir dalı değilse de ondan önemli ölçüde etkilendiği de bir gerçektir. Bu konuya aşağıda döneceğiz.

Diğer taraftan, Yezidilik'i eski İran dinlerindeki Dualist İnançların bir uzantısı gibi görmek de isabetli sayılamaz. Bilindiği gibi Zerdüşt'ün kurduğu din (ki buna Parsizm, Mazdeizm de denilmektedir) İyilik ve Kötülüğün veya bunları simgeleyen Ahura Mazda ile Ahriman'ın devamlı mücadelesine dayanan ve sonunda galip gelecek olan Ahura Mazda'ya yani İyilik ve Aydınlık yoluna insanları teşvik eden bir dindir.

Yezidilik Zerdüştcülükten de büyük ölçüde etkilenmiş ise de Max Horten'e göre, Yezidilik'te bu Dualist İran dini aşılıp, Monizm'e varılmıştır. Çünkü evvelce değindiğimiz gibi Kötülük Prensibi reddedilmiştir.

O halde ilk önemli tesbitimiz, Yezidilik'in çok etkilendiği bu iki dinden hiçbirinin bir devamı veya kolu değildir

Yezidilik bu iki dinden başka diğer birçok dinlerden de esinlenmiş, etkilenmiş ve onlardan bazı unsurları bünyesine almış karma bir dindir.

Yezidiliğin Başka Dinlerden Aldıkları

Yezidilik çeşitli dinlerden birçok unsurları alıp kendi bünyesinde eritmek istemiştir. Bunda türlü nedenlerle başarıya ulaşamamış olduğu gözlenecektir. Aslında bünyesinde çeşitli, farklı yabancı unsurları biraraya getiren, fakat bunlar arasında mantıklı bir uyum ve sistem sağlayamayan bu din'e "Karma din" yerine Karmaşık bir din demek daha uygun olur sanıyoruz. Bu fikri delillendirmek üzere başka dinlerden alınan unsurlara örnek olarak Menzel, Diez, Gabriel gibi araştırıcılardan derlenmiş kısa bir listeyi sıralayalım:

Putperestlik'ten: Toprak, Su, Ateş, Ağaç-Kültü, ile ilgili inançlar;

Şamanizm'den: Gömme âdetleri, dans ve rakslar, rüya kehaneti;

Hind-Ari Dinler'den: Gök cisimleri ve özellikle Güneş'e perestiş;

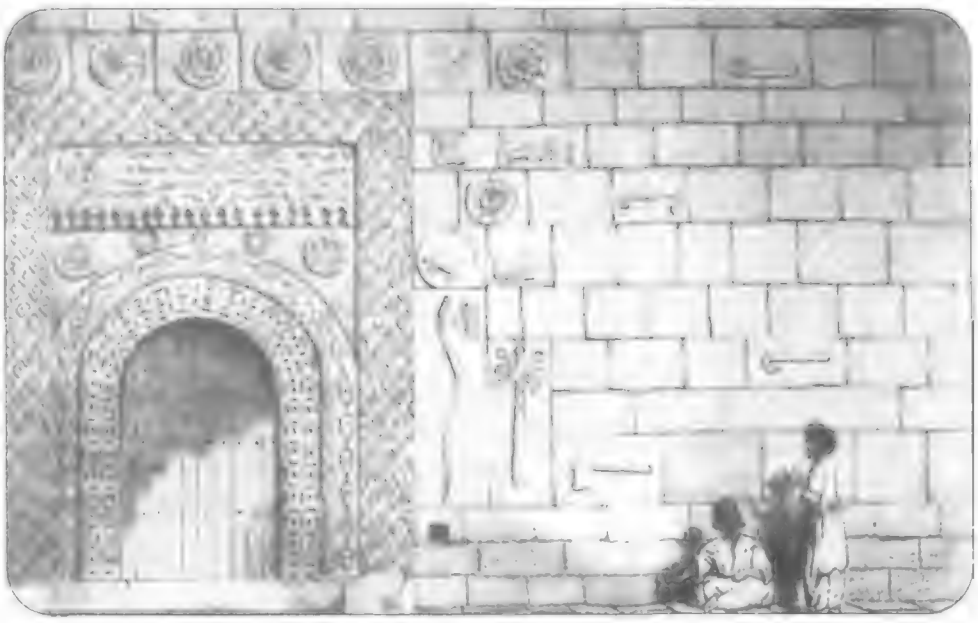

Kutsal Laleş'te iç avlunun doğu duvarı ve Şeyh Adî'nin türbesine açılan kapı (1849)

Sabiîlikten: Tenasüh (Ruhun Göçü), Günahların bu yolla cezalandırılması;

Maniheizm: Temizlenme Esasları;

Eski İran (Zerdüştcülük): Dualizmi çağrıştıran hususlar - İyilik Prensibi (Dört Ana Elemana perestiş?)

Musevîlikten: Sünnet olma, domuz eti yasağı (İslâmiyete de geçmiş olan bu hükümlerin Yezidiliğe İslâmdan geçmiş olması daha kuvvetli bir ihtimaldir.)

Hıristiyanlıktan: Eski ve Yeni Ahdin kutsal sayılması, İsa'nın tekrar geleceği inancı, her yıl İsa adına kurban.

Şizmatik Hıristiyanlık özellikle Nesturilik'ten: Vaftiz, Akşam Yemeği, Şaraplı Ekmek Ayini, Evlenirken Kiliseleri ziyaret etme.

İslâmiyet'ten: Oruç, Kurban kesme, Hac, Sünnet ve domuz eti yasağı, Sırat Köprüsü inancı, Kur'an'ın Kutsallığı v.b.

Tasavvuftan: Vecd, inançları gizli tutma, büyük mutasavvıflara mezar ve türbelerine büyük saygı gösterilmesi.

Yukarıdaki liste şüphesiz daha çok uzatılabilir. Yezidiliğin Karma Din olduğunu söylemiştik. Yukardaki örneklerin bu karmalığın somut şekilde ortaya konulmasına yardımcı olacağını sanıyoruz.

Yezidiliğin ana niteliklerinden biri "Karma" oluşu ise diğeri de onun bir Halk dini oluşudur. Halk Dini kavramının bir anlamı da belirli bir Halk'ın dini olmasıdır. Halk Dini bu anlamda, Tanrı'nın belirli ve "seçtiği bir Halka" gönderdiği dindir. Tanrı'nın, seçtiği bir halk için özel (gönderilmiş) bir din olduğundan böyle dinlere dışardan bir kimsenin girmesine imkan yoktur. Yezidi ana ve babadan gelmeyen biri "ben Yezidi olacağım" diye gelip Yezidi dinini kabul edemez. Bizde de buna örnek Kızılbaşlık, Aleviliktir. Bir kimse Bektaşiliğe intisap etmek isterse bu mümkündür. Fakat anası ve bilhassa babası Alevi olmayan bir kimse Aleviliğe katılamaz. Böyle dinlerde misyonerlik yoktur. Yani din adamları, dinlerini yaymak için propaganda yapmazlar, çünkü bunun bir anlamı olmaz. Böyle dinler de fazla bir gelişme gösteremez ve ekseriya zamanla kaybolup giderler.

Yezidiliğin Temelleri

Hemen her dinin ağırlık merkezi Tanrı'dır. Kâinatı ve dünyayı yaratan Tanrı'nın Yezidilikteki mevkiini geçen yazıda görmüştük. O, yaratma işinden sonra bir tarafa çekilmiş "passif bir Tanrı" olarak kaldığından, ne dualarn kendisine yönetildiği, ne de adına kurbanlar verilen bir Tanrı'dır. Onun yerine, dünyayı ve insanları yönetme işi kendisine bırakılmış olan Melek Tavus geçmiştir. Bu bakımdan artık Yezidiliğin en önemli Kutsal Varlığı Melek Tavus'tur. Onun da mevkiini ve bizim Şeytan'ımızla aralarındaki farkı göstermeye gayret etmiştik. Melek Tavus'tan sonra, tâbir caizse Kutsal Varlıklar hiyerarşisinde Şeyh Adî gelmektedir. Şimdi onu görelim:

Şeyh Adî bin Musafir

Yezidiliği kurduğu kabul edilen Şeyh Adî bin Musafir kimdir? Yezidiler indinde büyük saygı gören, Kuzey Irak'ta Laleş'teki türbesi, her yıl yapılan bir Hac yolculuğunun hedefi ve büyük dini merasimlerin ve eğlencelerin merkezi olan bu zat, tarihen bilinen bir şahsiyettir. Bağdat'ta faaliyette bulunan bir mutasavvıf şeyh iken, sonradan faaliyet alanını Hakkari bölgesine taşımış ve orada çevresine büyük bir cemaat toplayabilmiş bir din adamı idi. Bu yüzden ismine Hakkarili sözcüğü de eklenmiştir, ölüm tarihi 1160 olarak bilinmektedir. Demek ki Şeyh Adî 12. yüzyılda yaşamıştır. Rivayete göre Sünni olduğu kabul edilen bu şeyh. Hakkari bölgesine çekilip, orada ya-

vaş yavaş yeni bir dinin çekirdeğini kurmuştur. Sosyolojik bir açıdan bakılırsa, Tasavvufa intisap ederek, İslâmiyetin gerçek hüviyetinden esasen biraz uzaklaşmış olan Şeyh Adî, Hakkari ve çevresindeki oldukça ilkel şartlar içindeki halkın ruhunu okşayabilecek yeni bir dini, çevresindeki insanların seviyesine uygun bir inançlar sistemini, bir ipek böceğinin kozası gibi sessizce örmüştür. Başka bir deyimle, Peygamberliğini ilân etmiştir. Zira Kutsal Kitaplarını incelerken göreceğimiz gibi, Yezidilerin Kutsal Kitaplarından biri (Vahiy Kitabı) anlamına *"Kitab ül Cilve"* adını taşımaktadır ve bu kitap Şeyh Adî'ye vahyolunmuştur. Demek oluyor ki o bir Peygamberdir. Şeyh Adî'nin hayatı hakkında yazılmış, bildiğimiz yegâne monografiyi Rudolf Frank isimli bir Alman araştırıcı yazmıştır.[1] Gerçekten yaşadığı iyice bilinen bu mutasavvıfın, iddiaya göre Sünni bir Müslüman iken nasıl olup da sonradan Şeytana Tapanlar diye adı çıkmış bir cemaatin başına geçip, yeni bir din kurduğunun ayrıntılarını bilmiyoruz. Şeyhlikten Peygamberliğe yükselen Şeyh Adî, bununla da kalmamış, bu defa Tanrı'lığa yükseltilmiştir. Malûm sözdür, "Şeyh Uçmaz Müridleri Uçurur". Onu da müridleri Tanrı katına kadar uçurmuşlardır. Fakat işin dikkat çekici tarafı şudur ki, onu ancak asıl kendi mıntıkasındakiler yani müridleri Tanrı'lığa yükseltmişlerdir, başka yerlerdeki Yezidiler, hürmetleri baki kalmak üzere, Tanrı'lık mertebesini ondan esirgemişlerdir. Bugün mezarı çevresinden getirilmiş küçük toprak topaklarını, kasden yemeyen veya yalamayan olursa dinden çıkmış sayılmaktadır. Sihirli Daire bahsinde göreceğimiz gibi onun dairesinden çıkanlar vaktiyle hoş görülmediği gibi, şimdi de onun toprağının tadına bakmayanlar, Yezidi bile sayılamıyorlar. Bizce onun büyük bir Şeyh olduğu anlaşılıyor. Çünkü en azından çevre halkını etkileyip kendine bend etmesini bilen ve bu işi ustaca başaran ve onlara, uygun gelen bir dini yaratan insanın alelâde bir insan olmadığına, Tanrı'sal bir yönünün bulunduğuna inanılması tabiîdir.[1a]

Emevî Halifesi Yezid'in Yezidilikteki Yeri

Yezidi sözcüğü nereden gelmektedir? Meşhur Emevi Halifesi Muaviye'nin oğlu ve Kerbela Faciasının kahramanı Yezid'le bir ilişkisi var mıdır? Yoksa bu sözün başka bir kaynağı olabilir mi?

Yaşları ilerlemiş olanlar bilirler. Analarımızın, bir büyükçe kabahat işleyen veya işleme şüphesi altındaki çocuklarına: "Seni Yezid seni, gene ne Yezidilikler yaptın kimbilir" diye azarladıkları çok olurdu. Bu lâflardaki Yezid'in pek sevilmeyen biri olduğunu hisseder fakat nedenini bilmezdik. Richard Hartmann, en yeni araştırmaların Yezidi isminin, Halife Yezid'le ilişkili olduğu ihtimalini kuvvetlendirdiğini yazar. Gerçekten Basel Üniversitesi'nin meşhur tasavvuf araştırıcısı Profesör Fritz Meier de "Yezidilerin İsmi" başlıklı önemli bir makalesinde, Yezidi ismiyle Yezid'in ilişkili olduğu sonucuna varmaktadır.

Halbuki Yezidi isminin, eski Farsça'da Tanrı anlamına gelen "Yazdan" (ki bu kelime yeni Farsça'da İzed ve Ezid, Izidi, Izdi şekillerine girmiştir) sözcüğünden gelip, Yezidi'nin Tanrı'ya mensup, Tanrı'ya tapan gibi bir anlama geldiği de ileri sürülmüştür. Bu iddia Yezidilerin en ulu kişilerinden olan Şeyh Nasır tarafından meşhur araştırıcı Badger'e şöyle ifade edilmiştir: "We are Yazeedees that is, we are worshipper of God" (Biz Yezidiyiz, yani Tanrı'ya tapanlarız). Bu sözler açıkça Yezidi kelimesinin Halife Yezid'den değil, Tanrı anlamındaki Yazdan'dan kaynaklandığı ifade etmektedir. E. Sever'in kitabında Yezidi Emiri; Muaviye bin İsmail-el Yezidisinin Hamburg'da 1990'da yayınlanmış bir makalesi yeralmaktadır. Emir, burada Yezidi adını yaygın olduğu için kullandıklarını aslında kendi aralarında "Ezdey ve İzidi" dediklerini, Yezid'le aslında bir ilgileri olmadığını yazmaktadır. Ortaya atılan bu zıd fikirlerden, ne olursa olsun, Halife Yezid'in Yezidiler indinde büyük bir önemi olduğu anlaşılıyor. Hatta onun da Şeyh Adî gibi Tanrı'laştırılması veya Tanrı'nın yeryüzündeki zuhuru olarak telakki edilmesi, doğum gününün büyük Bayram olarak kutlanması, bize bunu açıkça göstermektedir.

Acaba bu önemin kaynağı nerededir? Neden Yezid'e bu derece kıymet atfediliyor? Büyük orientalist Richard Hartmann bunu kısaca şöyle açıklar: Tarihte, önce Araplar arasında oluşan müfrit Emevi taraftarı bir parti, sonradan bazı Kürtler arasında da yer tutmuş ve sonunda Yezid'e "Yarı Tanrı" olarak büyük saygı gösteren bu zümre, Yezidî ismini almıştır.

Yezidiliğin Yedi Büyük Meleği

Kutsal Varlıkların arasında yedi Meleğin önemli bir yeri vardır. Bu Melekler, Tanrı'nın başka varlıklarda zuhuru gibi, Yezidilerce, bazı din ulularının şahsında somutlaştırılmakta ve onlarla özdeşleştirilmektedir. *Mushaf-Reş*'e göre Tanrı dünyanın yaratılışına önce beyaz bir inci yaratarak başlamıştır. Sonra bu inciyi yine kendi yarattığı Anfar veya Angor isimli bir kuşun sırtına, orada kırkbin yıl hüküm sürmesi için koymuştur. Daha sonra da yedi büyük Meleği yaratmıştır. Bu Meleklerin yaratılış

1 Frank, Rudolf **Scheich Adi,** Berlin. 1911.

1a Hartmann, Richard **Die Religion des Islam,** Berlin, 1944, s.155

günleri ve şahsında somutlaştıkları Şeyhler:

Pazar günü: Meleklerin hepsinin başı olan Azrail (Azazil, Zazail) Bu Melek Tavus'tur ki mevkiini önceden belirtmiştik.

Pazartesi: Melek Dardail (Şeyh hasan-Hasan el Basri)

Salı Melek İsrafil (Şeyh Şemseddin)

Çarşamba: Melek Mikail (Şeyh Ebubekir)

Perşembe: Melek Cebrail (Şeyh Saceddin)

Cuma: Melek Şamnail (Şeyh Nasireddin)

Cumartesi: Melek Turail (Şeyh Fahreddin).[2]

Tanrı sonra da yedi Gök'ü, Yer'i, Güneş'i ve Ay'ı yarattı. Bundan sonraki yaratma işini ise son yarattığı Melek Fahreddin'e havale etti ve o da insanları ve hayvanları yarattı.

Bu garip yaratma süresinde dikkat çeken bir husus da Gök'ün ve Gök cisimlerinin bizzat Tanrı tarafından buna mukabil insanların bir Melek tarafından yaratılmasıdır.

Yezidilikte Gök cisimlerinin önemli bir yeri olduğuna değinmiştik. Güneşin ışıklarına yönelerek dua edilmesi ve bu ışığa tutulan ellerin yüze ve kaşa sürülmesi, Ay ve Yıldızların bazılarına gösterilen itibar ve verilen önem bunu açıkça göstermektedir. Çoban Yıldızı veya Sabah Yıldızı (bazen de Akşam Yıldızı denilen) Venüs'ün sonbaharda (?) ilk görünüşünde (?) herkesin evine kapanması ve iyileşmez hastalıklardan korunmak için kurban kesmeleri bunun bir örneğidir.

Kutsal Kitapları

Yezidilerin dinleri, hele Kutsal Kitapları hakkında yabancılara bilgi vermeleri kesin şekilde yasaktır. Bu yüzden Yezidilik din olarak dünya ilim âlemi için uzun süre bir muamma olarak kalmıştır. Bugün bile bilinmezlerin tümünün çözülmüş olduğu söylenemez. *Kitab ül Cilve* isimli kitapta, "Bu kitabı dinden hariç olanların okuması caiz değildir" şeklinde bir hüküm bulunması da, dinlerine ait bilgileri dışardakilerden nasıl kıskançlıkla sakladıklarının işaretidir. Yezidilerin Kutsal Kitapları olarak kabul edilen iki kitap bahis konusudur. *Kitab ül Cilve* veya *Celve* (Vahiy Kitabı) *Mushaf-Reş (Kara Kitap)*

Kitab ül Cilve'nin Melek Tavus tarafından Şeyh Adî'ye vahyolunduğuna inanılır. Vahiyden söz edildiğine göre Melek Tavus'un Tanrı olarak kabul edilmiş bulunduğu görülüyor. Asıl Tanrı dururken Kutsal Kitabın Melek Tavus tarafından vahyolunması ilk bakışta ters gibi geliyorsa da belki de Dünya işlerinin Melek Tavus'a havale edilmesi, dünyadaki insanlara hitap eden bir Kitabın Melek Tavus'ca gönderilmiş olmasını anlamlı ve mantıklı kılabilir. Bir Yezidi Emiri'nin, Schütz'e dinlerinin dörtbin senelik olduğunu söylemesine rağmen, *Kitab ül Cilve*'nin, onikinci yüzyılda yaşamış olduğu bilinen Şeyh Adî'ye vahyolunduğu, ikinci kitap

Kutsal Laleş'te Şeyh Adî türbesinin girişi (Üstte) Melek Tavus'un 1850'de Mrs. Badgor tarafından Irak'ta çizilmiş bir şekli (Altta)

2 Menzel, Thedor **Ein Beitrag zur Kenntnis der Jesiden..**

Bağdat'ta bir adamın sahip olduğu Melek Tavus heykelciği (1911)

mesiyle, yeni bir araştırma dönemi başlamıştır.

Bu şifreli yazı sistemi, Arapça ve Farsça alfabelerden oluşturulmuştur. Asıl metnin dili, Süleymaniye civarında yaşayan Bebe Kürtlerinin kullandığı Mukri lehçesine benzemekte ise de bugün konuşulan dilden farklıdır. Bu şifreli metnin, daha evvel Arapça yazılmış bir metinden çevrilip çevrilmediği veya böyle bir metne dayanıp dayanmadığı kesin olarak bilinmemektedir. Papaz Anastase Marie, sonradan temin edebildiği iki Arapça metinden de yararlanarak, her iki kitabı da şifreli metinden Arap harflerine çevirmeyi başarmıştır. Şimdiye kadar bilinen metinlerle yapılmış tenkidli bir mukayese, yeni keşfedilen metinlerin, büyük bir ihtimalle en eski metin olduğu sonucunu vermiştir. Bütün bu çalışmalar neticesinde, daha önce bilinen Arapça metinlerin halen kaybolmuş veya gizlenmiş Arapça en eski metinden (Urschrift) kaynaklandığı söylenebilir. Avusturyalı Prof. Maximilian Bittner, bilhassa *Mushaf-Reş* için bu şüpheyi taşımaktaydı. Fakat kendisi bu çetin işin şimdilik kesin halline imkan görmemekte olduğunu söyler.

Yezidilerin dillerinin Kürtçe ve bilinen dualarının yani ibadet dillerinin de Kürtçe olduğu gözönünde tutulursa, elde bulunan Kutsal Kitap nüshalarının hemen tümünün Arapça yazılmış olması nedendir bilmiyoruz. Çünkü Menzel'in kaydettiğine göre, *Mushaf-Reş*'in gayrı mevsuk bir ilâvesine göre Tanrı da Kürtçe konuşuyormuş. Vaktiyle "Cemiyet-i Akvam"ın Musul Meselesi nedeniyle görevlendirdiği bir kurul'un mahalline gidip hazırladığı bir rapora göre (1925), Sincar Yezidileri Cennet'te de Kürt dili konuşulduğuna inanıyorlarmış. Kanaatimizce, Kutsal Kitapların metinlerinin Arapça oluşu, bunların Kürtçe konuşan Tanrı tarafından değil, Arap medreselerinde yetişmiş olmaları hemen hemen kesin olan bazı Yezidi büyükleri tarafından yazılmış olmalarındandır. Kürtçenin fakir ve ilkel bir dil olması, Arapçanın zenginliği de, bu zat'ların bu dili kullanmasının asıl nedeni olabilir.

Kitab ül Cilve'nin, Bağdat'ta yetişmiş mutasavvıf, Şeyh Adî tarafından sekreteri Fahreddin'e dikte ettirildiği *Mushaf-Reş*'in ise, Hasan el Basrî elinden çıktığı kabul edildiğine ve bu zatın da H. 642-728 arasında yaşayıp Arap kültürü ile yetişmiş olduğu bilindiğine göre, Kutsal Kitapların Arapça olmasının nedeni çözülmüş sayılır.

Okuyucularımıza bir fikir vermesi için *Kitabü'l Cilve*'den bazı hükümleri aynen alıntılıyoruz: (Beysanoğlu'nun eserindeki sadeleştirilmiş metinden).[4]

Mukaddime

1. Bütün yaratıklardan önce var olan Melek Tavus'tur.

2. Onu Abd Tavus kendi has milletini farklı kılmak ve yol göstermek, kötülüklerden ve boş hayallerden kurtarmak için bu âleme gönderdi.

3. Ve bu işin başlangıcı şifahen kelamı teslim ile olup sonra, Cilve ismiyle adlandırılan bu kitap vasıtasiyle oldu ki bunu dinden hariç olanların okuması caiz değildir.

Birinci bölüm

1. Ben varoldum ve şimdi de mevcudum. Ve yaratıklar üzerinde saltanat ve idarem altında olanların cümlesi-

Mushaf-Reş'ın ise Hasan el Basri tarafından yazıldığı ve bu zatın ikiyüz yıl daha sonra yaşadığı göz önüne alınırsa, dörtbin yıl iddiasının bir masal olduğu ortaya çıkar.[3]

Kutsal Kitapların Eski Metinlerinin Bulunuşu

Yüzyılımızın başlarında şifreli, gizli bir harf sistemi ile yazılmış Kürtçe yeni bir metni bulunana kadar, Kutsal Kitapların, kısmen adamakıllı bozuk olan, Arapça kopyeleri biliniyordu ve bu metinleri, O.H. Parry ve I. Joseph çevirip, yayınlamışlardı. Bağdat'lı Karmelit Papazı Anastase Marie'nin uzun çabalar sonucunda, Yezidilikten mürtet (dönmüş) birinin, büyük rüşvet karşılığında, bir fotoğraf sadakatiyle, şifreli bir yazı ile yazılmış orijinal metni uzun sürede istinsah ederek, adıgeçen papaza ceste ceste teslim et-

3 Schütz, Paul **a.g.e.**, s.138.

4 Ş. Beysanoğlu, **a.g.e.**

İngiltere'nin İstanbul elçisi Henry Layard'ın tanışıp, Yezidilik üzerine konuşmalar yaptığı Şeyh Nasır (1849)

nin işlerini ve teşebbüslerini tedbir altına alarak sonsuza dek kalacağım.

2. Lazım olduğu zaman bana güvenip çağıranların yanında hemen hazır olurum.

3. Mekanlardan bir mekan hemen benden hali (boş) değildir. Haricilerin arzu ve isteklerine uygun olmamasından ötürü Şerr (kötülük) dedikleri bütün olaylarda benim iştirakim vardır. (Yani kötülük onlara göredir! Aslında kötü değildir T.A.)

5. Hak mucibince, yaratıkların yaratılışındaki niteliklerine, ahlakına göre ruhsat veririm.

7. Diğer İlahlar benim işime karışamazlar. Ve her ne olursa olsun, benim maksadımdan beni men edemezler.

8. Haricilerin ellerinde bulunan kitaplar gerçek değildir. Ve bizim gönderdiklerimiz tarafından yazılmış da değildir. Lakin onlar yoldan çıkmış ve azmış ve tebdil ve tahrif etmişlerdir. Her biri diğerini iptal ve fesheder.

İkinci bölüm

2. Yeryüzünde ve yerin üstünde ve altında olan her şeye tasallut elimdedir.

6. Emin olanlara her türlü şekil ve nevide görünürüm.

11. Bu alçak dünyada tarafımdan sınırlandırılan zamandan (ömür) ziyade kimsenin sakin olmasına müsaade yoktur

Şeyh Adî'nin İlâhisi

Şeyh Adî'nin ağzından yazılmış, fakat asıl kaynağı bilinmeyen ve İlâhi diye isimlendirilen kısa metin akıllarımızı karıştıracak mahiyettedir. Aşağıda verdiğimiz özetten de görüleceği gibi, öyle ifadeler taşır ki Tanrı'nın yahut Melek Tavus'un konuştuğu intibaı uyanmaktadır. Konuşanın Melek Tavus olduğu kanaati, Yezidiliğin özellikleri bakımından ağır basmaktadır.

Şeyh Adî'nin bir Tanrı edasıyla konuşması ilgi çekicidir. Şeyhin Tanrı'nın bir zuhuru olduğu şeklindeki inancın, bu İlâhide açık bir örneğini buluyoruz. Bir kere daha tekrarlayalım ki Yezidilik'in gerçekten tutarlı bir inanç sistemi kuramadığı burada da görülmektedir.

Tarihen bilinen bir insanın kendi ağzından Tanrı'lığını veya o kudrette bir Yüce Varlık olduğunu iddia etmesiyle gerçek bir ilkel Halk Dini ile karşı karşıya bulunduğumuzu anlıyoruz. İlahiden bazı parçaları nakledelerek bu düşüncemizi delillendirelim:

Benim bilgim, tüm varlıkları kuşatır,
Benim varlığım, benden gelir,
Evrende varolan her şey, benim buyruğumdadır.
Yeryüzünün yargıcı ve yöneteniyim.
Benim yüceliğime tapınır insanlar
Bana gelirler, öperler ayaklarımı,
Şeyh'im ben, benden başka yoktur tapacak.
Benim, kendimi mucizelerle gösteren.
Bana indirildi mutluluklar kitabı,
Dağları eriten Efendimden.
Şamlı Adî'yim ben, Musafir'in oğlu.
Yüce bağışlayıcı, çeşitli adlar verdi bana,
Göksel tacı, makamı ve yedi göğü ve yeryüzünü.
Gizlerime erenlerin yüzünde, Benden başka Tanrı yoktur?
Her şey benim buyruğum altındadır.
Onun için benim önderliğimi yadsımayın...[5]

Bu İlâhi, Şeyh Adî'nin ağzından yazılmış görünüyorsa da onun tarafından yazılmış olması hemen hemen imkansızdır. "Şeyh Uçmaz, müridleri uçurur" sözünü tekrarlamanın tam yeridir.

Haydi kâinatı yaratan Tanrı'larını, pasif olup bir kenara çekildiği için hesaba katmayalım. Fakat bu İlahideki iddialardan sonra Melek Tavus'un durumu nasıl açıklanacaktır?

İslamiyetten esinlenildiği intibaı uyandıran, "Benden başka tapacak yoktur" gibi ibarelere bakılırsa, bu İlâhi (sonradan) Tanrı'laştıran gruba mensup biri tarafından yazıldığı kolayca tahmin edilebilir.

Bazı bilginlerin Yezidilikte (Tanrı-Melek Tavus ve Şeyh Adî)'den oluşan ve Hıristiyanlıktaki teslis (Üçlülükte birlik) prensibine benzer bir inancın yaratıldığını ileri sürdüklerinden sözetmiştik. Bu İlâhide bir

5 Sever, Erol **a.g.e.** Ek 3, s. 129. İngilizcede yapılan bu çevride bazı hatalar yapılmış olduğu farzedilse bile Şeyh Adî'nin Tanrılığı açıktır.

adım daha ileri gidilerek Şeyh Adî bu defa Tek Tanrı olarak ortaya çıkmaktadır ki, bunun Yezidilerin ancak belirli bir zümresinin inancı olabileceğini söyleyebiliriz. Benzeri bir duruma Alî'yi Tanrı'laştıran ve esas itibariyle İran'da yayılmış Alî İlahi veya Ehl-i Hak denilen zümrede rastlamak mümkündür.

Yezidilerin İbadetleri

Yezidilerde, Kilise, Cami gibi ibadetlerin, cemaatle birlikte yapıldığı "Mabet"ler (Tapınaklar) yoktur. Öyle görünüyor ki Şeyh Adî'nin türbesinin bulunduğu Laliş'e her yıl yapılması gereken Hac süresince yapılan toplu merasimler dışında ferdler, dualarını ve ibadetlerini sessizce ve çevreden ve özellikle yabancılardan gizli olarak yaparlar.

Gözlemcilerin kaydettiklerine göre en sık yapılan ibadet, yüksekçe bir yere çıkarak güneşin doğuşu ve batışında onun ışıklarına yönelerek üç kere eğilmek, dua etmek suretiyle yapılır. Bu esnada okunan duaların ne olduğu pek iyi bilinmemektedir. Schütz (s. 140) bazı duaların aşağı yukarı şu şekilde olduğunu söylüyor: "Tanrım sen büyüksün", "Ebedisın", "Biz Yezidileri sen yarattın", "Sana, ruhumuzu insan suretinde yaratıp, bir eşeğe koymadığın için minnettarız." Basit halk ise şöyle dua edermiş: "Tanrım, beni buraya (dünyaya) getirmiş olduğun için sana müteşekkirim", "Beni Yezidiliğe kabul etmekle gösterdiğin lûtfa şükranlarımı sunarım" deyip güneş ışığına uzatılan ellerini yüzlerine ve sağ kaşlarına sürdüklerini yazanlar vardır.

Merhum Nazmi Sevgen'in Yezidiler hakkındaki bir dergide yazdığı makalede kullandığı ve Güneşe tapma halinde bir kadını gösterdiği belirtilen fotoğraf da(ki geçen yazımızda *Tarih ve Toplum*'da da yayınlanmıştı) kadının gölgesinin yan tarafa düştüğü açıkça görülmektedir. Güneşe dönmüş birinin gölgesinin yanına değil arkasına düşmesi gerekmez mi? Esasen bir Yezidiyi, bu işlerde titizlikle uydukları gizlilik nedeniyle Güneşe dua ederken yakalamak, hele fotoğrafını çekmek çok zor olsa gerektir. (Burada istidraden söyleyelim ki yazımızda kullanılan fotoğrafların altlarındaki yazılar bize ait olmayıp, dergi yönetenleri tarafından fotoğrafın da kaynağından alınarak yazılmıştır.) Güneşe dönerek yapılan ibadetin en sık yapılan ibadet olduğu söylenebilir. Diğer önemli ve uyulması beklenen ibadetlerden biri, Yezidilerin Hacc'ı mesabesinde olan Şeyh Adî'nin mezarının ziyaretidir. Bu her yıl 15-20 Eylül tarihleri arasında yapılır ve buna binlerce Yezidi katılır. A.H. Layard, dostluğunu kazandığı Şeyh Nasır'ın davetlisi olarak böyle bir merasime katılmış ve bu merasimlerin çok canlı ve artık klasik sayılan bir tasvirini yapmıştır. O seferde beşbin kişi kadar merasime katılmış bulunuyor.

Yezidilerin öndegelenlerinden Mir Hüseyin Bey ve kardeşi Abdı Bey (1849)

Oruç

Yezidilerde oruç, genel olarak Aralık ayı içinde tutulan üç günlük diğer bir ibadet şeklidir. Bu oruç, şaraplı bir merasimle sona erer. Orucun tutuluş şeklinin İslamiyettekinin aynı olduğu biliniyor. Yine İslâmiyette olduğu veya yapıldığı gibi, daha uzun oruç tutanların da bulunduğu söylenebilir.

Kurban

Yezidilerin, Müslümanların Ramazan ve Kurban Bayramlarını iki gün evvel kutladıkları kaydediliyorsa da onların da kurban kestiklerinden ve ayrıntılarından söz edilmiyor. Ancak Şeyh Adî'nin türbesinin ziyaretinde, bu türbenin yakınında bulunan ziyaretgahlardan birinde yatan Şeyh Şems(eddin)e adanmış olan ve özel olarak beslenen beyaz renkli sığırların kurban edildikleri ve etlerinin fakirlere dağıtıldığı biliniyor (Layard). Ayrıca her yıl İsa için de kurban kesildiği söyleniyor. Sonbaharda Venüs'in ışıklarının ilk defa görüldüğü zaman, iyileşmez hastalıklara yaka-

6 İstanbul'da elçilik yapan, arkeolog ve Ninova şehrinin kâşifi Austen Henry Layard'ın bu tasvirı **Nineveh and Its Remains** isimli birçok kere basılmış ve çeşitli yabancı dillere çevrilmiş meşhur eserindedir. London 1876, Chapter VIII.

lanmamak için, kurban kestiklerini daha önce de belirtmiştik.

Sünnet

Layard ve Menzel'in dediklerine göre, Sünnet olma Yezidilerde dini bir vecibe değil, an'anevi ve ihtiyarî bir adettir. Bu yüzden sünnetin yapılmadığı haller ve yerler vardır. Genellikle vaftizden sonra (doğumdan sonraki 7. veya 8. gün) erkek çocuklar sünnet edilir.

Menant, sünnetin devlete hoş görünmek için yapıldığı fikrindedir. Nitekim Haliti Yezidileri arasında sünnet adeti yokmuş. Diğer yönden, Menzel, önceleri sünnet olurken, gayrımüslimlerin askere alınmaması kaidesinden yararlanmak için, sünnet olma adetini terketmiş kabilelerden söz etmektedir. Bilindiği gibi gayrımüslimler Osmanlı İmparatorluğu'nda ancak 1909 sonbaharında askere alınmaya başlanmıştır.

Ahiret Kardeşi Seçme

Yezidilerin dini bir vecibesi de her ferdin, biri erkek biri kadın iki Ahiret Kardeşi (Ahretlik) seçmesidir. Ahiret kardeşleri birbirine her bakımdan yardımcı olmakla mükelleftir. Bu dini görevin, dini kaynaklı bir sosyal dayanışma kurumu olduğu düşünülebilir. Fakat dikkat çekici olanı Ahretliğin üst sınıflardan seçilmesi gerekmesidir. Yardımlar karşılıklı olarak zorunlu olduğuna göre, geniş halk kütlelerinin daha çok yardım etmeleri sonucunu doğuracağı ve bu kuralı koyanların, "Ahiretlikler"den ziyade "Dünyalıklar"ını düşündüklerini Şeytan insanın aklına getirmektedir.

Yezidilerde Sosyal Yapı

Yezidiler eskiden ve bugün siyasi bir organizasyona, bir Devlete sahip olmayan dini bir zümredir ve halen değişik devletlerin sınırları içinde. öteden beri hemen tümüyle yerleşik bir düzen içinde yaşamaktadırlar. Göçebe yaşayanlar varsa da istisnaidir.

Yezidi toplumunun başında dünyevi liderler Emir denilen ve hemen daima belirli ailelerin soyundan gelen kimselerdir. Bunların çoğu hele vaktiyle okuma yazma bile bilmeyen fakat toplumda büyük nüfuzları olan kimselerdir. Din adamları sınıfı ise birçok gruba ayrılır:

Yezidi toplumunun yirminci yüzyıldaki önderlerinden İsmail Bey, 1930'lu yıllarda.

Bunların başında şecerelerini çeşitli din büyüklerine bağlayan Şeyhler ilk önemli grubu teşkil eder. Bunların toplumda büyük itibarı vardır. Şeyhler sadece beş aileden gelebilirler. Yani soy sürerler. Şeyh Adî'nin öğrencilerinin veya erkek kardeşlerinin neslinden geldikleri kabul edilir.

Pirler daha mütevazi menşeler'den gelirler. Şeyhler ve Pirler gerçek anlamda din adamıdırlar. Yezidilik dininin allâmeleridir.

Fakirler veya başka bir deyişle Karabaşlar (Siyah sarık taşıdıklarından)

Kavvallar, bunlar çeşitli vesilelerle İlâhiler söyleyen bir din sınıfıdır.

Koçaklar (Köçekler) ise esas görevleri törenlerde raks etmek olan gruptur.

Avhan veya Avan denilen ve Şeyh Adî türbesinde hizmet işlerini yapan bu grup, din adamları sınıfının en küçük rütbelileridir.

Teokratik bir yapıya sahip Yezidi toplumunun en üst basamağında ise dinî ve dünyevî alanda yetkili Mir-i Şeyhan (Şeyhlerin Mırı) vardır ki, bunun tipik bir örneği, Layard'ın, kendisinin itimad ve dostluğunu kazandığı Şeyh Nasır olup, Hasan Basri ve Şeyh Adî'nin soyundan geldiğinden muazzam bir nüfuz ve itibara sahip bulunduğu anlaşılıyor.

Mirza Beg veya Emir ül Ümera, Yezidi Prensi (Fürst) olup, *Mushaf-ı Reş'e* göre Şapur'un soyundan gelir.

Son iki gruptaki Yezidi ulular, çok büyük etki ve yetkileri olan az sayıda toplum önderleridir. Yezidilerde din sınıfı, Hindistan'daki kastlara benzer kapalı gruplara ayrılmışlardır. Yukarıda isimlerinden söz açtığımız, bu gruplardan daha yukarı gruba geçmek veya birbirlerinden kız alıp vermek caiz değildir. Fakat doğrusu iste-

nirse, bunların kasta benzeyen veya ayrılan yönleri hakkında bizim görebildiğimiz kaynaklarda ayrıntılı tatmin edici bilgiler bulamadık.

Toplumu din veya mülkiyet v.b. kanallarından hakimiyetleri altına alan sınıfların veya grupların, kendilerini topluluğun dışında tutarak, üstünlük ve kerametlerinin birtakım boş iddialara dayandığının meydana çıkmasını istememeleri, tarihin ve sosyolojinin tesbit ettiği büyük gerçeklerdendir. Mesela Anadolu'da Ağalar dediğimiz insanların halktan imkan nisbetinde uzak durarak hatta evlerini bile köyün dışında ve halka uzak köşelere kurarak, halkın gözündeki itibarlarını daima uyanık tutmak istediklerini bizzat gözlemleyen Prof. Ünal Akpınar'dan (Berlin) dinlemiştim. Kastların ve kapalı yaşamanın psikolojik nedeni herhalde burada yatmaktadır. "Ev buzağısından dana olmaz"mış! Zira her gün gözönünde olan şeyin kıymeti az olur!

Din dışı hakimiyete sahip Emirler ve dini sınıf ve özellikle en yüksek grubu oluşturan Şeyhler ve Pirler dışında halk, hemen tümüyle ziraat ve bahçecilik ile geçinen sınıfı teşkil eder. Bunların içinde de bir ayrım (hiç olmazsa zengin - fakir ayrımı) olduğu kesin gibidir. Fakat bu konuları ne biliyoruz, ne de bilebilsek de bu makalede incelemeye imkan vardır.

Toplumun çekirdeği olan Aile Kurumunun Yezidilerde oldukça sağlam olduğu anlaşılıyor. Emir'ler dışında herkes ancak bir kadınla evlenebilir. Zina'nın ve fuhşun en ağır günahlardan ve suçlardan sayıldığını ve cezasının idam olduğunu belirtmiştik. Mum söndü yalanı ve karı ve kızlarını şeyhlere v.b. peşkeş çektikleri iftirası, utanmazca bir yalandır. Aynı iftiralar Aleviler hakkında da yapılır. Evinden bir yıldan fazla uzakta geçiren Yezidinin karısı boş düşer. O kişi artık karısı ile ilişkiye giremez. Kadın başkasıyla evlenebilir.

Mir Said Bey (en sağda) Şeyh Adi'nin türbesinin girişinde (Fotoğraf Rosita Forbes 1929).

Yezidiler içinde yaşayıp gören yazarlar, onların fiziken ve ahlaken temiz insanlar olduklarına şehadet etmekte ve mesela sözlerine son derece bağlı insanlar olduklarını vurgulamaktadırlar.

Vaktiyle Osmanlı döneminde kendilerine yapılan baskı ve zulümlerin tepkisiyle onların da birçok taşkınlıklarda bulundukları biliniyor. Bizce bunlar mazur görülemezse de onları çileden çıkaranların da suçlarını unutmamak gerekir.

Yezidilerin İnanılmaz Görünen İnanç ve Âdetleri

Çeşitli Yasaklar Makbul ve Mübarek Sayılan Şeyler:

Yezidilerin en inanılmaz görünen tarafı "Şeytana Tapma"ları idi. Biz bu kanaatin yanlışlığını gösterebildiğimizi sanıyoruz.

Yezidilerin, bize çok ilgi çekici gelen birçok inanç ve adetlerinden biri de bazı sözlerin daha doğrusu isimlerin Tabu, Yasak olmasıdır.

Ağza Alınması Yasak Kelimeler

Bazı sözcüklerin ağza alınmalarının şiddetle yasak edildiği pekçok toplum vardır. Biz vaktiyle "Dünyada ve Türklerde Ağza Alınması Yasak (Tabu) Kelimeler" başlıklı bir araştırmamızda bu konuda uzun açıklamalar yapmıştık.[7] Yezidilerde de ağza alınması yasak birçok kelime, isim vardır. Bunların en önemlisi ise şüphesiz Şeytan kelimesi ile bu kelimeyi herhangi bir şekilde hatırlatan, benzer kelimeler gelir. İlkel düşünce tarzına göre isim ile onun ait olduğu şey, cisim arasında sıkı bir ilişki vardır. Bir şeyin ismi ile cismi özdeşleştirilir. Bir bağdan geçerken Yılan'ın ismini ağzınıza alır söylerseniz, cismini yani yılanın kendisini de karşınızda bulursunuz. Onun için Yılan yerine başka bir kelime kullanmak gerekir. Köylerimizde çoğunlukla "Uzun hayvan" denilir. Büyücüler, bir kimse aleyhinde büyü yapmak isteyince, önce onun ismini öğrenmek isterler ve yazdıkları büyülere bu ismi de ilâve ederler ve mesela, eşik'in altına gömdürürler. Böylece o kimse ayak altında ezilir v.b.

Yezidilerde "Şeytan" kelimesinin anılmaması bunun Melek Tavus'un ismi olmasından kaynaklandığını Ye-

7 Akpınar, Turgut **Folklor ve Etnografya Araştırmaları**, Ed. G. Kayaoğlu, 1985, s.13-27.

zidi büyüklerinden İsmail Bey'in ağzından duyan Prof. Schütz'den nakledeceğiz. Kendisine büyük saygı duyulan veya korku uyandıran şeylerin ismini ağza almak genellikle yasaklanır. Bizde ve birçok kavimde Tanrı'nın ve çok tehlikeli hayvanların, hastalıkların v.b. ismi de belirli dini törenler ve haller dışında gelişigüzel zamanlarda kesinlikle ağza alınmaz. "Şeytan" kelimesi, çok büyük saygı duyulan hatta tapınılan Melek Tavus'un ismi olduğundan ağza alınmadığı gibi, bu kelimeye söylenişi veya harfleri bakımından hatırlatan benzeri kelimeler bile yasaklanmıştır.

Mülakat esnasında, ağırbaşlı ev sahibi İsmail Bey sesini yükselterek, Şeytan kelimesini kullanan Schütz'e kibarca çıkışmış ve şöyle demiştir: "Bu ismi benim evimde kullanamazsınız. O, isimlerin en kutsalıdır. O, Melek Tavus'un ismidir". Görülüyor ki bu ismin söylenmesinin yasak oluşu büyük bir saygının sonucudur.

Tehlikeli hayvanlardan isimleri yasak olanlarını Yezidiler yönünden tesbit edemedik. Fakat böyle örneklerin var olduğuna kesin gözü ile bakıyoruz. Yasak kelimeler yerine bunların "yedek" ersatz denilebilecek başkaları kullanılır. Yılanınkini söylemiştik, ayı yerine kocaoğlan, kurt yerine peygamber iti gibi birçok başka isimleri sayabiliriz.

Yasak Yiyecekler

Marul, lahana, fasulye, bamya, ebegümeci, gülhatmi gibi birçok sebze ve bitkinin yenilmesi veya başka şekilde kullanılması menedilmiştir. Bunlardan bazılarının, sıcak bir günde gölgelerine sığınmak isteyen Kutsal Varlık'a gölge etmeyi reddetmeleri buna neden olmuş. Güya (doğru dürüst yaprağı bile olmayan) Gülhatmi buna memnuniyetle razı olduğundan büyük bir saygı görmekte imiş. Aynı şey Su kamışı için söyleniyor. Halen su kamışını değil kökünden kesmek, en ufak bir kıymığını koparan bile büyük cezalara, tepkilere uğrarmış.

Yezidilerin "Hass" dedikleri marulu yemeyi bir tarafa bırakın onun ekilmiş olduğu yerlerde oturmak ve ismini ağza almak bile yasakmış.

Ceylan eti, domuz eti, balık eti, beyaz tavukların etini yemek yasak olduğu gibi, Şeyhler ve tilmizleri için horoz eti ve kabak'ın ayrıca yasaklandığını ilave edelim.

Yasak Hareketler

Sakal, bıyık kesme; testi gibi, içinden su içilirken lık lık, veya glu glu sesler çıkaran kaplardan su içmek (Tanrı'ya saygısızlık sayıldığından) yasaktır. Ayakta işemek, otururak elbise giymek, helalara ve hamamlara girmek, bunları kullanmak cinlerin yatağı olmaları (ve ayrıca suya duyulan hürmet nedeniyle) menedilmiştir. Elbiselerin önüne ilikli düğmeli bir kısım açma yasak olup, sadece kesilip açık bırakılır.

Sincar dağlarında yaşayan Yezidi bir kadın ve erkek (1820)

Çeşitli Kültler ve Bunlarla İlgili Adetler

Kült, kısaca, insanların dua, kurban, belirli merasimler, semboller vasıtasıyla, Yüce ve Kutsal sayılan varlıklara karşı büyük saygı ve bağlılığını göstermesidir.[8] Aşağıda ele alınacak Kült örnekleri bu kavramı daha iyi ve somut şekilde ortaya koyacaktır.

Eski toplumlarda büyük önemi olan Kültler, modern toplumlarda çoğunlukla bir kalıntı halinde devam etmektedirler, şüphesiz eski etkileri çok azalmış fakat büsbütün de kaybolmamıştır, diyebiliriz.

Basit bir örnekle başlayalım: Cengiz Yasasına göre bir akarsuya, göle v.b. işemenin cezası idamdı. Çünkü Moğollarda, birçok Türk kavminde olduğu gibi Su-Kültü vardı. Su, Kutsal bir varlıktı. Ona olan saygısızlık, bir insan öldürmek kadar, belki de daha ağır bir suçtu.[9]

Su-kültü ve başka birtakım kültlerin izlerine Yezidilerde de rastlıyoruz. Dikkatimizi ilk çeken kültler, eski-

8 Hirschberg, Walter **Wörterbuch der Völkerkunde**, "Kult" maddesi, Stuttgart, 1965.

Örnek, S. Veyis, **Etnoloji Sozlüğü**, Ankara. 1971 yukarıdaki eserin kısaltılmış bir çevirisinden ibarettir.

9 Akpınar, Turgut, Eski ve Bugünkü Türklerde Su-Kültü ve Âdetler, **Tarih ve Toplum**, sayı: 49, (Ocak 1988), s. 30-39.

den Anasır-ı erbaa denilen "Dört Ana Unsur'dan üçü yani Ateş, Su, Toprak kültleridir. Ağaç kültü ve Köpek kültü de kaynaklarda tesbit edilebilen diğer iki külttür.

Ateşin Yezidilerde önemli bir yeri vardır. Eskiden Ateş'e belki de gerçek bir kültte olduğu gibi dualar edilip, kurbanlar sunuluyordu.

Bugünkü durumu tam olarak bilmiyorsak da, geçen yazımızda, rahmetli dostumuz Nazmi Sevgen'den alınma fotoğraflarda, Yezidilerin ateşle ilgili törenleri görülüyordu. (Bu fotoğrafların altlarındaki açıklamalar bize ait değildir) Ateş'in manevi yönden temizleyici niteliği pekçok kavimce kabul edilir. Ateşe işemenin veya pis şeyler atmanın Yezidilerde şiddetle yasaklandığını biliyoruz.[10]

Benzer bir şekilde, toprak'a işemek, kaynar su dökmek ve hatta kötü niyetle darbeler indirmek ve çirkin sözler söylemek bile hiç hoş görülmez. Bunun nedenini halktan bazıları, toprağın altında Melek Tavus'un bulunması nedenine bağlamışlar ve böyle açıklamış iseler de, aslında toprak bizatihi kutsaldır ve sayılan saygısızca fiillere girişmek men'edilmiştir. Su-Kültü kalıntıları ve belirtileri daha açık şekilde görülmektedir.

Su, mübarek ve kutsal bir şey sayıldığından, hatta Tanrı'nın simgelerinden biri gibi görüldüğünden, pis ve kötü işlerde mesela teharetlenme işinde kullanılması kesinlikle yasaktır. Özellikle askerlik hayatında, helalardaki sular şarıl şarıl akarken, taşla temizlenme yüzünden hela akıntı yollarının nasıl tıkandığının hikâyesini adıgeçen yazımdan öğrenmek mümkündür.

Varma Yezidin Yanına
Kokusu Siner Canına

Sözü veya tekerlemesi, Diyarbakır çevresinde söylenen bir söz olup araştırmacı yazar Beysanoğlu tarafından zikredilmiştir. Yezidileri yakından tanıyan yazar bu lafın doğru olmadığını söyler. Gerçekten yabancı seyyahların hemen hepsi, Yezidilerin gerek kendileri, gerek evlerinin çok temiz olduğunu özellikle belirtmişlerdir. Bu pis kokan insanlar iddiası da boş değildir ve su-kültü ile yakından ilgilidir. Ali Kemali Aksüt, Erzincan isimli değerli kitabında,[11] bazı Seyyit ve dedelerin, inançları yüzünden yıkanmadıklarından, kokudan yanlarına yaklaşmanın zor olduğundan söz etmektedir. Keza Konyar, bunu açıkça Yezidilere atfeder ve "hangisi daha kirli, daha pinti ve pis kokulu olursa, mabutları nezdinde kıymeti o derece yücedir" diye biraz yanlış ifade ile meselenin din ve inançla ilgili olduğunu isabetli şekilde vurgulamıştır.[12] Burada sözü edilen Yezidiler, anlaşılan din adamları veya koyu dindar bazı kişilerdir. Yoksa diğerleri yani çoğunluk'un, son dönemlerde temiz olduğu oybirliği ile kabul ediliyor. Fakat Evliya Çelebi'nin 17. yüzyılda Yezidilerin kafalarının bit yuvası olduğunu yazdığını da unutmayalım, muhtemelen o zamanlar henüz Su-kültü etkileri şimdiki kadar kaybolmamış olduğundan, durum seyyahın dediği gibiydi. Bilindiği gibi, su-kültünde vücud temizliği elbiselerin yıkanması bile nerdeyse imkansız hale gelir.

Yezidilerin helalara gitmemesi ve hamamlara girmemesinin nedeninin ekseriya yazıldığı gibi, kötü ruhların, daha doğrusu cinlerin cirit attığı yerler olarak görmeleri yanında su-kültü ile de ilişkili olduğunu sanıyoruz. Çünkü buralar suyun bol bol kullanılması gereken yerlerdir. Bu meseleler hakkında hüküm verirken bugünkü uygulama ve düşünceleri esas almayıp, eski daha ilkel zihniyette olan insanların tatbikatının göz önüne alınması gerekir. Çünkü zaman içinde eski sert kült uygulamaları yumuşar, bazen tanınmaz hale gelir.

Anadolu'da birçok yerde hâlâ görüldüğü gibi, Ağaç-Kültü'nden kalma uygulamalara rastlanır. Bunlar arasında Bazı tek başına duran ulu ağaçlar bazen de küçük bir orman (Korular)daki ağaçlara kimse dokunmaz, tek dalını kesmez, kesemez. Bunların bazılarına simge kurban diyebileceğimiz, çaputlar bağlanır. Koru ismine de okuyucunun dikkatini çekeriz.

Evliya Çelebi, Sincar'da köpeklere verilen büyük önemi, tabii nedenini anlayamadan fakat çok dikkatle tesbit etmiş ve çok ilgi çekici şeyler yazmıştır. Pek az okuyucunun köpek-kültü hakkında bir fikri vardır. Halbuki bu da eski devirlerde oldukça yaygın bir kült idi. Yani köpek kutsal bir hayvan sayılıyordu. Edebiyat Fakültesi Profesörlerinden rahmetli Ahmet Caferoğlu'nun "Köpek Kültü" hakkında küçük, fakat güzel bir makalesi vardır.[13]

Yezidilerin, bebeklere başlangıçta kara bir köpeğin sütünü içirdiklerini her evde en aşağı 5-10 köpek beslendiğini ve insanların önce bunları doyurmadan sofraya oturmadıklarını, bu kadar saygı besledikleri köpekleri taşlayan yabancıları, öldürmeye kadar vardıklarını tatlı tatlı anlatan Çelebi, özellikle kara bir köpeğin 10 katır fiyatı değer taşıdığını ve böyle siyah bir köpek ölünce soğan suyuyla oğuşturup, köpeklere mahsus mezarlığa gö-

10 Müller, Klaus E. **Kulturhistorische Studien zur Genese Pseudo-Islamischer Sektengebilde in Vorderasien, Wiesbaden**, 1967. s. 198 vd.

11 Aksüt, Ali Kemali **Erzincan**, İstanbul, 1932, s. 182.

12 Konyar, Basri, **Diyarbakır**, Cild III, s. 102.

13 Caferoğlu, Ahmet "Türk Onamastiğinde Köpek Kültü" **Turk Dili Araştırmaları Yıllığı** 1961, Ank. 1962 içinde, s. 1-11.

müldüğünü vurgular. Mübarek sayılan soğan suyuyla cesedin oğulmasının ancak çok itibarlı ve zengin Yezidilerin ölümünde uygulandığı düşünülürse, köpeklerin itibarının normal bir hayvan sevgisi olmadığı anlaşılır.

İnanılması Zor Bir İnanç - Sihirli Dairenin Esrarı

Dünyanın tanıdığı ve takdir ettiği, sevimli seyyahımız Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde, Sincar Yezidilerinden sözederken, "Sihirli Daire" konusunda şunları söyler:

"Eğer bu Kürtlerin çevresine bir daire çizersen, onların bu dairenin dışına çıkmaya cesaret etmesi imkansızdır. Meğer ki dışardan biri gelip daireyi kısmen de olsa bozsun. Aksi halde böyle daire içinde kalan Yezidi öleceğini bilse dışarıya çıkmaya çalışmaz.[14]

Peki çıkarsa ne olur? diye bir soru akla gelebilir. Bunun müeyyidesi (yaptırımı) herhalde manevi olmalıdır. Ruh, Tenasüh yoluyla yeniden dünyaya dönerken mesela eşek olarak dönme ihtimali vardır. Cehennemde yanar demiyorum, çünkü bilindiği gibi Yezidilikte cehenneme inanılmaz. Ceza manevi ve ölümden sonraya bırakılmadığı haller de çoktur: çarpılmak, ağır felaketlere, hastalıklara uğramak gibi ani ve maddi de olabilir. Yani böyle olacağına inanılır.

Önceleri, çoktan beri duyduğum bu "Sihirli Daire" inancının aslı, esası var mı diye merak ettiğimden küçük bir araştırmaya giriştim. Sonunda orientalistlerin belki en büyüğü diye tanıdığım Ignaz Goldziher'in bu konuda bir Armağan kitabında makalesi olduğunu tesbit edince çok aradımsa da İstanbul'da hiçbir kütüphanede bulamadım. Fakat bazı ipuçlarını yakalamak mümkün oldu. Şeyh Adî hakkında bir biyografi yazdığını yukarda belirttiğimiz Rudolf Frank, eserinde Abdulkadir Geylani'nin *Behçet el Esrar* isimli kitabında, Şeyh Adî'nin tilmizleri ile Laleş Dağı'na gidip, toprağa bir daire çizdiğinden, sonra da birlikte bu dairenin içine girdiğinden sözettiğini, naklediyor.[15] Başka bir yerde de Şeyhin "Dairemden dışarı çıkmayın" şeklinde bir sözünden bahis açılmıştır. Goldziher'in aslını bulamadığım yazısına ek olarak *Zeitschrift Deutsche Morgenlendische Gesellschaft* dergisi'nde çıkan küçük yazıdan, Yılan oynatanlarda bile "Sihirli Daire" uygulamasının bulunduğunu öğrendim.[16]

İsmail Bey'in oğlu Prens Muaviye İsmail el-Yezidi 80'li yıllarda

İngiliz orientalist E.G. Browne'un İran hakkındaki meşhur Hatıralarında anlattığı bir vak'adan "Sihirli Dairenin" cinler üzerinde hakimiyet kurmakla ilgili olduğu açıkça görülmektedir.[17]

Bütün bunlardan çıkan sonuç şudur: Bu türlü daireler cinlerden, kötü ruhlardan uzak kalmak amacıyla, manen temizlenmiş bir alan yaratmaktır. Onun içi her türlü tacizden uzak rahatça faaliyet gösterilebilecek yerlerdir. Şeyh Adî'nin talebeleriyle rahatça, huzur içinde çalışıp konuşmak üzere bu dairenin içine girdiği gayet açıksa da, bugünkü Yezidinin herhangi birinin çizdiği daireden neden çıkamadığının nedenini (Şeyh'in "dairemden çıkmayın", lafından başka) mantıklı bir açıklamasını yapamıyoruz. Bu, muhtemelen Goldziher'in makalesinde çözülmüş bir esrardır.

Okuma-Yazma Yasağı

Yezidilikte okuma-yazma, din adamları içinde, Kutsal Kitapların muhafazası ile görevli, belirli birkaç aileye mensup olan gayet küçük bir zümre dışında herkese yasaklanmıştır. Bugün bu durumun değişmiş ol-

14 Evliya Çelebi **Seyahatname**, Cild IV., s. 61-71.

15 Frank, Rudolf **Scheich Adî**. Berlin, 1911, s. 86.

16 Goldziher. Ignaz Zauberkreise in: E. Kuhn (Festschrift) Aufsaetze zum Kultur und Sprachgeschichte. 1916. Bu makaleye Ek **ZDMG** Dergisinde 1916.

17 Browne. E.G.**A Year amongst the Persians**. s. 148.

Kutsal Laleş'ten bir görünüm (1952)

nince herkes kendi başına, bildiği yoldan giderdi. Bu ise İmanın sonu olurdu. Yezidilerden bin kişiden biri imansızdır, halbuki müslümanlarda bin kişiden biri dindardır. Yezidilerde ruhaniler de okuma yazma bilmezler."

İsmail Bey kendisi de inanç esaslarını oğluna yüreğinden (sözlü) olarak nakledivormuş. Bunun üzerine Schütz ona: "Bugün (1930) bütün insanlarda olduğu gibi Yezidilerde de okuma yazmaya büyük eğilim ve talep uyanmakta olup olmadığını sorduk. O, bunu isteyenlerin sadece beşte bir olduğunu, çoğunluğun eski inançlarına sadık bulunduğunu ve ne olursa olsun öyle kalacağını söyledi."[20]

Kaybolup Gitmekte Olan Bir Din

Tarihte, kütleleri uzun veya kısa bir süre peşinden sürükleyerek onlara ümidli ve bazen de sıkıntılı zamanlar yaşatan birçok din, kaybolup gitmiştir. Bunların ismini bile bilenler çoktur denilemez.

İran dinleri hakkında uzman kişilerden biri olan Alfons Gabriel, *Die religiöse Welt des Iran* isimli eserinde, "Kaybolmakta olan Dinler" bahsinde Yezidilik ve Süryaniliği de ele almaktadır.

Konumuz olan Yezidilik neden kaybolmakta olan bir dindir? Bunun ilk nedeni yukarda değinilen Yezidilik'in "belirli ve kendini seçkin sayan" bir halkın dini olmasıdır. Bu dine Yezidi olmayan yani Yezidi ana babadan doğmayanlar katılamaz. Ben Yezidi olacağım diye, bir kimse Yezidiliğe geçemez.

masi kuvvetle muhtemeldir, ne yazık ki bu konuda bir şey yapamadık.

İngiltere'nin bir zamanlar İstanbul'daki elçisi, Ninova şehrinin kaşifi, tanınmış arkeolog Austen Henry Layard, Osmanlılar nezdinde Yezidileri koruduğu için, onlarca çok sevilen bir kişi idi. Dönemin en büyük Yezidi Şeyhi olan Şeyh Nasr, Laleş'teki törenlere onu da çağırmış, üç gün boyunca süren törenleri gözlemleyen Lavard bu sürede Şeyh'le başbaşa birçok konuşmalar yapmış ve neticede bunlar hakkında klasik sayılacak bilgilere eserinde yer vermiştir. Onun edindiği kanaate göre ne Yezidi halkı, ne din adamları ve hatta ne de en büyük Yezidi Şeyhi Nasr, dinleri hakkında tam ve kesin bilgilere sahip değildirler.[18]

Bunun asıl nedeni bizce, okumayazma yasağıdır. Çünkü din hakkındaki bilgiler hep sözlü rivayetlerden oluşmaktadır. Ağızdan ağıza geçen, nakledilen bilgiler ise zaman içinde bambaşka şekillere bürünmekte ve nakillerin istemeyerek veya kasden yaptıkları değişikliklere uğramaktadır.

Okuma-yazmanın çok dar bir gruba inhisar etmesi şüphesiz (bize çok garip görünmesine rağmen), birtakım sosyal nedenlere dayanmaktadır. Eski Roma'da rahiplerin, Hukuk bilgilerini tekellerinde tutarak kendi sınıfları için büyük vararlar sağladıkları bilinmektedir.[19]

Okuma-yazma yasağının başka açıdan zorulen yanını dönemin, Yezidi Mirin vekili ve kardeşi İsmail Bey, Prof. Schütz'e şöyle açıklamıştır:

"Yezidiler, dini inançlar bahsinde Avrupalılar ve Araplar gibi davranmayı arzu etmiyorlar, çünkü onların hepsi mason'dur. Okuma-yazma öğre-

18 Layard, A.H. **Auf der Suche nach Ninive Hrsgg. H.Schmokel**. Munchen. 1975.

19 Umur, Ziya **Roma Hukuk Lügatı**, İst. 1975 "Pontifex" maddesi.

20 Schütz, P. **a.g.e.**, s.138.

Günümüzde bir Yezidi Kadını (Fotoğraf: Thomas Goltz)

Esasen oldukça küçük bir toplumun inancı olan bu dinde, din adamları, misyonerlik de yapmazlar yani kimseyi kendi dinlerini kabul etmeye çağırıp, dil dökmezler. Böylece Tanrı'nın, seçkin kıldığı bu insanlar kendi küçük toplulukları içinde kendi yağlarıyla kavrulup giderler veya gideceklerdir. Onlara göre, Yezidiler Adem'in tohumundan üremişlerdir. Diğer insanlar ise Adem ve Havva'nın birleşmesinden olmuşlardır. Adem'in tohumu bir küp içinde bir süre kaldıktan sonra Yezidiler oluşmuşken, Havva'nın tohumundan böcek börtü böcekler oluşmuştur. Yani bizim tarafın, Şeytana Tapar, Mum Söndürür diye küçümsediği insanlar, öteki insanları hiçbir zaman kendi ayarında görmezler. Onlara yukardan bakar, kendi dinlerine kabul etmezler. Sırlarını onlara kesinlikle vermezler. Bilindiği gibi bizde de Kızılbaş veya Alevi denilen zümreler dışardan kimseleri Alevîliğe kabul edemezler.

Bir kimse isterse Bektaşiliğe girebilir. Halbuki Alevîliğe dışardan katılamaz. Bu tip dinlerin fazla gelişip yayılmaları mümkün olmaz.

Diğer insanlara karşı kapalı toplumlar, psikolojik bir nedenle daima merak, şüphe, korku uyandırırlar ve bunun sonucu ise diğerlerinin yalan dolu rivayetler ve iftiralarla saldırıya geçmeleridir.

Bu sinsi saldırılar eski dönemlerde hatta son dönemlerde, zora dayanan, silahlı saldırıları da peşinden getirir. Yezidi toplumunun tarihleri boyunca komşularından gelen maddi, manevi tazyiklerden bugüne kadar kurtulabildiği söylenemez.

Bu yüzden, son senelerde yurt dışına büyük ölçüde ve galiba temelli olarak göç etmelerinin ana nedeni budur. Yezidilerin (Süryaniler de dahil) Türkiye'de adetleri şaşılacak bir ölçüde azalmıştır ve büsbütün kaybolmakta oldukları bile söylenebilir.

Yezidiliğin bir başka tarafı da onun din olarak bünyesinin zayıflığıdır. Bu dinin, Karma bir din olmaktan çok Karmaşık bir din olduğuna değinmiştik. Birçok dinlerden alınan unsurları bir araya getirirken bunların uyumlu tutarlı ve sistemli bir sentez haline gelmesi sağlanamamıştır. Hıristiyanlık, Müslümanlık gibi büyük dinlerin inanç sisteminin Kutsal Kitaplarından çok, kalabalık bir ilahiyatçılar ve din alimleri ordusu tarafından yaratıldığı düşünülürse Yezidilik'in zayıf tarafı hemen göze çarpacaktır. Yukarda belirtildiği gibi, ruhani sınıfın bile (çok mahdud bir bölümü hariç) okuma.yazma yasağı kapsamına girdiği bir dinde, çok değişik dinlerden alınmış unsurların nasıl sistemli bir hale getirileceği sorulabilir.

Bugün artık okuma yazma yasağının gençler arasında geçerli sayıldığını zannetmiyoruz. Gazeteler, kitaplar ve özellikle televizyonlar yoluyla günü gününe, saati saatine dünya halkları ile temasta olan insanların artık, sistemsiz, bir dinin tutarsız prensiplerine pek de kulak asmaması normaldir. Öyle sanıyoruz ki Yezidiliğin "kaybolmakta olan bir din" sayılması ve yeni kuşakları tatmin etmemesi tabii karşılanabilir. Artık Yezidilerin, "Sihirli Daire"lerini kendileri bozarak bu çıkmazdan kurtulmaları zamanı gelmiştir. Çünkü tarih bize şunu da öğretiyor: yalnız insanlar değil, Dinler de ölür!

Son Bir Not

İslâm Ansiklopedisi'nde, "Yezidiler" maddesi (geniş bir şekilde Prof. İhsan Süreyya Sırma tarafından tadil ve ikmâl edilmiştir) kaydiyle yayınlanmıştır.

Theodor Menzel gibi konunun en yetkililerinden birinin maddesinde neden "tadil ve ikmale" ihtıyaç görüldüğünü bilmiyoruz.

Sadece Yezidilik'teki büyük önemi ve mevkiîni yeterince belirttiğini sandığımız yazımızı okuduktan sonra Sayın Profesörün nasıl olup da "Yezidilik... Melek Tavus'a hiçbir saygı göstermez" diyebildiğine okuyucular şaşıracaklardır. Bir müddet evvel kaybettiğimiz büyük ilim ve fikir adamımız rahmetli Orhan Saik Gökyay, yanında çok büyük hata yapanlara zaman zaman "Evlâdım bu kadar büyük hatayı bir Profesör bile yapmaz!" diye üstün zekâsı ve espri gücüyle hepimizi güldürürdü. Bizim örneğimize gülelim mi, ağlayalım mı bilmiyorum. T. A.

Yazıda kullanılan görsel malzeme (biri hariç John S. Guest'in **The Yezidis** adlı kitabından alınmıştır.

KONGRE KONFERANS

Mustafa Necati'yi Anma Toplantısı
(Ankara, 25 Kasım 1994)

ZEKİ ARIKAN

Türk Eğitim Derneği Bilim Kurulu, 18 Aralık 1992 tarihinde Cumhuriyet dönemi Milli Eğitim bakanları içinde seçkin bir yer tutan Hasan Âli Yücel'i anma toplantısı düzenledi. Bu toplantıda yapılan konuşmalar, sunulan bildiriler, dile getirilen anılar; Yücel'in şiir, söyleşi ve söylevlerinden alınan kimi örnekler eklenerek basıldı. Sözkonusu dernek bu bağlamda ikinci bir adımı da Mustafa Necati'yi anmak için attı. Necati, 25 Kasım 1994 günü Ankara'da TÜBİTAK Konferans Salonu'nda anıldı. Necati'yi anmak için 1994 yılının seçilmesi rastlantı değildi. Çünkü bu tarih, onun 100. doğum, 65. ölüm yılına denk düşüyordu. Bu nedenle Türk Eğitim Derneği'nin Mustafa Necati'yi anmak için böyle bir toplantı düzenlemesini saygıyla karşılıyoruz. Aslında Necati, uzun süre her ölüm yıldönümünde (1 Ocak) Milli Eğitim Bakanlığı tarafından anılıyordu. Ancak sonradan bu güzel alışkanlık ne yazık ki, unutuldu gitti.

Rauf İnan'ın Mustafa Necati üzerine yazdığı kitabı,[1] son yıllarda bazı çalışma ve araştırmalar izledi. Mustafa Eski'nin, Necati'nin İstiklal Mahkemesi başkanı olarak 1921-1922 yıllarındaki Kastamonu'daki çalışmalarını konu alan araştırmasını,[2] yine bu güzelim yurt köşesinde yapılan bir sempozyum izledi.[3] Bizim, 3 Nisan 1990 tarihinde "İzmir'de Milli Mücadelenin Bir Öncüsü: Mustafa Necati" başlığı altında verdiğimiz bir konferans da sonradan basıldı.[4] Ayrıca Necati'nin Mütareke günlerinde İzmir'de *Ahenk* gazetesinde çıkan yazılarından bulabildiklerimizi topluca yayınladık.[5] Bulabildiklerimizi diyorum, zira Necati'nin sözkonusu gazetede pek çok yazısının çıktığı anlaşılıyor. Fakat aradaki boşluklar yüzünden hepsini derlemek olanağı bulunmamaktadır.

24 Kasım'da yapılan toplantıda Mustafa Necati, kısa yaşamının bütünlüğü içinde çeşitli yönleriyle anıldı. TED Bilim Kurulu Başkanı Prof. Dr. Özcan Demirel'in ve aynı derneğin genel başkanı Arif Erinç Agar'ın açış konuşmalarından sonra, Dr. Ferhan Oğuzkan, Necati'nin yaşamı ve hizmetlerini topluca ele alan bir bildiri sundu. Bu bildiriden sonra Necati'nin ailesinden birinin, H. Ragıp Uğural'ın dile getirdiği anılar, toplantıyı daha canlı ve daha anlamlı kıldı. Ancak bizleri asıl duygulandıran, Necati'nin Maarif Vekilliği'ne getirildiği yıl (1925), mesleğe yeni başlamış bir öğretmenin aramızda bulunmasıydı. Bu sözünü ettiğimiz emekli öğretmen, yukarıda değindiğimiz gibi, Necati hakkında bir kitap yazmış olan Rauf İnan idi. Rauf İnan, 90 yılın yükünü omuzlarında taşıyordu. Fakat pırıl pırıl zekâsından, sağlam belleğinden hiçbir şey yitirmemişti. Elinde Necati'nin kendisine "Asrımızın en meşhur terbiye otoritelerinden John Dewey'in pek maruf eserini size hediye ediyorum" hitabıyla imzaladığı kitabı gösterirken, o günleri yaşıyor gibiydi. Rauf İnan, çağdaş bir tanık olarak, Necati'nin bakanlığı sırasındaki hizmetlerini sayılarla, anılarla ve olaylarla dile getirdi.

Prof. Dr. Süleyman Çetin Özoğlu'nun yönettiği panele katılan konuşmacılar Mustafa Necati'yi değişik yönleriyle ele aldılar. Panele katılanlardan biri olarak bizim üzerinde durduğumuz konu; Necati'nin doğup büyüdüğü yıllarda bile Gavur İzmir - Müslüman İzmir ikileminin yaşandığı bu

1 **Mustafa Necati Kişiliği, Ulusal Eğitime Bakışı, Konuşma ve Anıları**, Ankara, 1980.

2 Mustafa Eski, **Mustafa Necati Bey'in Kastamonu'daki Çalışmaları**, Ankara, 1990.

3 **Mustafa Necati Sempozyumu**, Kastamonu, 9-11 Mayıs 1991, Ankara, 1991.

4 **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, 1/2 (1992), 51-86.

5 "Mustafa Necati'nin Mütareke'deki Yazıları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 24 (1992), 605-642.

Kuvay-ı Milliye'yi temsil eden kalpağını her zaman takan Mustafa Necati.

liman şehrinin ulusal bir kimliğe kavuşması yönünde gösterilen çabalardı. Bu çabalar içinde Necati'nin rolünün de belirtilmesi gerekiyordu. 19. yüzyılın sonlarında Halit Ziya, Tevfik Nevzat ve Bıçakçızade'nin önayak olduğu kültürel hareket, İkinci Meşrutiyet'te daha da hızlanmıştır. *Ahenk* ve *Hizmet*'in yanında *Köylü*, *İttihat* ve daha başka gazetelerle çeşitli dergiler yayına girmiştir. Açılan özel okullar eğitime canlılık getirmiştir. İzmir'in kültürel varlığını ve birikimini bir araya toplamak ve gelecek kuşaklara aktarmak için 1913 yılında, başında "Millî" sözü bulunan bir kütüphane kurulmuştur. Halka açık dersler, konferanslar şehrin kültürel kimliğine yeni bir canlılık getirmiştir. Türk sermayesi, ekonomik ve ticari yapıda belirli bir rol oynamaya başlamıştır. Kooperatifçiliğin temeli atılmıştır. Ancak atılan adımlar yeterli değildi. Kaldı ki savaş ve onu izleyen mütareke ve arkasından gelen işgal bütün bu birikime ağır bir darbe vurdu.

Necati bir eğitimci, bir hukukçu olarak İzmir'in kültürel yaşamında oldukça önemli bir rol oynadı. Şark Mektebi'ni İzmir'in en seçkin bir okulu durumuna getirdi. Mütarekede *Ahenk* gazetesinde çıkan yazılarıyla halkı aydınlatmaya çalıştı. İzmir'in şuna buna peşkeş çekilmesi söylentileri karşısında gür sesiyle: "Bu memleket bizimdir. Bu halk bizimdir" diyerek gönüllere su serpiyordu. Bu karanlık günlerde en büyük görevin gençlere düştüğü inancını yerleştirmeye çalıştı. Necati, savaştan dönen yedeksubayların bir çatı altında toplanmasına öncülük etti. Bir yardımlaşma derneği kuruldu. Mütarekeyle birlikte haksız yere işlerinden atılan demiryolu ve liman işçilerini, memurlarını da bir dernekte topladı. Bu dernek adına, uğranılan haksızlığı dile getiren ve İtilaf Devletleri'ne sunulan bir muhtıra da Necati'nin kaleminden çıktı.[6]

İzmir'in işgali tehlikesine karşı silahlı bir direnişin gerekli olduğunu da Türk Ocağı'nda Necati dile getirdi. İşgalden bir gün önce Anadolu Matbaası'nda basılıp şehrin Türk mahallelerine çocuklar tarafından dağıtılan ve Redd-i İlhak imzasını taşıyan ünlü bildiriyi yazanlardan biri de Mustafa Necati idi. İşgale gözyaşlarıyla tanık olan Necati, birkaç gün sonra İzmir'den kaçabildi. Yazıhanesi tahtalarına varıncaya kadar sökülmüş, her taraf alt üst edilmişti.

Mustafa Necati, Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin örgütlenmesinde büyük bir rol oynadı. Balıkesir'de çıkardığı *İzmir'e Doğru* gazetesi Kuva-yı Milliye'nin sözcülüğünü yapıyordu. Necati'nin bu gazetedeki baş yazıları, Kurtuluş Savaşı'nın niteliğini, önemini, amacını, felsefesini ortaya koyan, açıklayan belgeler olarak görülmektedir. Bu yazılar incelendiği zaman, Necati'nin Milli Mücadele'yi nasıl ulusal ve evrensel boyutlar içinde değerlendirdiği görülür. Bu büyük savaşım, onun yerinde bir tanımıyla "Anadolu İnkılabı"dır.

Dr. Niyazi Altunya, Necati'nin Milli Eğitim Bakanlığı içinde yaptığı yenilikler üzerinde durdu. Talim Terbiye Kurulu onun bakanlığı sırasında kuruldu. Geniş bir okullaşma süreci başlatılmıştır. Bakanlık, yayın işlerine önem vermekte ve *Maarif Vekaleti Mecmuası*, *Tebliğler Mecmuası* gibi dergiler çıkarmaktadır. Altunya, Necati'nin Milli Eğitim'deki parlak başarılarının kökenine inilmesi üzerinde durarak, bu başarılarda onun kişiliğinin yanında güçlü bir örgütçü olmasının payını vurgulamıştır. Necati'nin çevresine topladığı seçkin kadronun da bu başarılardaki rolünü belirtmek gerekir. Altunya, Necati'nin İzmir deneyimini, hattâ İkinci Meşrutiyet dönemi birikimini de çok iyi değerlendirdiğine dikkati çekmektedir. Nitekim, İkinci Meşrutiyet dönemi eğitimcileri arasında önemli bir yer tutan Edhem Nejad'ın savaştan önce bir aralık Aydın Vilayeti Maarif Müdürlüğü'nde bulunduğu unutulmamalıdır.

Doç. Dr. Battal Aslan, konuya farklı bir açıdan yaklaşarak Fransız İhtilali ile Türk Devrimi arasında bir karşılaştırma yaptı. Her iki devrimin öncü kadroları arasında bir değerlendirme yapan Aslan, Mustafa Necati ile Saint-Just arasında paralellik kurma yoluna gitti.

Mustafa Eski, Mustafa Necati'nin İstiklal Mahkemesi başkanı olarak görev yaptığı Kastamonu'daki çalışmaları üzerinde durdu. Necati, bir yıl kaldığı Kastamonu'da yalnız İstiklal Mahkemesi başkanı olarak görev yapmamış, *Açıksöz* gazetesiyle yakın iletişim kurmuş ve kendisi de bu gazetede yazılar yazmıştır. İsmail Habib (Sevük), İsmail Hakkı (Uzunçarşılı) bu gazetenin sürekli yazarları arasında bulunuyordu ve Necati bu gençlerle yakın arkadaşlık kurmuştur. Öte yandan Necati, Kastamonu'daki kamu

6 Zeki Arıkan, "İzmir-Kasaba-Aydın Demiryolları Çalışanlarının Bir Muhtırası". **Tarih ve Toplum**, 49 (1988), 52-56.

kuruluşları ve derneklerle ilişki kurmuş, ilçelerde konuşmalar yapmıştır. Konuşmalarından bazıları da kitap halinde basılmıştır.[7]

İstüiklal Mahkemesi başkanı olarak yargılarında adaletli davranmış, yüzlerce asker kaçağını bağışlayarak cepheye göndermiş ve verdiği kararlara eşrafı da ortak etmiştir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Kastamonu İstiklal Mahkemesi'nin bu genç yargıcı konusunda *Hayat* mecmuasında (Ocak 1929 özel sayı) şunları yazmaktadır:

"Ahali bu mahkemelerden korkmuyor onları ve onu riyasız candan seviyordu". Necati'nin kalemiyle efsaneleşen Mehmet Onbaşı hakkında verdiği karar, bunun canlı bir örneğidir.

Sonuç olarak bu anma toplantısı Mustafa Necati'yi bir kez daha anmamıza, yaptığı hizmetleri yeniden değerlendirmemize fırsat verdi. Necati karşımıza bir avukat, bir eğitimci, bir Kuva-yı Milliyeci, bir yargıç, bir yazar ve bir devlet adamı olarak çıkmaktadır.

Her girişiği işi başarıyla sonuçlandıran bu büyük insanı, Cumhuriyetin temellerini atanlardan biri olarak saygıyla anıyoruz...

Sempozyuma katılanlar birarada.

1880'den 1950'ye Bilim ve Teknoloji Transferi Sempozyumu

ORHAN KOLOĞLU

Karşılaştırmalı (Komparatif) tarih çalışmalarının, Osmanlı tarihini değerlendirmeyi kolaylaştırıcı özelliğini, Bilim Tarihi alanında 28 Ekim - 1 Kasım 1994 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen son uluslararası sempozyumda bir kez daha farkettik. Leiden Universitesi, Islam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi ve Türk Bilim Tarihi Kurumu'nun işbirliğiyle gerçekleştirilen toplantı, "Vasco da Gama'dan Sonra Avrupa ile Asya Arasında Bilim ve Teknoloji Transferi" (1498-1998) konulu sempozyumların üçüncüsüydü ve 1880 ile 1950 arasını kapsıyordu.

İlki 1480-1780'i, Japonya'da düzenlenen ikincisi 1780-1880 süresini kapsıyordu. İstanbul toplantısı, iletişimin son derece geliştiği, küreselleşmenin doruğa ulaştığı ve özellikle teknoloji transferinde yepyeni bir boyutun gerçekleştiği aşamayı içerdiği için ayrı bir önem taşıdı. Bazı çevrelerin Tanzimatı salt olumsuz yanlarıyla algılamaya özen gösterdikleri şu sıralarda, Doğu tarihinin en büyük toplu teknoloji transferinin ilk gerçekleştiği dönemin önem taşıması doğaldır.

Bildirilerde yanıt getirilen iki temel sorudan birincisi teknoloji transferi ile emperyalizm arasındaki bağdı: 'Teknolojik determinizm, bir başka deyişle bilim ve teknolojinin sosyal yapılanmayı biçimlendirişi, imparatorlukların kuruluşunun bir aracı mıdır?' Yeni teknolojiler geleneksel yöntemli toplumların üretimini etkilerken, işsizlik, kaynakların başka ellere geçmesi, kazanç bölgelerinin değişmesi gibi sonuçlarla bu soruya 'evet' yanıtını getirmişlerdir. Endonezya'da geleneksel keresteden tekne yerine ithal malzeme ile yapımına geçilmesi; Asya toplumlarında ziraatin modernleştirilmesinden doğan sorunlar; 1880'lerde Yunanistan'a denizaltı satıp Bâbıâli'yi silah yarışına sokma oyunları bu konuda örnekler oluşturuyor.

Bu yaklaşımın karşısına Avrupalılardan çok bir başka Asyalı, Japonlar çıkıyor: "Eğer bilim emperyalizm için bir ideoloji olsa, Japonlar emperyalist ideolojileri için Avrupa bilimini sömürgeleştirdikleri yerlere götürürler miydi? Avrupa'yı red eden bir Asya ideolojisinde yeri olabilir miydi?" Nitekim Batılılar kadar Japonların da verdikleri bildirilerde, bilim, teknoloji ve sanayinin sosyal ve ekonomik gelişme sürecinin temel elemanları oldukları hep vurgulanmaktadır.

Yeni teknolojilere tepkiler konusunda hayli ilginç ör-

7 **Bir Hitabe. Kudret-i Milliyemiz.** Kastamonu, 1338. Necati'nin resminin yer aldığı kapakta şu yazılar bulunmaktadır: Kastamonu mıntıkası İstiklal Mahkemesi reisi Saruhan Mebusu Mustafa Necati Bey'in Kastamonu Mekteb-i Sultanisi'nde muhacirin menfaatına verilen büyük müsameredeki hitabesi...

nekler vardı. Hintli profesör D. Kumar 'Gandi ve Teknoloji' isimli bildirisinde bu devrimci kişinin arka plana itilmiş bir yanını ortaya koydu. Batıdan gelen her şeye, demiryoluna, fabrikaya hatta hastanelere karşıtlığını öğrendik. Bunlarla ilgili eğitimlerin Hindin tabanına, köylüsüne bir şey kazandırmaması karşısında alınmamalarını, eğitilmemelerini istiyordu. Siyasi alanda onu tartışmasız izleyen Hintli liderler, bu alanda kendisini hiç ciddiye almamışlar. B.J. Andrews'in Çin'de Avrupa tıbbına gösterilen tepki konusundaki örnekleri de karşılaştırmalı araştırmalar için ilginç konular içeriyor. 'Kapılar açılınca kötü ruhlar gelir' ilkesine bağlı kalan Çinliler Yirminci Yüzyılın başına kadar batıdan gelen anatomi kitaplarına tepki göstermişler. Bunlardaki iç organ resimlerini 'Avrupalı midesi böyle olur, bizimkilerden farklıdır' diyerek red etmişler.

Böylece yeniliklere karşı tepkinin evrensel boyutu (yeni sadece İslam'a ait olmadığı) hakkında yararlı bilgiler edinmiş olduk. Aynı zamanda Tanzimat'a yöneltilen yerli sanayileri yok etme suçlamasının da daha ihtiyatla vurgulanması gerektiğini farkettik.

Batıdan teknolojileri almak, ama ahlakı almamak şeklinde bir tekerleme, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında İslam toplumlarında, özellikle Türk toplumunda çok tekrarlanmıştır. Bunun gerçek olabileceği ciddi şekilde düşünülmüştür. Oysa yeni teknolojilerin etkisi 'uzun zaman' çerçevesinde devrimlerden, savaşlardan çok daha fazla toplumları biçimlendirmiştir.

Sempozyum bu konuların açıklanması bakımından çok yararlı olmuştur. Basılacak metinlerin araştırmacılara yeni bir ufuk açacağına inanıyorum. Bu fırsatta Türk Bilim Tarihi Kurum'un gelecekte, toplumumuzda eski ve yeni teknolojilerin yerleşmesi konusu üzerinde araştırmaları desteklemesinin büyük yarar sağlayacağı kanısındayım.

Bu alanda Prof. Emre Dölen'in 'Tekstil Tarihi'ni inceleyen kitabı Türkiye'de konusundaki ilk komple yayın olmakla önemli bir örnek oluşturuyor. Eser, dünyada ve Türkiye'de tekstil teknolojisinin tarihsel gelişimini ayrıntılı olarak aktarmaktadır (Marmara Üniversitesi, Teknik Eğitim Fakültesi Yay. no.92/1, İstanbul 1992, 608 s.). Bu çok kapsamlı kitap yedi bölümden oluşuyor: 1- Bilim, teknoloji ve sanayi devrimi. 2- Elyaf üretiminin tarihsel gelişimi (Tekstil elyafı, pamuk, keten, kenevir, jüt, yün, ipek, yapay elyaf). 3- İplik teknolojisinin tarihsel gelişimi. 4- Dokuma teknolojisinin tarihsel gelişimi. 5- Türkiye'de tekstil sanayiinin tarihsel gelişimi. 6- Eski kumaşlar. Bunların dışında referans listesinin, daha ayrıntılı araştırma yapacaklar için önemli bir kaynak oluşturduğu da görülüyor.

İletişim'den

Ali Suavî ve Dönemi,13 yıllık yazı hayatının 10 yılını Avrupa'da geçiren Ali Suavî'nin bu dönemine ilişkin dökümanlara dayanan ilk çalışmadır. Bizzat Ali Suavî'ye kulak vermekten çok Türkiye ve Batı arşivlerindeki belgeleri "konuşturmaya" önem verdiğini belirten Çelik, "Ali Suavî gibi problematik bir karakteri, etrafındaki olaylar ve insanlarla beraber aydınlığa çıkarmayı amaçlamış, sonuçta ortaya bu doyurucu araştırma çıkmıştır. Ali Suavî hakkındaki bu kapsamlı kitabın önemli bir işlev göreceğine inanıyoruz.

■ **İSTANBUL Dağıtım + Kitabevi:** Klodfarer Caddesi İletişim Han No.7, Cağaloğlu 34400 • Tel. (212) 516 22 63-64 • Fax: (212) 516 12 58
■ **ANKARA Dağıtım:** Konur Sok. 24/4, Kızılay 06640 • Tel. (312) 425 36 00 / (312) 425 20 71 • Fax: (312) 425 18 15
Kitabevi: Selânik Cad., 72/C, Kızılay 06640 • Tel. (312) 418 59 32
■ **İZMİR Dağıtım + Kitabevi:** 853 Sok., 33/B, Konak 35250 • Tel: (232) 483 10 40

KİTABİYAT

İstanbul'un İranlıları (Les Iraniens d'Istanbul)

ORHAN KOLOĞLU

Türk ve İran toplumları arasında karşıtlıklar arama ve bunun 15. yüzyıla uzanan köklerini ortaya koyma çabaları öyle güç kazanmış ki, ortaklıklar ve benzerliklerden bahsetmek kimsenin aklına gelmiyor gibi. Adeta, İran nüfusunun yaklaşık dörtte birinin Türkçe konuşanlardan oluştuğu, Türklerin İslamı doğrudan Araplardan değil İran üzerinden benimsedikleri unutulmak isteniyor. Sonuçta, Uzun Hasan - Fatih, Şah İsmail - Yavuz ve Kasrı Şirin Antlaşması dışında ortaklığımız yokmuş izlenimi uyanıyor. Oysa ilişkilerimize siyasi/askeri değil de iktisadi/kültürel açıdan bakıldığında çok başka bir tablo ortaya çıkıyor.

Coğrafi olarak Anadolu'nun İran'ı tamamlayan yapısı sebebiyle, uluslararası ticaret yollarıyla denizlere ulaşmakta Tebriz ile İstanbul arasındaki bağlantı, Osmanlı öncesinde de önem taşıyordu. Türklerin İstanbul'a yerleşmesinden sonra da uzun süre, alim ve sanatçı kaynaklarından birini Tebriz ve Tebriz'i ara durak yapan Orta Asya teşkil etmiştir. Bağlantının ıkı yönlü olması kaçınılmazdı. İstanbul'dan İran'a doğru bir etki de aynı yolla yönelmiştir. Galatasaray Sultanisi ve daha geniş kapsamla İstanbul için kullanılan bir 'Batıya açılan Pencere' deyimi vardır. Tebriz de İran'ın Batı'ya = İstanbul'a açılan penceresi olmuştur. 19. yüzyılda Tanzimat'la çağdaşlaşma çabasına girişildiğinde İran Avrupa'ya İstanbul penceresinden bakmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da en az 16 bin kişilik bir İran cemaati bulunduğu hesaplanıyor. Başkentin nüfusunun sadece ellide birini oluşturduklarına göre sayıları önemli sayılmayabilirse de, kültür düzeyleri sebebiyle bu önem küçümsenemez. Bunlar genellikle hali vakti yerinde tüccarlar, öğrenciler ve siyasi sürgünlerdi. Ayrıca bu dönemde İstanbul'daki İran diplomatlarının kişilikleri de bu pencereden yararlanmayı kolaylaştıracak düzeydeydi. Sadece elçilik kadrosu değil, Osmanlı Devleti'nin dört bir tarafına yayılmış konsolos ve vis-konsül kadrolarının da (1847'de hepsi 20 iken 1877'de 305 olmuş) katkıda bulunduğu düşünülmelidir.

İstanbul'un İranlıları
(Les Iraniens d'Istanbul)

Yayımlayan: Institut Français de Recherche en Iran-Institut Français d'Etudes Anatoliennes (Varia Turcica XXIV)

Yöneten: Th. Zarcone ve F. Zarinebaf Tahran-İstanbul, 1993 (280 s.)

İstanbul'un İranlıları, Sünni Hilafet'in başkentinde kendi geleneklerine uygun şekilde yaşamlarını sürdürüyorlardı. Şiilerin merkezi sayılan Valide Hanı'nın camiinde başlayan Muharrem törenlerini, Çemberlitaş'tan Boğaz'a, Üsküdar'a ve Karacaahmet'teki Kabristanı İrani'ye kadar yürüyerek gözler öneni serebiliyorlardı. Günümüz Sünnilerinin Aleviler karşısındaki tepkileri dikkate alınırsa, Tanzimat Sultanlarının (Hele en Sünni Halife diye ileri sürülen Abdülhamit'in) ne denli hoşgörülü oldukları farkedilir. Bu cemaatin büyük kısmının Azeri olması dil sorununun aşılmasını ve İstanbul'da simgeleşen Osmanlı kültürünü benimsemelerini de kolaylaştırıyordu.

Türkiye'deki rejim ne denli kısıtlayıcı olursa olsun, daima İran'dakinden daha kapsamlı ve yumuşaktı. Özellikle Tanzimat'la getirilen çerçeve önemli ileri adımları

içerdiğinden, kısıtlayıcılığı kazanılanı korumaya yönelikti. Osmanlı toplumu içinde belli bir süreden sonra bunu yeterli görmeyenlerin çıkması doğaldı, ancak İranlı için o yapılana erişmek dahi ileri bir adımdı. Üstelik İranlının avantajı, Türkler çağdaşlaşmayı doğrudan Avrupalıyla (Hıristiyanla) temas sonucu şekillendirirken, kendilerinin Müslümanların (Türklerin) deneyiminden yararlanmalarıydı. İran'ın çağdaşlaşma hareketlerinde rol oynayan Cemaleddini Afgani, Malkom Han, Ağa Han Kirmani, Ahundzade İstanbul'u ve Türk deneyimini iyi bilen kimselerdi. Bunlar ve yardımcıları için İstanbul, İran'da yayımına izin verilmeyen fikirleri içeren gazete ve kitapları yayımlamak için önemli bir merkez oldu. *Ahtar* ve *Suruş* gibi yayınlar bu arada sayılabilir.

İran'daki Fransız Araştırma Enstitüsü ile İstanbul'daki Enstitü'nün işbirliğiyle 1991'de düzenlenen bir kollokyuma unulan bildirileri içeren *Les Iraniens d'Istanbul / İstanbul'un İranlıları* kitabı bu ilişkilere ışık tutan 22 sunuştan oluşuyor. Ticari ilişkilerin niteliği, kapitülasyonlardan yararlanma arzuları, ünlü İngiliz Oriyantalisti E.G. Browns'ın kişiliği, İstanbul'daki "Encümeni Saadet" ve İranlı Kadınların siyasi faaliyetleri, yayınlar, Ahmet Ağaoğlu'nun ve *Beyanül Hak* ile *Tanin*'in İranlılar üzerindeki görüşleri, en az üç kalemden Muharrem törenleri gibi konular bu yayında yer almış bulunuyor. Çok ihmal edilmiş bir alanı işlediği için, Avrupa'dan Japonya'ya kadar 22 uzmanın katkısıyla gerçekleşen eserin önem taşıdığı kanısındayız.

1895 Yılında Anadolu'da Islahat

MEHMET BİLGİN

Şehir Hatları vapuru ile Kadıköy'den Karaköy'e gidiyordum. Oldukça sıcak bir gündü. Boğaz'da çok hafif bir esinti vardı. Göz kapaklarım kurşun külçesi gibi ağırlaşmış, vapuru takip eden martıların çığlıkları ninni gibi gelmeye başlamıştı. Uyumamak için etrafıma göz gezdirmeye başladım. Yanımda oturan hanım çantasından çıkardığı kitabı çocuğuna verirken. "Oku, milletin yüzüne bakmaktan iyidir" diye çıkışıyordu. 13-14 yaşlarındaki çocuk, eline tutuşturulan İngilizce romanı büyük bir can sıkıntısı ile karıştırmaya başladı. Biraz ileride bir grup genç neşe içinde burçlarının özelliklerinden bahsediyorlar. Arkamda oturan iki bey ise memleket meselelerine dalmışlar. Sözü toplumumuzun batı toplumları ile karşılaştırmaya getirdiler. Konuşma ilgimi çekmiş, yükselen ses tonları beni martı çığlıkları arasından alarak vapurun güvertesine getirmişti..

Beylerden şık giyimli ve tok sesli olanı, batı toplumlarındaki dengenin uzun ve kanlı mücadeleler sonunda kurulmuş olduğundan ve bundan dolayı da bozulmasına kolay kolay müsaade edilmediğinden bahsederek birçok şeyin toplumumuza lütûf olarak sunulduğunu, dolayısıyla geri alındığı veya istismar edildiğinde pek tepki gelmediğini bir güzel izah etti. Yanındaki spor giyimli ve pipo içen bey de ondan aşağı kalmadı tabii. "Koyun gibi millet nereye sürsen oraya gidiyor. Oysa bazı şeyleri mücadele ederek elde etseydi bu şekilde kolay razı olmazdı" kabilinden sözler söyledi.

Aydınlarımız tarafından paylaşılan ve her fırsatta dile getirilen bu görüş aynı zamanda aydınımızın içinde yetiştiği topluma bakış açısı. Siz bu izahı kolayca içinize sindirip benimsememiş olsanız bile böyle hemen aksini gösterecek şeyleri bulup söyleyemezsiniz. İçinize oturur. Belki de bir müddet sonra bu bakışa ısınıp rahatsızlık duymazsınız. Ben "Acaba niçin öyle?" diye düşünürken kendi toplumumuzun yaşadığı tarihi süreci ne kadar bildiğimizi kafamda sorgulamaya başladım ve kısa bir süre önce okuduğum bir kitabı hatırladım.

Dr. Ali Karaca'nın yazdığı bu kitapta bir Osmanlı bürokratı olan Ahmet Şakir Paşa'nın hayatı (1838-1899) ve 1895 yılında Anadolu Umum Müfettişliği görevi ile uyguladığı Anadolu Islahatı konu alınmıştı. Dr. Karaca'nın kitabını okuduktan sonra aydınlarımızın, geçirdiği tarihi süreci iyi bilmemeleri nedeni ile yabancılaştıkları topluma bakış açılarını sorgularken ve günümüzde yaşanan etnik kökenli problemlere çözüm üretirken bakılacak kitaplardan birisi olduğu kanaati ile kütüphanemin özel bir köşesine yerleştirdim.

Güncel dertlerimizden olan sanayileşme, kentleşme veya demokratikleşememe gibi konularla ilgili olmamasına rağmen kitap hakkında böyle düşünmenin nedeni, ele alınan konunun Anadolu coğrafyasında yaşanan etnik bir problemle, Osmanlı Devleti'nin bu problemi çözme çabaları ile ilgili olmasındandır.

Günümüzden tam yüzyıl önce Anadolu'da Osmanlı yönetimince uygulanan bir ıslahata sebep olan olaylar, ıslahat uygulaması ve yabancı devletlerin olaylarla ilgilerinin bugün yaşadığımız olayları çağrıştırması kitabı okurken dikkatimi çekti.

1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonrası imzalanan Yeşilköy ve Berlin anlaşmaları ile Ermeniler, uluslararası bir sorun haline gelmişlerdi. Osmanlı Devleti Ermeniler'i Kürtler'e ve Çerkesler'e karşı korumaya ve Ermeniler'in yaşadıkları yerlerde gerekli reformları yapmaya söz vermişti.

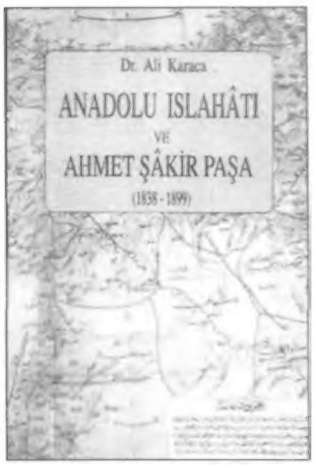

Anadolu Islahâtı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899)
Dr. Ali Karaca

Eren Yayıncılık,
İstanbul, 1993, 254 s.

1879'dan 1890'a kadar geçen süre içinde Berlin Anlaşması ile kendilerine vaadedilen haklarla ilgili hiçbir talepte bulunmayan Ermeniler 1890'dan sonra harekete geçmişlerdi. Hedefleri Avrupa Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne müdahalesini sağlamak olan Ermeni komitelerinin teşebbüsleri hemen ses getirmiş ve İngiltere'nin başını çekmiş olduğu devletler ardarda protestolar vermeye başlamıştı.

1894 yılında meydana gelen Sason hadisesinden sonra Avrupa Devletleri'nin Osmanlı'ya müdahalesi sağlanmış, yabancı heyetler Anadolu'da cirit atıp incelemelerde bulunmaya başlamıştı. Ermeniler'in katledildiği iddiası ile ilgili incelemeler yapmakta yarışan Batılılar, Osmanlı devletine her zeminde baskı yapmaktan geri durmuyorlardı ama aynı tarihte Bulgaristan'ın Menlek Kasabası ve Yanıklı Köyü'nün Müslüman halkının Bulgar Komitecileri tarafından katledilmesi ve sadece Yanıklı'da 250 evin yakılması olayı karşısında üzüntülerini dile getirmekten bile sakınıyorlardı.

Amerika, İngiltere, Fransa ve Rusya temsilcilerinin katıldığı komisyon Sason'da yaptığı incelemelerde hadiselere Ermenilerin sebebiyyet verdiğini ortaya çıkartmıştı. Heyet, Muş'ta incelemelerine devam ettiği sırada İngiltere, Rusya ve Fransa'nın İstanbul'da bulunan elçileri, hazırladıkları 40 maddeden oluşan ve "Vilayet-i Sitte" denilen Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde uygulanmasını istedikleri bir programı Babıâli'ye vermişlerdi. Babıâli de bu program üzerinde bazı çalışmalar yaparak 1895 yılında Anadolu'da bir ıslahat uygulaması başlatmıştı.

80 yıl öncesine kadar Anadolu'da birlikte yaşadığımız Ermeni toplumunun dış dünyadaki gelişme ve değişmelere paralel olarak Osmanlı Devleti'nin kendilerine sağladıklarından daha fazla şeyler elde edecekleri düşündürülerek tezgâhlanan ve Ermeni çetelerinin giriştiği saldırılarla başlayan olaylar dizisi, Osmanlı'ya müdahale için fırsat yakalayan Batılıların Anadolu'ya gönderdikleri teftiş heyetleri, Osmanlı'ya dayatılan ıslahat programları ve bol bol sergilenen çifte standart örneklerine yüzyıl sonra aynı bölgede yaşanan yine etnik kökenli bir başka olayda rastlanması düşündürücüdür. Bu benzerlik aynı zamanda günümüzde yaşanan olaylara yanlış bir bakış açısı ile baktığımızı hissettirmiş ve kendi kendime "Tarihin tekerrür etmesinin nedeni bu mu?" sorusunu sormama yol açmıştı.

Zira çözüm diye dayatılan ıslahat programlarının uygulanmasına rağmen sorun çözülememiş ve "Birinci Paylaşım Savaşı" da denilen Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan yeni dünya düzeni içinde Ermeniler Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan çıkmış, Sovyet Sınırları içinde kalmış bir köy devletinde günümüz şartlarından 40-50 yıl öncesinin şartlarında yaşamak zorunda bırakılmışlardır. Gerek Ermenistan devletinde yaşayanların, gerekse başka ülkelere göç edenlerin millî kimliklerini yaşatabilmek için Türk düşmanlığına sımsıkı sarılmak durumunda olmaları bu toplum için ayrı bir çıkmazdır.

Anadolu coğrafyasında bugünkü toplumsal yapının oluşmasında, burada yaşanan savaşlar, kargaşalıklar, isyanlar ve ıslahatların rolleri pek ortaya konmamıştır. Bu olayların bir kısmı tüm Anadolu'yu etkilerken bir kısmının etkisi ise bölgesel olmuştur. Anadolu'daki toplumsal farklılık ve benzeşimler bu olayların, bölgesel olmasıyla ya da tüm Anadolu'yu etkilemesiyle olan ilişkisini sorgulayan çalışmaların bulunmaması yaşadığımız toplumu iyi tanıyamama ve anlayamama açmazı içine düşmemizin en önemli nedenlerinden biridir.

Dr. Ali Karaca'nın kitabı Anadolu'da 1895 yılında yaşanan bir ıslahat çalışmasını bu ıslahatı yürütmekle görevli bir Osmanlı bürokratının biyografisi ile iç içe ele almaktadır. Anadolu Umum Müfettişi görevi ile ıslahatı yürüten Şakir Paşa'nın ailesinden başlayarak, yetişmesi ve kişiliğinin şekillenmesinde etkili olan kişi ve olaylar, bundan önce üstlendiği diğer görevler, bu göreve atanmasına tepkiler, ıslahata etkili olan olay ve kuruluşları açıklayarak okuyucunun konuya daha geniş bir perspektif içinde yaklaşması, Şakir Paşa'nın Hamidiye Alayları, Maarif, Malive ve Adliye teşkilatları hakkındaki görüşleri ve bu görüşlerini uygulama şansı ile Paşanın şahsiyeti, yazarlığı, aldığı madalyalar ve ölümü anlatılarak konunun bir bütün içinde değerlendirilmesine olanak sağlanmıştır.

Bu tür çalışmalar son yıllarda artan sayıda karşımıza çıkmaya başladı ama bu artışın yeterli olduğunu söyleyemeyiz. Ayrıca 1000, en fazla 2000 basılan yılda 3-400 satabilen bu tür çalışmaları basmak özel yayınevleri açısından hiç de cazip değil. Resmi kurum veya kuruluşların yayın imkânları ve bu imkânları değerlendirme şeklini de bilerek bir bilim adamının hazırladığı ve satış şansı belli bir eseri her şeye rağmen basarak okuyucuya sunma cesareti gösteren Eren Yayınevi'ni de kutlamak gerekir.

Librairie de Péra'dan İki Müzayede

M. SABRİ KOZ

Sonbahar İstanbul'da kendine özgü güzelliklerle kışa doğru akarken müzayede mevsimi de olanca hızıyla başladı. Her türlü antikanın satışını yapan "mezat kuruluşları", kitapçılar, kartpostal ve para koleksiyoncuları ya mevsimin ilk müzayedelerini gerçekleştirdiler ya da hazırlık yapıyorlar...

Kitap müzayedelerinin 80 sonrasında öncülüğünü yaparak yeni bir piyasa yaratan Librairie de Péra da mevsime hızlı girdi. Önce, Harbiye Askeri Müze Kültür Sitesi'nde KÜSAV tarafından düzenlenen "10. İstanbul Antika ve Dekoratif Sanat Fuarı" etkinliklerinden biri olarak "Türk Hat Sanatı ve Yazma Kitaplar Müzayedesi", 13 Kasım 1984'te gerçekleştirildi. Hat sanatımızın seçkin örneklerinden, değerli yazma kitaplardan ve hattatların kullandığı, antika değeri taşıyan araç-gereçten oluşan 106 lot, koleksiyoncuların ilgisine sunuldu. Tablo ve diğer antikaların satışa sunulduğu müzayedelerle bazı kitap müzayedelerinde hat sanatı ürünlerinin satışa sunulduğu oluyorsa da başlı başına ayrı bir müzayede düzenlenmemişti. Librairie de Péra güzel bir katalog bastırarak bu konuda da öncülük etmiş oluyor.

"Türk Hat Sanatı ve Yazma Kitaplar Müzayedesi"nde satışa sunulan levhalardan bazıları alıcı bulamazken bazıları da açılış fiyatına ya da bunun biraz üstünde çekiç fiyatına satıldı. Birkaç parça ise çekişmeli bir arttırma ile umulanın üstünde bir fiyata yükseldi. Hattat eşyaları ve yazma kitaplar da benzer bir sonuçla karşılaştı. Enderunlu Fazıl'ın "Çenginame, Hubannâme, Zenannâme" ve Sümbülzâde Vehbi'-nin "Şevk-engiz" adlı mesnevilerinden oluşan yazma kitap 30 milyona; bir Edirnekârî celî sülüs levha 52 milyona; Çırçırlı Ali Efendi'nin celî sülüs levhası 40 milyona; Mehmet Vahdeddin tuğralı vakfiye 48 milyona; II. Abdülhamid tuğralı berat 68 milyona; camaltı tekniğiyle yapılmış "Arma-yı Osmanî" 50 milyona; Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin celî ta'lik levhası 45 milyona; Mehmet Tahir Efendi'nin celî sülü's levhası 61 milyona; "Hikâye-i Leylâ-Mecnun" adlı minyatürlü yazma bir kitap 50 milyona; Mehmed Şefik Bey'-in celî sülüs levhası 50 milyona; Edirnekârî kalemdan 225 milyona; Edirnekârî, menteşeli kalemdan 90 milyona; Mustafa Şakir Efendi hattıyla "Kur'an-ı Kerîm" 85 milyona alıcı buldu.

Hat sanatıyla ilgili müzayedelerin de kitap müzayedeleri gibi sürekli olmasını, yaygınlık kazanmasını diliyoruz.

Katib-zade Mehmed Refi'nin Ta'lik Karalaması (solda üstte), Mahmud Celâleddin'in Celî sülüs levhası (solda), Hokka Takımı ve Hattatların yazı aletleri.

Kalkondilas'ın Osmanlı Tarihi'nin iç kapağı.

Mademoiselle D Anne de la Roche-Guilhen'in kitabının iç kapağı

Librairie de Péra'nın ikinci etkinliği olan "XVI. Antika Kitap Müzayedesi" 18 Aralık 1994'te Pera Palas Oteli'nde gerçekleştirildi. Daha önceki müzayedelerde olduğu gibi bilgi ve görsel malzeme bakımından da ilginç bir içerikle hazırlanmış, özenle basılmış bir katalog, iki hafta önceden meraklılara ulaştırıldı. 1493-1966 yılları arasında basılmış, çekilmiş ya da yapılmış kitap, harita, gravür, fotoğraf ve resimden oluşan 136 lot, meraklıların ilgisine sunuldu. Bu müzayedenin Dünya ve Türkiye matbaacılık tarihi açısından önem taşıyan bazı nadir kitapları gündeme getirmesi, kitapseverlerce ilgiyle karşılandı. 1492'de İspanya'dan sürgün edilerek Osmanlı ülkesine sığınan Musevilerin İstanbul'da kurduğu bir matbaada 1560'ta basılmış, Meir ben Ezekiel Gabbai'nın *Sefer Tolaat Yaakov* (Günlük Duaların Kabalistik Yorumları) adlı İbrani harfleriyle basılmış kitabı, ülkemizde ilk kez satışa sunuluyor, kitapseverler ve eski kitap uzmanlarınca ilk kez görülüyordu. Kitap, 190 milyona, adının açıklanmasını istemeyen bir koleksiyoncu tarafından satın alındı.

Türk matbaacılığının kurucusu İbrahim Müteferrika tarafından basılan ilk kitap olan, Ebu Nasr İsmail bin Hamad el Cevheri'den Mehmed bin Mustafa el-Vanî'nin Türkçe'ye çevirdiği *Van Kuli Lügatı Terceme-i Sihah-ı Cevheri* (1729), açılış fiyatıyla 95 milyona satıldı. Müzayedenin diğer ilginç kitaplarından Humbaracı Ahmed Paşa olarak tanınan Kont Bonneval'in anıları (*Mémoires du Comte de Bonneval*, 2 cilt, Paris, 1806) 19 milyona; Atinalı tarihçi Kalkondilas'ın Osmanlı Tarihi 90 milyona; Georgins de Hungaria'nın *Türkckei* (1530) adlı küçük fakat tarih ve edebiyat tarihimiz bakımından önemli sayılan kitabı 35 milyona; Hammer'in meşhur Osmanlı tarihinin 1827-1835 yılları arasında basılmış 10 ciltlik Almanca yayını 55 milyona; Mithat Cemal Kuntay'ın *Namık Kemal* (3 cilt, 1944-1956) adlı eseri 9 milyona; Hans Lewenclau'nun 1595'te basılmış *Neuwe Cronica Türckischer Nation...* ve *Neuwer Musulmanischer Histori, Türckischer Nation* adlı iki kitabı 65 milyona; Nicolas de Nikolay'ın *Vier Bücher Von de Raisz und Shiffart in die Turckey* (1576) adlı Almanca eseri 120 milyona alıcı buldu.

Librairie de Péra'nın her zamanki müzayede yöneticisi sahaf İbrahim Manav, her iki organizasyonu da kendine özgü havasıyla yönetti. Eskilerin "münadîlik" adı verdiği mesleğin son temsilcilerinden biri olan Manav'ın kendisinden sonra (Uzun ve sağlıklı ömürler dileriz...) bu işe devam edecek bir "kalfa" yetiştirmesi de gerekir diye düşünüyoruz.

Librairie de Péra'dan da katalogların güzel basılması için gösterilen özenin düzelti ve bazı açıklamalarda da gösterilmesini bekliyoruz; bir heveskâr, bir kitapsever olarak...

BİR BELGE

LÜTFİ KIRDAR'IN GENELGESİ

T. C.
İSTANBUL BELEDİYESİ
Yazı İşleri Müdürlüğü
Sayı

Belediye Riyasetine

Büyük Millî şefimize, İstanbulu teşriflerinde görüştükleri bazı Daire âmirlerinin cevap verirken paşam diye mukabelede bulunduklarını duydum.

Teklifsizlik ifade eden bu tabirin bundan böyle kullanılmıyarak kendilerine (Sayın Cumhur Reisimiz) (Büyük Şefimiz) şeklinde hitap edilmesi çok yerinde ve isabetli olur.

Bu yolda hareket edilmesini ve keyfiyetin memur arkadaşlara duyrulmasını rica ederim.

21.10.944

İstanbul Valisi
Dr.Lütfi Kırdar

2881

24.10.944
27 Teşrin 1944

Mahrem ve zata mahsustur

Şehir tiyatrosu Müdürlüğüne

Vilâyet yüksek makamından alınan 21.10.944 T. ve 3691/1366 sayılı yazı örneği yukarıya çıkarılmıştır.

Yazılışa göre hareket edilmesi ehemmiyetle rica olunur.

Vali ve B. Reisi Y.

Görüldükten sonra yayın dosyasında saklanmalı

İ.B.Ş.T.
Nº 471
TARİH 1.11.944

28-10-944
Ze.

İstanbul Vali ve Belediye Reisi sıfatıyla Dr. Lütfi Kırdar'ın yayınladığı bu genelge için herhangi bir yoruma gerek olmadığı düşüncesindeyiz. Memurların sokağa döküldüğü bugünlerde tek tesellimiz başımızda bir "paşa"nın, bir "Milli Şef" in olmayışı!..
(Feza Kürkçüoğlu Koleksiyonu)